

ศึกษาวิเคราะห์ท้าวขลุ่ยไฉ่ของพระรณารัตน

พระครูปลัดทดมจรวิจิตร จันทะวณฺโณ (ขุนาค)

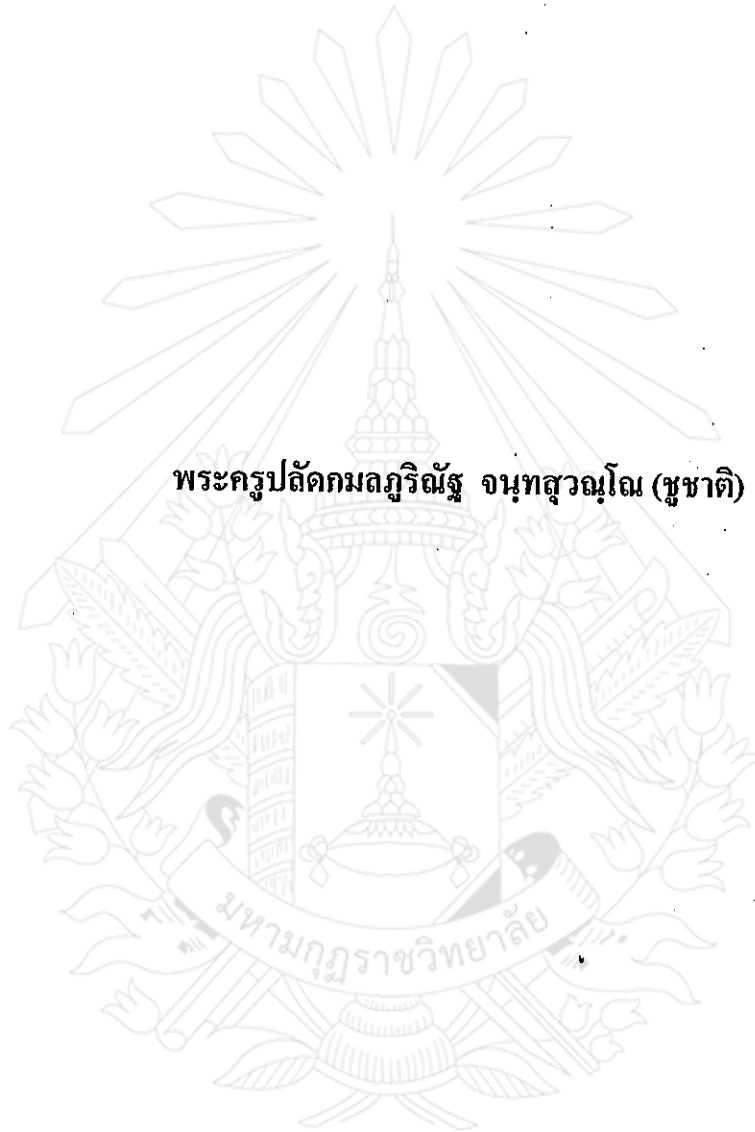
วิชาภาษาไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ของภาควิชาภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร

สาขาวิชาภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร

พุทธศักราช ๒๕๕๒

ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

พระครูปลัดกมลภูริณัฐ จันทสุวรรณโณ (ชูชาติ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

B 20272

AN ANALYTICAL STUDY OF VENERABLE SARIPUTTA'S LEADERSHIP

PHRAKHRUPALADKAMONPURINAT JANTHASUVANNO (CHUCHAT)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES

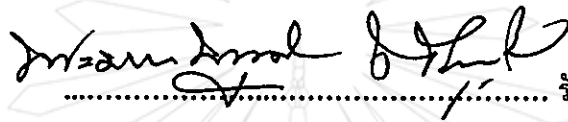
GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

B.E. 2555 (2012)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร
ชื่อนักศึกษา : พระครูปลัดกมลภูริณัฐ จันทสุวณฺโณ (ชูชาติ)
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรียน
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูปริชาธรรมวิธาน (ดร.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

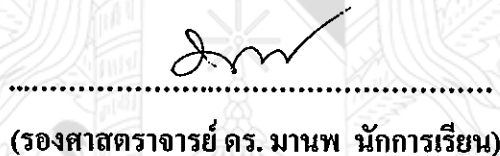

..... รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน (ผศ. ดร.))

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์วิรัตน์ กางทอง)

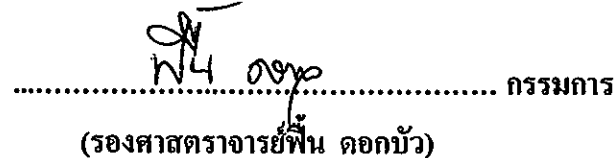
..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรียน)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระครูปริชาธรรมวิธาน (ดร.))

..... กรรมการ
(พระมหาธีรชัย ปุณฺณชรีโว (ดร.))

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์พิน ดอกบัว)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study of Venerable Sariputta's Leadership
Student's Name : Phrakhrupaladkamonpurinat Janthasuvanno (Chuchat)
Department : Buddhist Studies
Advisor : Assoc. Prof. Dr. Manop Nakkanrian
Co-Advisor : Phrakhrupreechadhammavidhan (Dr.)

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nānavuddho
..... Acting Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nānavuddho (Asst. Prof. Dr.))

Thesis Committee

V. Kangthong
..... Chairman
(Assoc. Prof. Viratana Kangthong)

MANOP
..... Advisor
(Assoc. Prof. Dr. Manop Nakkanrian)

Phrakhrupreechadhammavidhan
..... Co-Advisor
(Phrakhrupreechadhammavidhan (Dr.))

P. Theerachai
..... Member
(Phramaha Theerachai Punnajivo (Dr.))

Fuen Dokbua
..... Member
(Assoc. Prof. Fuen Dokbua) -

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร
ชื่อนักศึกษา : พระครูปลัดกมลภูริณัฐ จนฺทสุวณฺโณ (ชชาติ)
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรือน
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูปริษาธรรมวิธาน (ดร.)
ปีการศึกษา : ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ ๒) เพื่อศึกษาภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระ และ ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระ และวิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่เน้นการวิจัยทางเอกสาร โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และผลงานของท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา นำมาวิเคราะห์จัดระบบเป็นหมวดหมู่ แล้วสรุปผลวิจัยนำเสนอในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑. ภาวะผู้นำ คือ คุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และอุปนิสัยที่แสดงออกมาเพื่อปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างการทำงานอย่างมีศิลปะและสามารถในการนำและจูงใจผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ละคนให้ทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้นให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ ตลอดจนต้องมีคุณธรรมจริยธรรมที่ทุกฝ่ายให้การยอมรับ ยึดมั่นในหลักพรหมวิหารธรรมและสัปปุริสธรรม เพื่อสะท้อนลักษณะของภาวะผู้นำให้ออกมาในลักษณะที่ดียิ่ง

๒. ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร คือ ท่านเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด นำเลื่อมใส มีความอดทน มีกัลยาณมิตร มีความกตัญญูกตเวที มีปฏิภาณในการแสดงธรรม ช่างสังเกต สุภาพอ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตัว เป็นผู้ไม่โกรธ มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาวุศ และอนุเคราะห์ภิกษุด้วยกัน จนได้รับการยกย่องให้เป็นพระธรรมเสนาบดี และมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ นับแต่พระพุทธเจ้า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา บุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาท่านก็มีจิตเมตตาอนุเคราะห์คนเหล่านั้น ให้ได้รับการฟังธรรม เป็นพระเถระที่หมู่ภิกษุสงฆ์ให้การเคารพนับถือเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง คุณธรรมเหล่านี้จึงสมควรที่คนทั้งหลายจะยึดถือเป็นแบบอย่างและปฏิบัติตาม

๓. คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ด้านคือ ๑) คุณค่าด้านการปกครอง พระสารีบุตรมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำสงฆ์ ได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็น อัครสาวกเบื้องขวา สามารถปกครองคณะสงฆ์แทนพระองค์ได้ จนได้รับการยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี ท่านได้ทำการปกครองบรรลุตามเจตนารมณ์ที่สังคมสงฆ์วางไว้ เป็นแบบอย่างในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของการปกครององค์กรคณะสงฆ์ให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการปกครองที่ดีในปัจจุบัน ๒) คุณค่าด้านการศึกษา พระสารีบุตรเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่คณะศิษย์ เป็นผู้มีความรู้มาก (ปัญญา) ทิวิเคราะห์ในเหตุต่าง ๆ จนแตกฉาน สามารถจัดทำการสังคายนาคือรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ มีบทบาทสำคัญในการวางรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล และให้การอบรม สั่งสอนแก่คณะศิษย์ แก่หมู่ภิกษุสงฆ์ตามพุทธานุญาต ให้ได้รู้ ได้ฟัง หรือถามตอบปัญหาข้อข้องใจแก่หมู่พุทธบริษัทด้วยความเต็มใจ และ ๓) คุณค่าด้านการเผยแผ่ พระสารีบุตรมีหน้าที่รับผิดชอบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในทุกทิศ เป็นอุปัชฌาย์บวชน้องสาว คือ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ออกบวชในพระพุทธศาสนา แม้แต่ในวาระสุดท้ายก็ยังแสดงธรรมแก่มารดาให้บรรลุนิพพานตามประสงค์ นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้เสนอแนะให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทเพื่อช่วยรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป

Thesis Title : An Analytical Study of Venerable Sariputta's Leadership
Student's Name : Phrakhrupaladkamonpurinat Janthasuvanno (Chuchat)
Department : Buddhist Studies
Advisor : Assoc. Prof. Dr. Manop Nakkannrian
Co-Advisor : Phrakhrupreechadhammavidhan (Dr.)
Academic Year : B.E. 2555 (2012)

ABSTRACT

The purposes of this thesis were as follows: 1) to study Leadership 2) to study Venerable Sariputta's Leadership and 3) to analyze the value Venerable Sariputta's Leadership. This thesis is the Documentary research by the study of the Tipataka, commentary, sub-commentary, canonical text and the work of the scholars of Buddhism. The data were analyzed and organized into categories then summarize descriptive findings.

The results of research were found as follows:

1. Leadership meant a feature of the individual physical, intellectual, emotional and character expression to interacting with the work of art is to lead and motivate co-workers or subordinates, each with willingness to work and enthusiasm to the group's goals and achievements. It is a moral to all parties to agree adhering to the principles in holy abidings and virtues of a gentleman. To reflect the style of leadership to come out it looks pretty good.

2. Venerable Sariputta's Leadership is that he was a person with wisdom, intelligence and respected, very patient, a good friend, a grateful person. He had the faculty to preach, so polite that humble modesty, not angry, having compassion and support to patients and monks. He has been honored as a Dhamma-Senapati and a relationship with people. As Venerable Thera Bhikkhu that a Sangha highly respected as a person who can understand the teachings of the Buddha were profound. These virtues were appropriate for people to take as a model and follow.

3. The value of Venerable Sariputta's Leadership can be divided into 3 aspects as follows: 1) the value to the government; Venerable Sariputta has an important role in the leadership of Sangha. He has been named the chief disciple of the Buddha to the right. He also ruled that the ministry of the Buddha is regarded as the Dhamma-Senapati (Commander-in-Chief

of the Buddha Dharma). He had duties under the Buddhist Sangha achieve the spirit of the social model in which the activities of the parent ministry to achieve the aims of good governance in the present. 2) The value of education; Venerable Sariputta was the son of a good model for the students. He was a wise and very knowledgeable. He was thinking of events as experienced and able to sort out the collected teachings of the Buddha as a category. In addition, he has played a key role in reforming the education of the clergy in the time of the Buddha. He has taught and trained monks to learn to listen and answer any questions or doubts among the Buddhists willingly. 3) The values of the teachings to the public; Venerable Sariputta was responsible for the propagation of Buddhism. He was ordained as a preceptor for many novices and convinces his brothers that is Cunda, Upasena, Ravata and his sisters that is Cala, UpaCala, SisuppaCala had been ordained in Buddhism. In the end, he was preaching to his mother achieved the first stage of sainthood (Sotapanna). He also suggested that activates the canonical Buddhist rules to maintain and continue to spread Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีก็เพราะได้รับความช่วยเหลือ แนะนำ ตรวจสอบ และปรับปรุงแก้ไขเป็นอย่างดีซึ่งจากหลาย ๆ ท่าน ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณดังต่อไปนี้

กราบขอบพระคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย ในพระราชูปถัมภ์ และคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยทุกท่าน

กราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรียน อาจารย์ที่ปรึกษา พระครู ปรึกษาธรรมวิธาน (ดร.) อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม และคณาจารย์ทุก ๆ ท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาท วิชาความรู้ให้ผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ พระมหาธีรชัย ปุณฺณชีโว (ดร.) และ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์วีรัตน์ กางทอง และรองศาสตราจารย์พื้น ดอกบัว ตลอดจน เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการสอบให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอขอบคุณเพื่อนนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๖ ที่เป็นกำลังใจและคอยช่วยเหลือเกี่ยวกับการศึกษาตลอดมา

ขอขอบคุณ บิดามารดา คุณสมศักดิ์ เลิศศักดิ์วิมาน คุณรุ่งเรือง ชูชาติ และญาติโยม ชาวบ้านวัดเกาะเจริญสุขาราม ที่คอยเป็นกำลังใจให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ด้วยดีเสมอมา

ผู้วิจัยคาดหวังว่า งานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ โดยเฉพาะ องค์กรทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการพัฒนาผู้นำขององค์กร คุณความดีและประโยชน์ที่ได้รับ จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้แก่บุพการีและผู้มีพระคุณทุก ๆ ท่าน อนึ่งงานวิจัยฉบับนี้ หากมีความผิดพลาดบกพร่องที่พึงจะมี ผู้วิจัยขออ้อมรับเพื่อดำเนินการแก้ไขในโอกาสต่อไป

พระครูปลัดกมลสุริณัฐ จันทสุวณฺโณ (ชูชาติ)

สารบัญชื่อย่อ

ตำราที่ใช้ในการค้นคว้าหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๕ และอรรถกถาแปล ๕๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้ในเชิงอรรถของวิทยานิพนธ์ ซึ่งชื่อย่อนี้มีคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระวินัยปิฎก			
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค	
วิ.ม.	วินัยปิฎก	มหาวคฺค	
วิ.จ.	วินัยปิฎก	จูฬวคฺค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สี.	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที.ปา.	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม.ม.	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปญฺณาสก
ม.อุ.	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปญฺณาสก
ถ.นิ.	สุตตฺตปิฎก	ถยุตฺตนิคาย	นิตานวคฺค
ถ.ข.	สุตตฺตปิฎก	ถยุตฺตนิคาย	ขนฺธวคฺค
ถ.ม.	สุตตฺตปิฎก	ถยุตฺตนิคาย	มหาวารวคฺค
อง.ติก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง.สตตก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	สตตกนิปาต
อง.อฏฐก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	อฏฐกนิปาต
อง.นวก.	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
ขุ.ธ.	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท
ขุ.อุ.	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ.ชา.	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตค

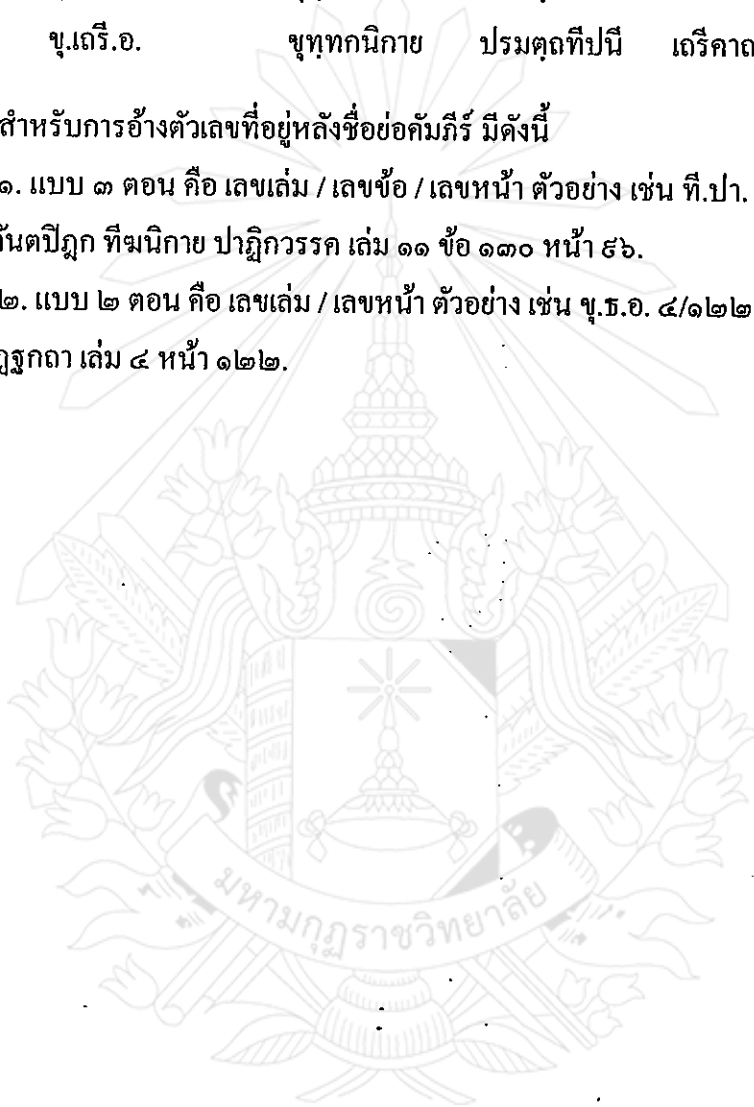
อรรถกถา

ที.ม.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	มหาจุคคฤชฎกถา
ถ้.ม.อ.	ถ้ยุดตนิคาย	สารตถปคาสินี	สพายตนมหาคคฤชฎกถา
อง.เอก.อ.	องคุดตนิคาย	มโนรตปฐรณี	เอกนิปาคฤชฎกถา
ช.ธ.อ.	ชุตทกนิคาย	ธมมปทฤชฎกถา	
ช.เถร.อ.	ชุตทกนิคาย	ปรมตถทีปนี	เถรคาคฤชฎกถา
ช.เถรี.อ.	ชุตทกนิคาย	ปรมตถทีปนี	เถรีคาคฤชฎกถา

ถ้สำหรับคารอ้ถ้วเลขที่อยูหล้งชื่อย่อคัมภีร์ มีดงนี้

๑. แบบ ๓ ตอน คือ เลขเล่ม / เลขข้อ / เลขหน้า ถ้วอย่ง เช่น ที.ป.า. ๑๑/๑๓๐/๕๖. หมายถ้ถึง พระสุดตันตปีฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค เล่ม ๑๑ ข้อ ๑๓๐ หน้า ๕๖.

๒. แบบ ๒ ตอน คือ เลขเล่ม / เลขหน้า ถ้วอย่ง เช่น ช.ธ.อ. ๔/๑๒๒. หมายถ้ถึง ชุตทกนิคาย ธัมมปทฤชฎกถา เล่ม ๔ หน้า ๑๒๒.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ	๘
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามทฤษฎีตะวันตก	๘
๒.๑.๑ ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำ	๑๐
๒.๑.๒ คุณสมบัติของผู้นำ	๑๔
๒.๑.๓ การเกิดภาวะผู้นำ	๒๒
๒.๑.๔ ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศ	๒๓
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา	๒๔
๒.๒.๑ ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา	๒๗

๒.๒.๒	คุณสมบัติของผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา	๒๕
๒.๒.๓	ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศตามแนวพระพุทธศาสนา	๓๓
บทท ๓	การศึกษาภาวะผู้นำของพระสารีบุตร	๔๐
๓.๑	ประวัติพระสารีบุตร	๔๐
๓.๑.๑	การสร้างบารมีในอดีตชาติ	๔๐
๓.๑.๒	ชาติสุดท้ายของพระสารีบุตร	๔๕
๓.๑.๓	วัยหนุ่มตอนเป็นภคทัสถ์	๔๕
๓.๑.๔	ผลงานและลักษณะโดดเด่นของพระสารีบุตร	๕๐
๓.๑.๕	ช่วงบั้นปลายชีวิต	๕๑
๓.๒	วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตร	๕๖
๓.๓	หลักธรรมที่พระสารีบุตรปฏิบัติ	๖๑
๓.๔	บทบาทที่แสดงถึงภาวะผู้นำของพระสารีบุตร	๖๖
๓.๔.๑	ด้านความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า	๖๘
๓.๔.๒	ด้านความสัมพันธ์กับพุทธบริษัท	๗๑
๓.๔.๓	ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไป	๗๓
บทท ๔	การวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร	๗๗
๔.๑	คุณค่าด้านการปกครอง	๗๗
๔.๒	คุณค่าด้านการศึกษา	๘๐
๔.๓	คุณค่าด้านการเผยแผ่	๘๔
บทท ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๙๐
๕.๑	บทสรุป	๙๐
๕.๑.๑	ภาวะผู้นำตามทฤษฎีตะวันตก	๙๐
๕.๑.๒	ภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา	๙๑
๕.๑.๓	ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร	๙๑

	๙
๕.๑.๔ คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร	๕๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๕๓
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๕๓
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๕๓
บรรณานุกรม	๕๔
ประวัติผู้วิจัย	๕๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารงานในองค์กร องค์กรจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการดำเนินงานนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุดก็คือตัวผู้นำ ถ้าองค์กรใดได้ผู้นำที่มีประสิทธิภาพก็จะสามารถสั่งการ และใช้อิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานตลอดจนทำกิจกรรมต่าง ๆ ในองค์กรให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าองค์กรใดได้ผู้นำที่ไม่มีประสิทธิภาพ ก็จะไม่สามารถสั่งการได้ ซึ่งจะเป็นผลทำให้การปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ในองค์กรประสบกับความล้มเหลว บทบาทของตัวผู้นำจึงมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในการเป็นต้นแบบพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชา อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ต้องคอยฝึกหัดความชำนาญ และสั่งสอนความรู้ที่จำเป็นให้กับผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งองค์ประกอบนี้เองเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความสำคัญของการจัดการได้อย่างเด่นชัดที่สุดในแนวทางหนึ่ง^๑

ในสมัยพุทธกาล มีพระเถระหลายรูปที่มีภาวะความเป็นผู้นำ มีคุณสมบัติที่ดีงาม มีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และมีการปฏิบัติตนให้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส นำสันทนา นำรับฟังการแนะนำและการตอบปัญหาข้อข้องใจ เป็นต้น โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำ หลักความเป็นผู้นำนั้น มีฐานะอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า เป็นนาคะ คือเป็นที่พึ่ง เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก จึงเป็น “โลกนาคะ” แปลว่า เป็นที่พึ่งของชาวโลก ท่านผู้นำเมื่อนำได้ดี ก็จะเป็นที่พึ่งของคนอื่น เป็นที่พึ่งของหมู่ชน จนกระทั่งเป็นที่พึ่งของมวลมนุษยชาติต่อไป^๒ พระสารีบุตรเถระเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกว่านาลันทะ) ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น เป็นชาวเมืองราชคฤห์โดยกำเนิด บิดาชื่อ วัณกันตพราหมณ์ มารดาชื่อ สารี จึงได้นามว่า สารีบุตร แต่เมื่อยังเยาว์วัย เรียกว่า “อุปติสสะ” อุปติสสะมีสหายรักคนหนึ่งนาม โกลิตะ ทั้งสองเป็นเพื่อนเที่ยว เพื่อนกิน หากความสำราญจากการดูการละเล่นมหรสพต่าง ๆ

^๑ วิเชียร วิทยาอุดม, พฤติกรรมองค์กร, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๒), หน้า ๕๒๗.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศนะพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๖๐.

วันหนึ่ง หลังจากการไปคุมหรรสพที่เล่นอยู่บนยอดเขา เกิดความเบื่อหน่ายเห็นว่าชีวิตนี้ไร้แก่นสาร จึงชวนกันไปมอบตัวเป็นศิษย์ของอาจารย์สัตยชัยเวทย์ฐบุตร ต่อมาได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา หลังจากอุปสมบทได้ ๑๕ วัน ได้ฟังธรรมเทศนาเรื่องเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฉนขปริพาชก ณ ถ้าสุกรขาคา เขาคิชฌณภู ก็ได้รับรอุพระอรหัตผล ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะทางผู้มีปัญญา ท่านเป็นพระสาวกองค์หนึ่งซึ่งมีภาวะความเป็นผู้นำ จึงทำให้ท่านมีบทบาทสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ในการเผยแผ่และรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ ดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมเสนาบดี (แม่ทัพฝ่ายธรรม) เป็นผู้นำในการเผยแผ่และบริหารองค์การสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ดังจะเห็นความตอนหนึ่งที่พระสารีบุตรเถระกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมิกถาอันเป็นอนุศาสนีย์เจือด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ของพระมหาโมคคัลลานะ ดวงตาเห็นธรรมปราศจากรูลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมควมีความดับเป็นธรรมดา คราวนั้นท่านพระสารีบุตรเถระเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ท่านทั้งหลาย เราจักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ผู้ใดชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคนั้น ผู้นั้นจงมา..”^๑

การที่ผู้วิจัยเลือกทำเรื่องนี้เพราะเห็นว่า บทบาทของพระสารีบุตรเถระที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวถึงภาวะความเป็นผู้นำของท่านในด้านต่าง ๆ ในการสร้างกลไกสำคัญเพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง ก่อให้เกิดคุณค่าทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แล้วนำคุณค่าภาวะความเป็นผู้นำของท่านมาประยุกต์ใช้ที่จะนำไปสู่การเป็นผู้นำที่ดีในปัจจุบัน

ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่าภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนามีลักษณะเด่นอย่างไร จึงทำให้ยกเอาเรื่องพระสารีบุตรเถระมาเป็นกรณีศึกษาว่า ท่านมีคุณสมบัติเฉพาะตัวในการเป็นผู้นำอย่างไร มีวิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร มีหลักธรรมในการปฏิบัติอย่างไร มีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ อย่างไร มีภาวะความเป็นผู้นำอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการใช้ภาวะผู้นำที่ดีในการบริหารองค์การ โดยเฉพาะองค์การสงฆ์เพื่อให้มีประสิทธิภาพสูงสุดต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาภาวะผู้นำของพระสารีบุตร
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำโดยทั่วไปและภาวะผู้นำของพระสารีบุตร ตลอดจนวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ภาษาไทยและภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary source) และเนื้อหาส่วนในรายละเอียด ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากหนังสือและงานวิจัยทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary source)

๑.๔ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ หมายถึง การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตรที่มีต่อการปกครอง การศึกษา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาสายเถรวาทซึ่งสืบถอดจากพระพุทธเจ้าโดยตรง และได้ถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวก ได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา

พระสารีบุตร หมายถึง เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า

ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือผู้บริหารในองค์กร เป็นบุคคลซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นหรือได้รับการยกย่องขึ้นให้เป็นหัวหน้า ผู้ตัดสินใจ เพราะมีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และจะพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางที่ดีหรือชั่วได้

ภาวะผู้นำ หมายถึง ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจหรือใช้อิทธิพลต่อผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนาจการ โดยใช้กระบวนการสื่อความหมายหรือการติดต่อกันและกันให้ร่วมใจกับตนดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของเป้าหมายที่กำหนดไว้

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำว่า คือบุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากันไปด้วยดีสู่จุดหมายที่ตั้งใจ ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้องและ ได้ผลดีตามองค์ประกอบ เหล่านี้คือ ตัวผู้นำ ผู้ตาม จุดหมาย หลักการและ

วิธีการ สิ่งที่จะทำ และสถานการณ์ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม หรือสิ่งที่จะประสบ ซึ่งอยู่ภายนอก ว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคม สิ่งแวดล้อม หรือสิ่งทีประสบ เช่น ปัญหา เป็นต้น^๔

บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระในหนังสือ“อสีติมหาสาวก”ว่า พระสารีบุตรมีนามเดิมว่า “อุปติสสะ”แต่เรียกตามชื่อมารดาของตนเอง ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ยังกล่าวถึงการศึกษาของท่านที่จบด้านศิลปวิทยา จึงถือได้ว่าท่านเป็นผู้มีความรู้ที่นั่น ๆ เป็นอย่างดี ท่านชอบที่จะแสวงหาความรู้เพื่อออกจากทุกข์ในชีวิตมรवास จะเห็นได้จากการไปศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์สัทธชัยเวถฏฐบุตร ซึ่งสาเหตุเกิดจากการไปดูการละเล่นมหรสพที่ออกเขาแห่งเมืองราชคฤห์ ซึ่งจัดให้มีแต่ละปี การดูในครั้งนี้เกิดอาการเฉย จึงมีคำริว่า ไม่มีอะไรน่าสนใจ ตัวละครที่แสดงนี้ไม่ถึงร้อยปีก็ต้องตายไปแล้วมีตัวละครใหม่มาแสดงแทน เรายเองก็มาหลงดูอยู่ทำไม โจนจึงไม่แสวงหาความหลุดพ้นเมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว จึงชวนเพื่อนคือ โกลิตะ ไปแสวงหาอมตธรรมและยังสัญญากันว่าใครพบอมตธรรมก่อน จงบอกธรรมนั้นแก่กัน^๕

พระมหาจิตติภัทร อาจลธมฺโม ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระในฐานะเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ที่ทุกคนต้องเคารพยำเกรง ให้ความเคารพนับถือ ไม่ว่าเรื่องพรรษา เรื่องความรู้ เรื่องความแตกฉานในการแสดงพระธรรมเทศนา ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ในการอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรให้อยู่ในโอวาทของท่าน แม้กระทั่งพระอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ก็ยังมีความเคารพนับถือพระสารีบุตรเถระมาก แม้แต่อดีเรกจิรท่านก็เคยเก็บไว้ถวายพระสารีบุตรเถระ ครั้นเมื่อทราบข่าวการนิพพานของพระสารีบุตรเถระจากพระจุนทะ ก็รู้สึกธรรมสังเวช ถึงกับเปล่งวาจาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าว่า กายของข้าพระองค์ประหนึ่งว่า จะระบมไปทั่ว ทิศทั้งหลายก็มีดมิด ธรรมก็ไม่แจ่มแจ้ง โลกทั้งหมดก็ปรากฏเหมือนมีดม^๖

พระภิกษุจิตติภัคฺคิ โยโสธโร ได้ศึกษาถึงบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ว่าการศึกษาในหลักของศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหน้าที่สำคัญที่จะต้องปฏิบัติ ตั้งแต่เริ่มแรกของภิกษุที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อบรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งของตน

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระไตรปิฎก, อ้างแล้ว, หน้า ๕๒.

^๕บรรจบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑.

^๖พระมหาจิตติภัทร อาจลธมฺโม, “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗, หน้า ๒๗.

การบรรลุมรรคผลของภิกษุเหล่านั้นในยุคแรก ๆ เกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงส่งภิกษุเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งแต่นั้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ที่มีองค์กรสำคัญที่ทำให้กองทัพธรรมโดยมีพระพุทธเจ้า เป็นพระธรรมราชา มีพระสาวกเป็นพระธรรมเสนาบดี และเหล่าสาวกทั้งหลายเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^๑

มนตรี ชีรธรรมพิพัฒน์ ได้ศึกษาหลักจริยธรรมกับภาวะผู้นำ โดยศึกษาภาวะผู้นำทางการเมืองจากทัศนะของนักวิชาการรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย ที่กล่าวถึงภาวะผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของผู้นำทางการเมือง ที่เป็นกลไกให้การบริหารประเทศ บรรลุวัตถุประสงค์ ผู้นำที่มีปัญหาในการบริหารงานกับผู้ร่วมงานและผู้ใต้ปกครองส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะการขาดภาวะผู้นำ^๒

นิത്യ สัมมาพันธ์ ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำในหนังสือ “ภาวะผู้นำ พลังขับเคลื่อนองค์กรสู่ความเป็นเลิศ” ว่า ภาวะผู้นำ เป็นปรากฏการณ์บนโลกมนุษย์ที่มีผู้สังเกตการณ์มากที่สุด แต่มีผู้เข้าใจเรื่องนี้น้อยที่สุด ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของ “ภาวะผู้นำ” เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน การศึกษาเรื่องภาวะผู้นำเป็นสาขาวิชาใหม่และแนวคิดในเรื่องนี้ยังมีลักษณะไม่หยุดนิ่ง มีวิวัฒนาการและพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา และอย่างไรก็ดี สำหรับจุดมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ จะมุ่งเน้นความสนใจไปที่คำนิยามเพียงนิยามเดียวที่ระบอบองค์ประกอบสำคัญ ๆ ของกระบวนการภาวะผู้นำ^๓

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงผู้นำในหัวใจคนไว้ว่า ผู้นำ คือผู้ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้ หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำ

^๑พระกิตติศักดิ์ ยโสธรโร, “การศึกษาบทบาทของพระสาวกเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๖๑.

^๒มนตรี ชีรธรรมพิพัฒน์, “จริยธรรมกับภาวะผู้นำ : ศึกษาทัศนะของนักวิชาการรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๐, หน้า จ.

^๓นิത്യ สัมมาพันธ์, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อิน โนกราฟฟิกส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

กันอยู่แล้ว เช่นเป็นผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัด และแม้กระทั่งหัวหน้าครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ^{๑๑}

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ขยมงฺคโล) ได้กล่าวถึงความเป็นผู้นำในหนังสือ “หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์” ไว้ว่า นายสารดีที่ดี คือ ผู้ที่สามารถขบรถเทียมม้าให้สามารถบรรทุกสิ่งของได้มาก ไปถึงจุดหมายปลายทาง ได้รวดเร็วและปลอดภัย เพราะมีคุณสมบัติของนายสารดีที่ดี ที่สามารถหรือนายวงดนตรีที่ดี คือ ที่สามารถควบคุมวงดนตรี ซึ่งมีผู้เล่นดนตรีหลายชิ้นหลายคน เป็นวงใหญ่ ให้บรรเลงเพลงได้ไพเราะเพราะพริ้ง สะกดใจผู้ฟังให้เคลิบเคลิ้ม เป็นสุข หรือให้บรรเลงเพลงได้เร้าใจถูกใจผู้ฟัง ให้สนุกสนาน เพราะเป็นนายวงดนตรีที่มีความสามารถ กล่าวคือ มีสภาวะความเป็นผู้นำสูง ฉันทใจ หัวหน้าฝ่ายบริหารตลอดถึงหัวหน้างานทุกระดับขององค์กร ที่จะสามารถปกครองบังคับบัญชา ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และสามารถบริหารจัดการ กิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ขององค์กรให้บรรลุผลดี มีประสิทธิภาพสูงก็จะต้องเป็นผู้มีคุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดี คือ มีประมุขศิลป์สูง ฉันทนั้น^{๑๒}

พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม) ได้กล่าวสรุปถึงภาวะผู้นำเชิงพุทธว่า ผู้นำ คือเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะและคุณสมบัติเหมาะสมในการที่จะชักจูง หรือนำคนอื่นให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจและเต็มกำลังความสามารถ ส่วนภาวะผู้นำ คือคุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลที่จะแสดงออกมาเมื่อปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างการทำงาน หรือกับผู้ร่วมในสถานการณ์เดียวกัน ในอันที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ^{๑๓}

การศึกษาวิจัยดังกล่าว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาการเผยแผ่ธรรมของพระสารีบุตรเถระ และการแสดงธรรม พร้อมการตอบปัญหาแก่พุทธบริษัท ตลอดถึงบุคคลอื่น ๆ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่สมควรแก่การศึกษาวิจัย และสรุปให้ชัดเจนว่า พระสารีบุตรเถระซึ่งเป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ได้ใช้ภาวะความเป็นผู้นำในการบริหารจัดการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งก่อนและหลังนิพพานอย่างไร

^{๑๑}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วินดาต้าโปรดักส์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔.

^{๑๒}พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ขยมงฺคโล), หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มงคลชัยพริ้นติ้ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๓}พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม), ภาวะผู้นำเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๒.

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยมีวิธีการดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก

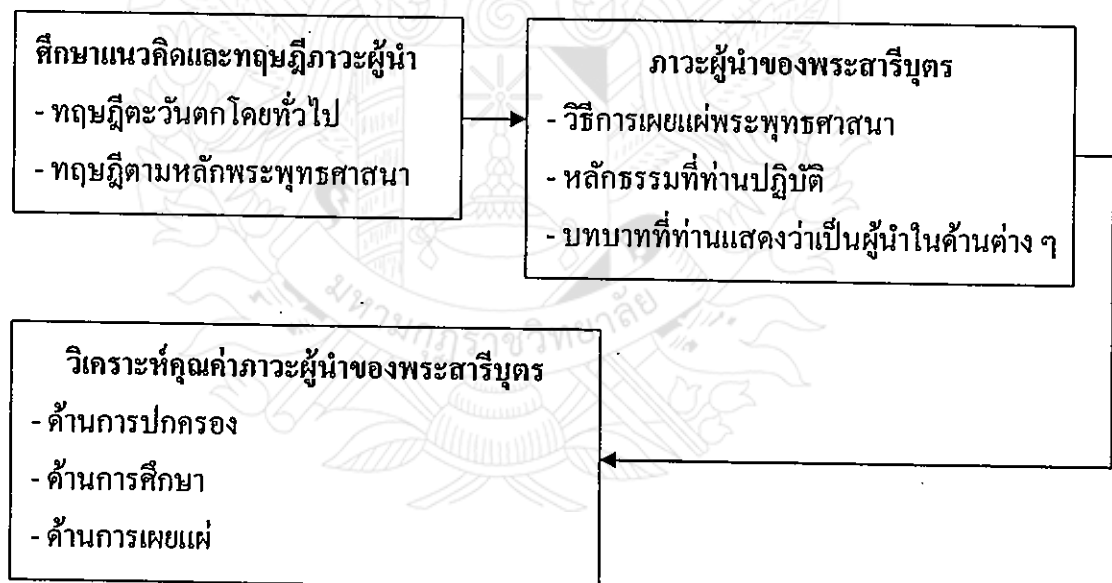
๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) โดยรวบรวมข้อมูลจากอรรถกถา หนังสือและเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทั่วไป

๑.๖.๓ จัดลำดับขั้นตอนข้อมูลอย่างเป็นระบบและนำข้อมูลเหล่านั้นไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประกอบกับความคิดเห็นของผู้วิจัย

๑.๖.๔ สรุปผลการวิจัย เพื่อนำเสนอต่อไป

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบภาวะผู้นำของพระสารีบุตร
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร
- ๑.๘.๔ ทำให้สามารถนำคุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตรไปประยุกต์ใช้ในการบริหารองค์การของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

บทที่ ๒

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

ธรรมชาติของมนุษย์คือการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัวไปจนถึงสังคมระดับชาติหรือสังคมโลก และแต่ละสังคมนั้นยังประกอบไปด้วยศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี กฎ กติกา และกฎหมาย ทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมมีความหลากหลายและสลับซับซ้อน ทำให้จำเป็นที่สังคมจะต้องมีคนใดคนหนึ่งเป็นผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง ซึ่งชนกลุ่มผู้ปกครองนั้นมีความจำเป็นและเป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำหน้าที่ดำเนินกิจกรรมการบริหารการปกครอง ตามหลักรัฐประศาสน์นโยบายที่กำหนดไว้ ทั้งแก้ปัญหาของรัฐทั้งภายในและภายนอก เพื่อความมั่นคงของชาติและประโยชน์สุขของผู้ได้ปกครอง

ผู้นำจะบริหารจัดการหน้าที่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้หรือไม่ ส่วนหนึ่งนั้นก็ขึ้นอยู่กับตัวผู้นำ ว่ามีภาวะผู้นำที่จะสามารถบริหารงานให้บรรลุเป้าหมายหรือไม่ เนื่องจากภาวะผู้นำเป็นศิลปะสำหรับการบริหารจัดการกิจกรรมของสังคมให้สำเร็จผลและมีประสิทธิภาพ ดังนั้น เพื่อให้ทราบลักษณะของผู้นำที่พึงประสงค์ที่เป็นแบบอย่างที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว การศึกษาในบทนี้ จะกล่าวถึงแนวความคิดทางทฤษฎีภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนาและทัศนะของนักวิชาการต่าง ๆ ที่จะพิจารณาลักษณะผู้นำโดยความเป็นจุดเดียวกันหรือแตกต่างกันตามบริบทของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย

การศึกษาเรื่องนี้ ผู้วิจัย ได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยครอบคลุมถึงประเด็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามทฤษฎีตะวันตก และภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งจะได้นำเสนอเพื่อเป็นแนวทางการศึกษาตามลำดับ

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามทฤษฎีตะวันตก

ผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารงาน ในองค์การ องค์การจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการดำเนินงานนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุดก็คือผู้นำ ถ้าองค์การใดได้ผู้นำที่มีประสิทธิภาพก็จะสามารถสั่งการและใช้อิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงาน ตลอดจนทำกิจกรรมต่าง ๆ ในองค์การให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าองค์การใดได้ผู้นำที่ไม่มีประสิทธิภาพ ก็จะไม่สามารถสั่งการและใช้อิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาให้เชื่อฟังและปฏิบัติ

ตามคำสั่งได้ ชำร่วยยังเป็นการทำลายขวัญของผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีต่อผู้นำ ซึ่งจะเป็นผลทำให้การปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ในองค์การประสบความล้มเหลว^๑

คำว่า ผู้นำ (Leader) และ ภาวะผู้นำ (Leadership) มีความหมายที่แตกต่างกัน และมีประวัติที่ยาวนานมาก คำว่า “ผู้นำ” ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษของออกซ์ฟอร์ด (Oxford English Dictionary) ในราวปี ค.ศ. ๑๓๐๐ (พ.ศ. ๑๘๔๓) หรือเจ็ดร้อยปีที่แล้ว ส่วนคำว่า “ภาวะผู้นำ” นั้น ปรากฏขึ้นมาภายหลัง ประมาณปี ค.ศ. ๑๘๐๐ (พ.ศ. ๒๓๔๓) คือ ประมาณสองร้อยปีมาแล้วหรือแม้จนกระทั่งปัจจุบัน ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำยังเป็นปริศนาสำหรับนักวิชาการและบุคคลทั่วไป^๒

ถ้ากล่าวถึงมนุษย์ว่าเป็นสัตว์สังคม มนุษย์ชอบอยู่กันเป็นกลุ่ม คำว่ากลุ่มคือ บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปอยู่รวมกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความรู้ ทักษะ และค่านิยมที่คล้ายคลึงกันร่วมมือกันดำเนินกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ในกลุ่มจะมีผู้นำ และผู้ตาม หากผู้นำในกลุ่มใดมีความเป็นผู้นำที่ดี และเหมาะสมก็จะทำให้กลุ่มนั้นบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพตรงกันข้าม กลุ่มใดที่มีผู้นำไม่เหมาะสม ไม่เข้มแข็ง กลุ่มนั้นย่อมประสบความล้มเหลวในที่สุด เราทุกคนคงคุ้นเคยกับการเป็นผู้นำ เคยเห็นคนอื่นนำเรา และในบางครั้งเราก็อาจจะเคยนำผู้อื่น^๓

ดังนั้นการศึกษาถึงแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับลักษณะของภาวะผู้นำจึงเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้บริหารงานขององค์การ จะต้องนำเอาไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพฤติกรรมของผู้บริหาร ในลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลต่อองค์การให้มากที่สุด

๒.๑.๑ ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำ

ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นมีทั้งบทบาทการเป็นผู้นำ และผู้ตาม ซึ่งนับว่ามีความสำคัญในการศึกษาเรื่องของผู้นำ เมื่อกล่าวคำว่าผู้นำขึ้นมา ก็มักจะมีความเข้าใจสับสนหรือเข้าใจผิดอยู่เสมอสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีได้ศึกษาวิชาการบริหารมาหรือศึกษามาแต่ไม่มีความลึกซึ้งในแขนงวิชาการบริหาร จึงมักจะเข้าใจผิดได้ง่ายเหมือนกัน ทำให้เกิดความสับสนของ

^๑ วิเชียร วิชยอุดม, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีระฟิล์ม และไซเท็กซ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๒ สงวน นิติขันธ์พงศ์, ภาวะผู้นำ เพื่อการบริหารคุณภาพสู่ความเป็นเลิศ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^๓ กวี วงศ์พุด, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาชีพ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

ความหมายของคำว่าผู้นำ (Leader) กับภาวะผู้นำ (Leadership) ได้มีผู้รู้ให้ความหมายเอาไว้หลายทัศนะดังต่อไปนี้

เสถียร เหลืองอร่าม ให้ความหมายไว้ว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษ ประกอบด้วยความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มชนขององค์การนั้น เพราะบุคคลแต่ละกลุ่มขององค์การจะประกอบด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถ หรือทักษะแตกต่างกันออกไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มจะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกัน ด้วยเหตุนี้เองสถานการณ์ที่บีบตัวขึ้นจึงผลักดันให้สมาชิกของกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำ^๔

ถวิล ธาราโกชน ให้ความหมายไว้ว่า ผู้นำ หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความสามารถในการนำพา การดำเนินกิจการ การแก้ไขปรับปรุง และการรักษาขวัญกำลังใจของกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการให้มากที่สุด^๕

สถิต วงศ์สุวรรณ กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่พฤติกรรมมีอิทธิพลเหนือ (Positive Influence) สมาชิกคนอื่น ๆ และสมาชิกในกลุ่มยอมรับนับถือยกย่องให้มีสถานภาพ เป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ ควบคุม ประสาน และดำเนินกิจการงานของกลุ่ม ให้บรรลุเป้าหมาย^๖

เดโช สวานานนท์ กล่าวว่า ผู้นำ เป็นผู้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลในหมู่คณะชะตากรรมของหมู่คณะว่า จะเป็นเช่นไรต่อไปนั้น ขึ้นอยู่กับตัวผู้นำเป็นส่วนสำคัญผู้นำมีหลายประเภทหลายลักษณะด้วยกัน การเลือกและสร้างผู้นำที่ดีได้เท่านั้น จึงจะพอมีช่องทาง พอมีโอกาสควบคุมสั่งคมได้บ้าง^๗

รังสรรค์ ประเสริฐศรี ให้ความหมายว่า ผู้นำ เป็นบุคคลที่ทำให้องค์การประสบความสำเร็จและความก้าวหน้า และบรรลุผลสำเร็จโดยเป็นผู้ที่มีบทบาทแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็น

^๔เสถียร เหลืองอร่าม, หลักมนุษยสัมพันธ์ต่อการบริหารงานในองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๗.

^๕ถวิล ธาราโกชน, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๗.

^๖สถิต วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น วังบูรพา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๕.

^๗เดโช สวานานนท์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕๖.

ผู้ได้บังคับบัญชา หรือผู้นำคือบุคคลซึ่งก่อให้เกิดความมั่นคงและช่วยเหลือบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม^๕

วิเชียร วิทยาอุดม ให้ความหมายว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับหรือยกย่องให้เป็นผู้นำ และต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถอันเกิดจากตัวของเขาเอง จนเป็นที่ยอมรับหรือยกย่องของกลุ่มให้เป็นผู้นำและนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย^๕

ปริญญา ตันสกุล ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่มีความสามารถแสดงบทบาทการเป็นผู้นำบุคคลอื่นได้โดยไม่ต้องบังคับหรือจูงใจใด ๆ แต่สามารถทำให้บุคคลอื่น ๆ ยอมรับและศรัทธา จนพร้อมที่จะเชื่อตาม ทำตามอย่างจริงใจและพอใจเสมอ^๖

ดูบริน (DuBrin) กล่าวถึงผู้นำ (Leader) ว่าเป็นบุคคลที่ทำให้องค์การเจริญก้าวหน้าและบรรลุผลสำเร็จ โดยเป็นผู้ที่มีบทบาทแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็นผู้ได้บังคับบัญชาหรือเป็นบุคคลที่ก่อให้เกิดความมั่นคงและช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม^๗

ฟีลด์เลอร์ (Fiedler) ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ริเริ่มหรือส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงการกระทำของกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นผู้นำที่สนับสนุนส่งเสริมให้มีการสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่มดำเนินไปด้วยดี^๘

ไซมอนด์, สมิทเบิร์ก และทอมป์สัน (Simon & Smithburg & Thompson) ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่สามารถรวมคนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ให้ได้^๙

^๕ รังสรรค์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : ธนรัชการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑.

^๖ วิเชียร วิทยาอุดม, ภาวะผู้นำ, อ่างแก้ว, หน้า ๒.

^๗ ปริญญา ตันสกุล, ศาสตร์แห่งผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จิตจักรวาล, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^๘ DuBrin J. Andrew, Leadership Research Findings, Practice, and Skills, อ้างใน รองศาสตราจารย์ ดร. รังสรรค์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ (Leadership), (กรุงเทพมหานคร : บ้านเสรีรัตน์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

^๙ Fiedler F.E., Theories of Leadership Effectiveness, อ้างใน ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิเชียร วิทยาอุดม, ภาวะผู้นำ (Leadership), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธีระฟิล์มและโซเท็กซ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๑๐} Simon, H.A., Smithburg, D.W., & Thompson, V.A., Public Administration, อ้างใน เรื่องเดียวกัน.

เดจโนซกา (Dejnozka) กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ถูกเลือกหรือได้รับการแต่งตั้งให้ เป็นผู้นำกลุ่มและมีอิทธิพลต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม เพื่อทำหน้าที่เป็นหัวหน้าของกลุ่มและทำให้ กลุ่มบรรลุเป้าหมาย^{๔๔}

เรมอนด์ เจ. เบอร์ดี (Raymond J. Burdy) กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่สามารถจูงใจให้ คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเองสามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้^{๔๕}

ศิริพร พงศ์ศรีโรจน์ ให้ความหมายผู้นำไว้ว่า เป็นผู้ที่มีความสามารถเป็นพิเศษ เหนือกว่าบุคคลอื่นในกลุ่มชนขององค์กรนั้น เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ (ในเรื่องใดเรื่อง หนึ่งหรือรอบรู้งานในหน้าที่) และสามารถใช้ศาสตร์ และศิลปะในการจูงใจให้คนอื่น ๆ คล้อยตาม ทำตาม และร่วมมืออย่างศรัทธา นับถือ ตามแนวทางที่ให้กระทำ ด้วยความเต็มใจอย่างประสาน สัมพันธ์กันจนงานสำเร็จบรรลุเป้าหมายของกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง^{๔๖}

สมัย จิตต์หมวด ให้ความหมายภาวะผู้นำว่า หมายถึง การที่บุคคลหนึ่งหรือผู้นำ พยายามใช้กำลังสมอง กำลังกาย และกำลังใจ เพื่อจูงใจ หรือคลอใจให้ผู้ตาม หรือกลุ่มกระทำการ อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นไปตามความประสงค์ของตน และเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และการจูงใจ หรือคลอใจนั้นจะต้องไม่เป็นการบังคับ ตลอดจนต้องได้รับความยินยอมจากผู้ตามหรือกลุ่มด้วย^{๔๗}

กิติ ตย์คานนท์ ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำ คือ ศิลปะหรือความสามารถของบุคคล หนึ่งที่จะจูงใจหรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ผู้ร่วมงาน หรือผู้ได้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนาจการ โดยใช้กระบวนการสื่อความหมายหรือการติดต่อกันและกันให้ร่วม

^{๔๔}Dejnozka, E.L., Educational administration glossary, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๔๕}Raymond J. Burdy, Fundamental of Leadership Readings, อ้างใน พระมหารุ่งโรจน์ ธรรมภูงเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๑.

^{๔๖}ศิริพร พงศ์ศรีโรจน์, องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : เทคนิค ๑๕, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕.

^{๔๗}สมัย จิตต์หมวด, พฤติกรรมผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒.

ใจกับตนดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การดำเนินการจะเป็นไปในทางดีหรือชั่วก็ได้^{๕๕}

นิตย์ สัมมาพันธ์ กล่าวไว้ว่า ภาวะผู้นำ คือ พลังชนิดหนึ่งที่สามารถส่งแรงกระทำอันก่อให้เกิดการขับเคลื่อนกลุ่มคน และระบบองค์กร ไปสู่การบรรลุเป้าหมาย^{๕๖}

รังสรรค์ ประเสริฐศรี ให้ความหมาย ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือเป็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำ และผู้ตามซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน หรือเป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์กร^{๕๗}

จากการให้ความหมายของคำว่า ผู้นำ ที่กล่าวมานี้สามารถสรุปความหมายเป็นจุดร่วมเดียวกันว่า ผู้นำ คือ บุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย ในการทำงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ส่วนภาวะผู้นำ หมายถึง คุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลในสถาบันใดก็ตามล้วนเป็นกระบวนการที่แสดงออกมาเพื่อปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างการปฏิบัติงาน หรือให้ผู้ร่วมในสถานการณ์เดียวกัน ในอันที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ ฉะนั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบแล้ว ผู้นำหมายถึง ตัวบุคคลและภาวะผู้นำเป็นเรื่องของคุณลักษณะ หรือคุณสมบัติของบุคคลที่ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จ

๒.๑.๒ คุณสมบัติของผู้นำ

คุณสมบัติของผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้หมู่คณะหรือองค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ความรู้ความสามารถและลักษณะต่าง ๆ ของผู้นำที่จะนำมาใช้ในองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพพร้อมบริหารกิจการเพื่อเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพนั้นมีนักวิชาการและผู้บริหารหลายท่านกล่าวไว้ ได้แก่

กานท์ (Katz) กล่าวว่าไว้ว่า การที่ผู้บริหารจะปฏิบัติหน้าที่ให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในอาชีพของตน ผู้บริหารทุกระดับจะต้องมีทักษะ ๓ ประการ คือ

^{๕๕} กิติ ตย์คานนท์, เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : เศรษฐการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓.

^{๕๖} นิตย์ สัมมาพันธ์, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : อินโนกราฟฟิกส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

^{๕๗} รังสรรค์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ, อ่างแล้ว, หน้า ๓๑.

๑. ทักษะทางด้านมนุษยสัมพันธ์ หมายถึง ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่นมีความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ และมีความสามารถที่จะตระหนักในปัญหาด้านการกระตุ้นให้คนทำงาน

๒. ทักษะทางด้านความรู้ด้านเทคนิค หมายถึง ความสามารถที่จะใช้เทคนิคความรู้วิธีการและเครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์กับการทำงาน และในด้านการปรับปรุงวิธีการทำงานให้มีการพัฒนาไปสู่ความก้าวหน้ายิ่งขึ้น

๓. ทักษะทางด้านความคิดรวบยอด หมายถึง ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงาน เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายขององค์กร และความสามารถในการวางแผนการจัดองค์การ การกำหนดมอบหมายงาน การควบคุมตรวจสอบ การติดตามผลงาน และการประสานงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๒๐}

ดูบริน (DuBrin) กล่าวถึงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะที่ดีของผู้บริหารว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๑. คุณลักษณะด้านบุคลิกภาพทั่วไป (General personality traits) เป็นคุณลักษณะที่สามารถสังเกตได้ทั้งภายในและภายนอกงาน ซึ่งจะสัมพันธ์กับความสำเร็จและความพอใจทั้งชีวิตการทำงานและชีวิตส่วนตัว มีลักษณะดังนี้

- ๑.๑ มีความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-confidence)
- ๑.๒ การสร้างความไว้วางใจได้ (Trustworthiness)
- ๑.๓ มีลักษณะที่เด่น (Dominance)
- ๑.๔ เป็นคนกล้าแสดงออก (Extroversion)
- ๑.๕ การเป็นคนที่มีการแสดงออกที่เหมาะสม (Assertiveness)
- ๑.๖ มีความมั่นคงทางอารมณ์ (Emotional stability)
- ๑.๗ มีความกระตือรือร้น (Enthusiasm)
- ๑.๘ มีอารมณ์ขัน (Sense of humor)
- ๑.๙ ความเป็นคนดูอบอุ่นหรือมีความเอื้ออารี (Warmth)
- ๑.๑๐ มีความอดทนสูงต่อความเครียด (High tolerance for frustration)
- ๑.๑๑ การรู้จักตนเองและมีวัตถุประสงค์ในการทำงาน (Self-awareness and self objectivity)

^{๒๐}Katz L. R., *Skills and Effective Administrator*, อังโน ยงยุทธ เกษสาคร, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓.

๒. คุณลักษณะด้านบุคลิกภาพที่สัมพันธ์กับงาน (Task-relate personality traits) เป็นคุณลักษณะด้านบุคลิกภาพที่แน่นอนของผู้นำที่มีประสิทธิผลและก่อให้เกิดความสำเร็จในการทำงาน มีลักษณะดังนี้

๒.๑ มีความคิดริเริ่ม (Initiative)

๒.๒ มีความเข้าใจอารมณ์และความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น (Sensitivity to others and empathy)

๒.๓ มีความสามารถในการยืดหยุ่นได้และความสามารถในการปรับตัว (Flexibility and adaptability)

๒.๔ สภาพการควบคุมภายในตนเอง (Internal locus of control)

๒.๕ มีความกล้าหาญ (Courage)

๒.๖ ความสามารถกลับคืนสู่สภาพเดิม (Resiliency)^{๒๒}

ออร์เวย์ ทีด (Orway Tead) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้นำที่สำคัญ ๆ ไว้ดังนี้

๑. พลังกายและพลังประสาท ผู้นำต้องมีพลังกายและพลังประสาทเข้มแข็งมีกำลังใจกล้าแกร่ง มีความอดทนกว่าคนธรรมดา ในเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง ต้องมีความมั่นคงและวางเฉยไม่แสดงอาการหรือความรู้สึกใดๆ ออกมา จะทำเช่นนี้ได้ จะต้องมีความแข็งแรงและพลังประสาทเข้มแข็งจริงๆ และยิ่งไปกว่านั้น การเป็นผู้นำจะต้องทำงานหนักกว่าคนธรรมดา หมายความว่า ผู้นำต้องฉลาดรู้ในการบริหารงานที่ควรหรือไม่ควรแก้หน้าที่ของผู้นำ ไม่ปล่อยงานให้เป็นภาระของผู้ใต้บังคับบัญชาเพียงอย่างเดียว และผู้นำต้องทำงานมากตรากตรำหลายชั่วโมง มีเวลาพักผ่อนน้อย ถ้าหากพลังกายและพลังประสาทไม่เข้มแข็งจริงๆ อาจเกิดความเจ็บป่วยหรือสุขภาพในตนบกพร่องไป

๒. รู้จุดหมายและแนวทางที่จะนำประเทศ คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่ผู้นำต้องมีคือการมีนโยบาย หรือแผนปฏิบัติงานที่จะทำให้เสร็จก่อนหรือหลัง ผู้นำต้องรู้ว่า เป้าหมายในการนำประเทศนั้นมุ่งหน้าไปในแนวทางใด ตนควรจะแสดงบทบาทอย่างไรที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายเหล่านั้น โดยเป้าหมายจะเป็นจริงได้ถ้าหาก

ก. มีวิธีการที่แน่นอน (ชัดเจน) เพื่อการบรรลุเป้าหมายนั้น

ข. คนอื่นสามารถเข้าใจหรืออธิบายให้คนอื่นเข้าใจเป้าหมายและวิธีการนั้น

ค. คนอื่น ๆ เข้าใจและเห็นด้วยในวิธีการนั้น

^{๒๒}DuBrin J. Andrew, Leadership Research Findings, Practice, and Skills, อ้างใน รองศาสตราจารย์ ดร. รังสรรค์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ (Leadership), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖-๔๐.

ง. ผู้นำต้องมั่นคงและจริงจัง และพยายามทำเป้าหมายนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา

๓. ความกระตือรือร้น ผู้นำต้องมีความกระตือรือร้น บากบั่นชวนขวยที่จะทำเป้าหมายของตนให้สัมฤทธิ์ผลให้ได้ ความกระตือรือร้นจะทำให้เขายึดมั่นอยู่กับเป้าหมายและแผนงานอันนั้น ทั้งจะช่วยให้ผู้ใต้บังคับบัญชาพลอยกระตือรือร้นในการทำงานไปด้วย ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินการตามแผนงานนั้นราบรื่นขึ้น

๔. ความเป็นมิตรและความรัก ผู้นำต้องมีความรักและความเป็นมิตรกับผู้ใต้บังคับบัญชา มีความโอบอ้อมอารี เอื้ออาทรต่อความเป็นอยู่ของผู้ร่วมงาน และประชาชน เมื่อมีโอกาสก็จะแสดงความห่วงใยให้ปรากฏ การรู้จักครอบครัวของบริวาร และการไต่ถามทุกข์สุขของบริวารและคนในครอบครัวของเขา จะเป็นพลังเสริมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างศรัทธาในตัวผู้นำให้แนบแน่นต่อไป

๕. ความน่าเชื่อถือ ผู้นำจะต้องทำตนให้น่าเชื่อถือ พுகจริงทำจริง ทำสัญญาประชาคมไว้แล้วต้องทำตาม ไม่เป็นคนหละหละ โหลเล หรือท้อแท้ จับจ่อ บริวารและคนใกล้ชิด จะได้มีความมั่นใจว่า พวกเขาสามารถฝากอนาคต และผลประโยชน์ของพวกเขาไว้กับผู้นำได้ ผู้นำจะต้องระมัดระวังพฤติกรรมบางอย่างที่ไม่เหมาะสมต่อคุณค่า (Values) หรือมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

๖. ความกล้าตัดสินใจ ความกล้าตัดสินใจเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้นำ ปัญหาที่เผชิญหน้าผู้นำนั้นล้วนแต่เป็นปัญหาสำคัญ ๆ เกี่ยวกับความเสื่อมถอยหรือความรุ่งเรืองของประเทศชาติ ปัญหาแต่ละปัญหาอาจมีทางออกได้หลายทาง จะเป็นทางใดดี ผู้นำจะต้องกล้าตัดสินใจ ในบางสถานการณ์อาจทำให้มีเวลาทบทวนครุ่นคิดไม่มากนัก ผู้นำจะต้องตัดสินใจเลือกทางออกทางใดทางหนึ่งแน่นอนว่า มันจะถูกหรือผิดก็ได้ เช่น ประธานาธิบดี Woodrow Wilson “การตัดสินใจของข้าพเจ้าอาจจะถูกหรืออาจจะผิดก็ได้ อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าจะต้องกล้าเสี่ยงและตัดสินใจทำบางสิ่งบางอย่างลงไป” และเมื่อตัดสินใจลงไปแล้วผู้นำจะต้องกล้ารับผิดชอบผลที่จะเกิดขึ้นจากการตัดสินใจนั้น ด้านผู้นำไทย คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แม้พฤติกรรมบางอย่างจะเป็นที่น่ารังเกียจในบางสังคม และต่อมาตรฐานทางศีลธรรมอันดีงาม ในด้านความกล้าตัดสินใจและความกล้าในการรับผิดชอบแล้ว เป็นผู้นำคนหนึ่งที่ได้รับการชมเชย กล่าวขานกันอยู่เสมอจากประโยคที่ว่า “ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว”

๗. สติปัญญาความรอบรู้ ผู้นำควรเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ กว่าคนสำคัญทั่วไป แต่ในบางโอกาส บางสถานการณ์ ผู้ที่ได้รับความดีให้เป็นผู้นำอาจมีสติปัญญาไม่เฉลียวเหนือบุคคลธรรมดา แต่ความเฉลียวฉลาดรู้ทันเกมการเมืองเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

๘. ครูที่ดี ผู้นำที่ดีต้องเป็นครูที่ดี เพราะในฐานะผู้นำนั้นจะต้องสามารถชี้แนวทาง เหตุผล ในการปฏิบัติที่ถูกต้องและความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ เมื่อมีปัญหาก็สามารถ ชี้แจงให้ผู้ร่วมงานหรือคนใกล้ชิดเข้าใจได้ด้วยคำพูดธรรมดาๆ ถ้าหากลูกน้องทำผิดพลาด แต่ความ ผิดพลาดไม่รุนแรงนัก ออกยได้ก็ควรให้อภัย ถ้าออกยไม่ได้ก็ต้องลงโทษ ตามสมควรแก่เหตุและ จะต้องให้ผู้ที่ถูกลงโทษเข้าใจและรับรู้ความผิดของตน

๙. ศรัทธาและความเชื่อมั่น การทำงานบริหารประเทศนั้น จะให้ผลสำเร็จได้ก็ ต่อเมื่อเหล่าผู้นำหรือนักการเมืองมีความกระตือรือร้น และกระฉับกระเฉงในการทำงานไม่รู้ลี้ก หนือย่อหน้ายเหนื่อยชา จะเป็นเช่นนี้ได้ผู้ทำงานจะต้องรู้สึกว่ งานที่ตนกำลังดำเนินการอยู่นั้นมีทาง สำเร็จมีเป้าหมายที่เด่นชัด มีอุดมการณ์ที่มั่นคง มีศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อความสำเร็จสูง ผู้นำ จะต้องสามารถสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาในความสำเร็จของงานให้เกิดขึ้นกับลูกน้องหรือ ประชาชน เหนือสิ่งอื่นใดผู้นำจะต้องสามารถทำให้ลูกน้องมีความเข้าใจว่า ความศรัทธาและความ เชื่อมั่นในตนเองจะเป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จของเขา^{๒๗}

ทวิช เปล่งวิทยา ได้รวบรวมคุณสมบัติของผู้นำ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ลักษณะคือ

๑. ลักษณะทางสติปัญญา ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๕ ประการ คือ

๑.๑ ความตื่นตัว (Alertness) มีความว่องไว เตรียมพร้อม ระวังไว้ตื่นตัวอยู่เสมอ และมีสมองดี คิดได้ว่องไว มีไหวพริบในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างฉับพลัน

๑.๒ ความคิดอย่างมีเหตุผล (Logical thought) คิด บริหารงาน และแสดงออก ทาง กาย วาจา ประกอบด้วยเหตุผลที่ถูกต้อง นำเชื่อถือ หรือพิจารณาก่อนทำว่า ดีหรือไม่

๑.๓ สามัญสำนึก (Common sense) มีความรู้สึกผิด ชอบ ชั่ว ดี

๑.๔ คุลยพินิจ (Judgment) พิจารณาใคร่ครวญก่อนตัดสินใจทำงาน ใช้ ประสบการณ์ การเรียนรู้ให้เกิดคุลยพินิจในการแก้ปัญหา

๑.๕ การมองการณ์ไกล (Fore sight) เมื่อกระทำสิ่งใดถึงเห็นผลที่เกิดขึ้นใน อนาคตประเมินสถานการณ์ วางแผนการปฏิบัติงานอย่างมีเหตุและผล โดยตั้งสมมติฐาน รวบรวม ข้อมูลและใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมา เป็นแนววิเคราะห์พิจารณาใคร่ครวญวิธีปฏิบัติให้เกิดผลดี มากกว่าผลเสีย

^{๒๗}Orway Tead, The Art of Leadership, อ้างใน ยงยุทธ เกษสาคร, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘-๕๐.

๒. ลักษณะทางร่างกาย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๔ ประการ คือ

๒.๑ สุขภาพ (Health) ผู้นำต้องมีความสมบูรณ์ทางร่างกาย เพื่อให้มีความพร้อมในการทำงานอยู่เสมอ สุขภาพดีก็จะอำนวยความสะดวกให้การทำงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒.๒ กำลังกาย (Energy) ต้องมีกำลังกายที่ดี เพราะบางโอกาส บางสถานการณ์ ผู้นำต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยการใช้พลังทางกาย

๒.๓ ความทรหดอดทน (Endurance) มีร่างกายแข็งแรง อดทนต่อความยากลำบากความหิวกระหาย และความเลวร้ายของดินฟ้าอากาศ สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ในทุกสถานที่

๒.๔ รูปร่างท่าทางดี (Pleasing appearance) มีทรวดทรงบุคลิกลักษณะเป็นผู้นำสง่าผ่าเผย เป็นที่เกรงขาม และดึงดูดความเลื่อมใสจากผู้ใต้บังคับบัญชา อดีตผู้นำไทยที่มีบุคลิกลักษณะอย่างนี้ที่เห็นได้ในปัจจุบัน เช่น พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นต้น

๓. ลักษณะทางอารมณ์ ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๑๑ ประการ คือ

๓.๑ มองในแง่ดี (Optimism) มองคนอื่นในฐานะเป็นมิตร มีความเข้าใจคนอื่น

๓.๒ การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม (Adaptability) สามารถปรับตัวได้กับผู้ใหญ่และผู้ใต้บังคับบัญชา วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ทักษะคติของสังคม และภูมิศาสตร์ดิน ฟ้า อากาศ

๓.๓ ความมีใจเยือกเย็น (Even temper) มีการอดกลั้นอารมณ์ไว้ได้ มีใจหนักแน่นไม่หือลอย ไม่โกรธง่าย ไม่แสดงอาการสูงต่ำ

๓.๔ การบังคับตนเอง (Self-control) บังคับตนเองและสำรวมไว้ได้ดี ไม่ให้ตกไปในอำนาจฝ่ายต่ำ หรือสิ่งชั่วร้ายให้ยอมใจอันก่อให้เกิดการละเมิดมาตรฐานทางจริยธรรม และวัฒนธรรมของสังคม

๓.๕ ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) ตั้งใจกระฉับกระเฉงในการทำงานไม่ผัดวันประกันพรุ่ง และมีการเตรียมแผนงานไว้ใจ ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ มีประสิทธิผล และประหยัด

๓.๖ การสังคมดี (Sociability) มีอัธยาศัยไมตรี มีสัมพันธภาพได้กับคนทุกชั้นวรรณะทั้งในประเทศและต่างประเทศ ไม่ถือตัว ไม่วางท่ายกตนข่มท่าน

๓.๗ ความแนบเนียน (Tact) เมื่อทำพูดคิด รู้จักกาลเทศะ มีความแนบเนียนไม่เก้งก้างในการแก้ปัญหา ข้อนี้ต้องอาศัยความมีศิลปะ ประสพการณ์ และการฝึกฝนอยู่เสมอ

๓.๘ อารมณ์ขัน (Sense of humor) ทำงานด้วยความรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ให้เกิดอารมณ์เครียด มองโลกในแง่ดี อารมณ์ขันนี้จะทำให้ไม่เหนื่อย บริหารงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ผู้นำไม่ควรแสดงอารมณ์ขันต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างพร่ำเพรื่อ จนขาดความนับถือยำเกรง

๓.๙ ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-confidence) มีความมั่นใจ มั่นคงทางจิตไม่อ่อนไหวตามคำพูดของคนอื่น สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยเหตุผล และความเชื่อมั่นของตนเอง ที่สำคัญคือ ต้องมีประสบการณ์มาก ๆ ดังประโยคที่ว่า “การเป็นผู้บังคับบัญชาที่ดีต้องเป็นฝ่ายอำนวยความสะดวกที่ดีมาก่อน”

๓.๑๐ ความสนใจกว้างขวาง (Bread of interest) มีความอยากรู้อยากเห็น เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ ไม่สำคัญตนว่าเป็นผู้รู้ดี มีความกล้าปรึกษาหารือถามผู้รู้

๓.๑๑ การเข้าใจคน (Human understanding) มีวิจรรณญาณ สังเกตเข้าใจพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชา ทั้งนี้เพื่อมอบงานให้เหมาะสมแก่จริตผู้นั้น และงานจะสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

๔. ลักษณะทางอุปนิสัย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๘ ประการ คือ

๔.๑ ความตรงไปตรงมา (Truthfulness) เป็นคนพูดจริงทำจริง พูดอย่างไรทำอย่างนั้น มีสติจะต่อคำสัญญา ไม่คิดนัด

๔.๒ ความจงรักภักดี (Royalty) จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ผู้นำต้องสร้างความมั่นใจในการบัญชาของตนแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาเพื่อเกิดความจงรักภักดีตามมา

๔.๓ ความสำนึกในหน้าที่ (Sense of duty) มีความสำนึกในการปฏิบัติงานตามนโยบายที่ได้วางไว้อย่างมีความรับผิดชอบ ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงหน้าที่ของคนอื่น

๔.๔ ความไว้วางใจ (Dependability) ดำรงตนอยู่ในจริยธรรม ไม่เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น

๔.๕ ความกล้าหาญ (Courage) มีความกล้าหาญทางจริยธรรม กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้อง ทำงานด้วยเหตุผลและกล้ารับผิดชอบ

๔.๖ ความเข้มแข็ง (Force) ไม่มีความย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล

๔.๗ ความยุติธรรม (Fairness) ไม่ลำเอียง วางตัวเป็นกลาง บริหารโดยยึดความถูกต้องและประโยชน์ของชาติเป็นหลัก

๔.๘ ความไม่เห็นแก่ตัว (Selflessness) มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เสียสละบางอย่างแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา สละความสุขส่วนตัว บำเพ็ญประโยชน์เป็นแบบอย่าง^{๒๔}

^{๒๔} ทวิช เปล่งวิทยา, จิตวิทยาผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองศาสน์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๔๘-๓๐๖.

รัศมี ภิบาลแทน ได้เสนอคุณสมบัติของผู้นำไว้ โดยพิจารณาความหมายจากคำว่า LEADERSHIP ดังนี้

๑. L = Love คือ มีความรักในหน้าที่ รักผู้ใต้บังคับบัญชา รักความยุติธรรม รักความก้าวหน้า

๒. E = Education and Experience คือ มีการศึกษาดี มีประสบการณ์ เป็นแบบอย่างได้ หรือเป็นได้ทั้งในฐานะผู้นำและเป็นครูคนอื่น

๓. A = Adaptability คือ มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ถึงแวดล้อม ได้ รู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

๔. D = Decisiveness คือ ความสามารถในการพิจารณาตัดสินใจได้อย่างรวดเร็วและ ถูกต้อง

๕. E = Enthusiasm คือ มีความกระตือรือร้น ตั้งใจทำงานอย่างจริงจังและสามารถชักนำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาทำงานอย่างจริงจังได้ด้วย

๖. R = Responsibility คือ ความรับผิดชอบในส่วนของตนและผู้อื่นที่ได้ทำลงไปไม่ปิดความรับผิดชอบและรวมถึงความรับผิดชอบที่เกิดจากสิ่งงานที่มีความเสี่ยง (risk) หรือตัดสินใจอย่างรีบด่วน

๗. S = Sacrifice and Sincerity คือ มีความเสียสละและอุทิศผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวมด้วยความจริงใจ

๘. H = Harmony คือ มีความนุ่มนวล โอนอ่อนผ่อนปรน ก่อให้เกิดความสามัคคีและอาจหมายถึงการถ่อมตัว (Humble) ตามกาลเทศะด้วย

๙. I = Intellectual Capacity คือ มีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบทันคนทันเหตุการณ์

๑๐. P = Persuasiveness คือ มีความสามารถในการจูงใจคน^{๒๔}

ตามที่กล่าวมา คุณสมบัติต่าง ๆ ที่ผู้นำพึงมี สามารถสรุปเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะทางสติปัญญา คือ มีความรู้ความสามารถในรัฐประศาสน์ทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ มีไหวพริบสามารถวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเฉียบแหลมและทันทั่วทั้งที่

^{๒๔}รัศมี ภิบาลแทน, คุณลักษณะของความเป็นผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๔๐-๔๑.

๒. ลักษณะทางอุปนิสัย คือ มีพฤติกรรมทางจริยธรรมอันดี เช่น ความซื่อสัตย์ ความอ่อนโยน ความมีสำนึก ความรับผิดชอบ และความไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น หรือยึดมั่นในรัฐนิยมอันเป็นแผนปฏิบัติของชาติ

๓. ลักษณะทางอารมณ์ คือ สามารถบังคับหรือควบคุมอารมณ์และบทบาทของการเป็นผู้นำได้ เมื่อควบคุมตัวเองเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ก็เป็นเหตุให้ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาได้ง่าย

๔. ลักษณะทางร่างกาย คือ มีบุคลิกภาพทางกายดี สุขภาพแข็งแรง มีพลังศักยภาพในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และภาวะร่างกายที่ดีย่อมแสดงออกซึ่งบุคลิกภาพของการเป็นผู้นำให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ จริยธรรมของผู้นำ เป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นมรรควิธีหรือกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ทั้งปัญหาของผู้นำ ปัญหาของผู้ใต้ปกครอง ปัญหาการบริหาร และปัญหาจากสภาพแวดล้อมอื่น ๆ และยังเป็นปัจจัยทำให้ผู้นำมีสัมพันธภาพกับมวลชนได้อย่างองอาจ และทำให้มวลชนยอมรับเลือกให้มาดำรงตำแหน่ง ซึ่งจะส่งผลให้ได้แสดงบทบาทและหน้าที่ได้อย่างชอบธรรมและมีประสิทธิภาพ

๒.๑.๓ การเกิดภาวะผู้นำ

สำหรับแหล่งที่มาของผู้นำนั้น โดยข้อเท็จจริงแล้วผู้ที่ได้รับความยินยอมให้เป็นผู้นำได้อาจมาจากหลายทาง ดังนี้

๑. การเป็นผู้นำโดยกำเนิด (The born leader) บุคคลประเภทนี้เกิดมาเพื่อเป็นผู้นำโดยแท้ ซึ่งถือว่าเป็นอัจฉริยะบุคคลที่ได้รับมาจากชาติปางก่อน ดังเช่น ผู้นำทางศาสนา ผู้นำประเทศ ทายาทผู้สืบสกุล เจ้าของกิจการธุรกิจที่มั่นคง เป็นต้น

๒. การเป็นผู้นำโดยความเห็นชอบของหมู่คณะ (The group leader) คือ บุคคลที่มีคุณลักษณะที่ดีเด่นจนได้รับความเชื่อถือศรัทธาจากกลุ่มหรือหมู่คณะให้เป็นผู้นำ บางทีเรียกว่า ผู้นำตามบทบาทหน้าที่ (Role or Functional Leader) เช่น ผู้นำที่ชนะการเลือกตั้งได้รับความเห็นชอบให้เป็นผู้บริหารและผู้นำฝ่ายค้าน เป็นต้น

๓. การเป็นผู้นำโดยได้รับการแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจ (The leader appointed from above) บางทีเรียกว่า Status Leader หรือ Official Leader ผู้นำประเภทนี้อาจมีความรู้ความสามารถดีหรือไม่ดีก็ได้ เพราะการแต่งตั้งให้เป็นผู้นำขึ้นอยู่กับผู้บังคับบัญชา หรือผู้มีอำนาจแต่งตั้งขึ้นมาตามระบบคุณธรรมหรือระบบอุปถัมภ์เท่านั้น

๔. การเป็นผู้นำโดยการนำตนเองขึ้นมาเป็นผู้นำ หรือแต่งตั้งตนเอง (The self-constituted leader) ซึ่งมีโอกาสจะเป็นได้ด้วยวิธีการต่อไปนี้

๔.๑ ด้วยการใช้อำนาจ (Force)

๔.๒ ด้วยความเจนจัด (Technical skill) ด้วยความรู้ ความชำนาญหรือความมีประสบการณ์ของตนเอง (Experience)

๔.๓ ด้วยการได้รับการฝึกฝน อบรม และศึกษามาอย่างดีเป็นการเฉพาะสาขา^{๒๖}

๒.๑.๔ ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศ

รากฐานของการเป็นผู้นำในตนเองที่จะนำไปสู่การเป็นผู้นำบุคคลอื่นอย่างแท้จริงจะต้องเกิดจากการศึกษาค้นคว้าหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อฝึกฝนตนเองให้เกิดทักษะของการเป็นผู้นำในการบริหารงานให้ประสบผลสำเร็จสูงสุดได้นั้นจะต้องมีภาวะเป็นผู้นำ ดังนี้

๑. มีวิสัยทัศน์ (Visionary Leadership)
๒. บริหารงานโดยหลักการ (Management by Principle)
๓. มุ่งสู่ความเป็นเลิศ (Standard of Excellence)
๔. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Enquirer Creativity)
๕. เป็นนักแก้ปัญหา (Problem-Solver)
๖. ความมุ่งหวังต้องกระจ่าง (Clear Expectation)
๗. ประเด็นปัญหาต้องเปิดเผย ให้ทุกคนได้รับรู้ร่วมกัน (Issues in the Open)
๘. เป้าหมายท้าทาย นำไปฝืน ดึงดูดใจ (Challenging Goals)
๙. ทุกอย่างโปร่งใส ตรวจสอบได้ ชี้แจงได้ (Candid)
๑๐. ต้องประสานพลัง (Synergy)
๑๑. ส่งเสริมการพึ่งพาซึ่งกันและกันให้เข้าลักษณะเอกภาพพหุคูณ (Promote Interdependence)
๑๒. มีค่านิยมร่วมกัน (Shared Values)
๑๓. มีความรับผิดชอบทั้งส่วนตนและส่วนรวม (Self/team Responsibility)
๑๔. ร่วมกันตรวจสอบ ร่วมกันตัดสิน (Confrontation)
๑๕. คิดล่วงหน้า คิดถึงอนาคต (Thinks Ahead)
๑๖. มองต่างมุม ขอมรับความแตกต่าง (Perspective)
๑๗. มีความรอบคอบถ้วนถี่ (Through)
๑๘. สื่อไปกลับ (Two-way)
๑๙. พิสูจน์ความคิดของตน (Test Own Thinking)

^{๒๖} ยงยุทธ เกษสาคร, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, อ่างแล้ว, หน้า ๓๗.

๒๐. มีเหตุผล (Cause and Effect)

๒๑. ค้นหาสิ่งที่ถูกต้อง (What's Right)

๒๒. รับผิดชอบต่อเหตุผล (Open to Reason)

๒๓. หลีกเลียงผลประโยชน์ส่วนตัว (Avoids Self-interest)^{๒๗}

สรุปได้ว่า การเป็นผู้นำที่ดีไม่ใช่เป็นได้ง่าย ๆ จำเป็นต้องมีการเรียนรู้และฝึกฝนซึ่งต้องอาจใช้เวลานาน แต่หากสามารถทำได้สำเร็จก็เท่ากับว่าผู้นำนั้นเป็นบุญแก่สำคัญที่จะนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ง่ายขึ้น การเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพต้องยึดคติที่ว่า ทุกคนเป็นหนึ่งเดียวสำหรับทุกคนในการทำงานร่วมกันให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางเอาไว้

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา

ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก เกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำแม้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในเชิงประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่จะเห็นถึงความเป็นผู้นำเมื่อวิเคราะห์ในหลักการสำคัญ จะพบเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำตามคติของพระพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากผู้นำไม่ว่าจะดำรงฐานะ หรือตำแหน่งใดก็ตามเช่น กษัตริย์ ราชามหาชนสมมติ เป็นต้น ได้สะท้อนถึงภาวะผู้นำอันสืบเนื่อง หรือมีรากฐานจากพุทธธรรม จะสังเกตได้จากจริยวัตรต่าง ๆ ของผู้นำล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับภาวะอำนาจ และความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคม ร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ดังปรากฏออกมาในลักษณะของคุณธรรม หรือการปฏิบัติธรรมตามหน้าที่ทั้งผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม ฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้นำและภาวะของผู้นำ ดังปรากฏรายละเอียดในพระสูตร ดังนี้

อัครัญญสูตร กล่าวถึง กำเนิดของมนุษย์ สังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ของคนในสังคม หรือรัฐ นั่นคือ ความเกี่ยวข้องของผู้นำและสมาชิก พระสูตรนี้บ่งบอกถึงภาวะของผู้นำนั้น มีพื้นฐานที่ธรรมชาติทางกายและทางใจของมนุษย์ และกล่าวถึงสภาพธรรมชาติดั้งเดิมของสังคมมนุษย์ เป็นสภาวะที่สงบต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการแก่งแย่ง เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกันขึ้นเนื่องจากมีผู้กระทำชั่ว มีการลักขโมย เก็บเอาส่วนของผู้อื่นมาเป็นของตน ในขั้นแรก ๆ ก็เพียงแต่มีการว่ากล่าวตักเตือนกันเอง ยังไม่มีการทำร้ายกัน ต่อเมื่อมีการกระทำผิดอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ จึงมีการจัดการลงโทษกันเอง ทำให้มีการเลือกผู้ปกครองขึ้นมาเพื่อให้ทำหน้าที่

^{๒๗} จรูญ คุณมี, การบริหารจัดการ, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒), หน้า ๓-๔.

ปกครอง คும்ครอง ความเป็นอยู่ การดำรงชีวิตของคนในสังคม โดยผู้ปกครองจะได้รับค่าตอบแทน ในการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว ดังที่ อัครัญญสูตรตอนมหาสมมตราช ได้กล่าวไว้ว่า

วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กัน ว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เข้าของเขา ไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจัก ปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาละให้แก่ สัตว์ผู้หนึ่ง..’^{๒๔}

จากข้อความในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นถึงความเลวร้ายในสังคมมนุษย์เราที่เป็นสาเหตุของ การกำเนิดผู้นำอย่างชัดเจน โดยเริ่มต้นจากความคดดำทางศีลธรรมของมนุษย์ที่มีความโลภ เกิดมี การลักขโมยสิ่งของกัน มีการพูด โทษหลอกลวงกัน และก็มีผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินโทษแก่ผู้ที่กระทำ ความผิดตามที่ตนเองพอใจ นอกจากนั้น ก็มีการทะเลาะวิวาทกันขึ้น แล้วเกิดความวุ่นวายในสังคม ดังกล่าว เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาตามพระสูตรนี้แล้ว สถาบันการปกครองก็เกิดขึ้นเพื่อคอยปกป้อง คும்ครองคนดี และคอยตัดสินลงโทษคนที่กระทำความผิด ซึ่งเป็นผู้คอยตัดสินว่าใครถูกใครผิด ด้วย เหตุนี้สถาบันผู้ปกครองจึงเกิดขึ้นจากการคัดเลือกของประชาชน โดยประชาชนพร้อมใจกันสละ ผลประโยชน์ของตนเองหรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่าภาษีให้เป็นค่าตอบแทน ซึ่งการที่ประชาชนเป็น ผู้คัดเลือกและมอบอำนาจ ถ้าหากว่าผู้ปกครองใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ประชาชนไม่พอใจ ก็สามารถ เรียกร้องอำนาจนั้นคืนมาได้ เพราะคำว่าราชา แปลว่า ผู้ทำความสุขใจ พอใจ หรือความชอบธรรม แก่บุคคลอื่น ในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการกำเนิดของผู้นำและภาวะผู้นำไว้ในอัครัญญสูตร มี ข้อความว่า

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่งเป็นคน โลก สงวนส่วน ของ ตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภคน สัตว์ ทั้งหลายจึงช่วยกันจับสัตว์ ผู้นั้นครั้งแล้ว ได้ตักเตือนอย่างนี้ว่า แน่ะสัตว์ ผู้เจริญ ก็ท่านกระทำความชั่วช้านัก ที่ สงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่ เขาไม่ได้ให้มาบริโภคน ท่านอย่าได้กระทำ กรรมชั่วช้านั้นอีกเลย

^{๒๔}ที่.ปา. ๑๑/๑๐๓/๕๖.

ดูกร วาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์ผู้นั้นแล รับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว แม้ครั้งที่ ๒... แม้ครั้งที่ ๓ ... พวกหนึ่งประหารด้วยฝ่ามือ พวกหนึ่งประหารด้วยก้อนดินบ้าง พวกหนึ่งประหาร ด้วยท่อนไม้

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็นัยเพราะมีเหตุเช่นนั้นเป็นต้นมา การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จึงปรากฏ การตีเถียนจึงปรากฏ การกล่าวเท็จ จึงปรากฏ การถือท่อนไม้จึงปรากฏ ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่จึงประชุม กัน ครั้นแล้ว ต่างก็ปรับทุกข์กันว่าพ่อเอ๊ย ก็การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ ไม่ได้ให้... การตีเถียน... การพูดเท็จ...การถือท่อนไม้จัก ปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่าใด บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควร ว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตีเถียนผู้ที่ควรตีเถียน ได้โดยชอบ ให้เป็นผู้จับไล่ ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่ผู้หนึ่ง^{๒๕}

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นพากันเข้าไปหาสัตว์ที่สวยงามกว่า นำดูน่าชมกว่า นำเลื่อมใสกว่า และนำเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน แล้วจึงแจ้งเรื่องนี้ว่า ข้าแต่สัตว์ผู้เจริญ มาเถิดพ่อ ขอพ่อจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงตีเถียนผู้ที่ควรตีเถียนได้โดยชอบ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้ โดยชอบเถิด ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่พ่อ ดูกรวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์ผู้หนึ่งแลรับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว จึงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้ โดยชอบ ตีเถียนผู้ที่ควรตีเถียนได้ โดยชอบจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนสัตว์เหล่านั้นก็แบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่สัตว์ที่เป็นหัวหน้า^{๒๖}

กำเนิดของมนุษย์สังคม ซึ่งแสดงออกในรูปของความสัมพันธ์ของคนในสังคม หรือรัฐ นั้นคือความเกี่ยวข้องของผู้นำและสมาชิก พุทธธรรมที่บ่งถึงภาวะของผู้นำนั้นมีพื้นฐานที่ธรรมชาติทางกายและทางใจของมนุษย์ธรรมชาติดั้งเดิมของสังคมมนุษย์ เป็นสภาวะที่สงบ ต่างคนต่างอยู่ไม่แก่งแย่ง ธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเกิดความขัดแย้ง เนื่องจากการกระทำชั่ว เห็นแก่ประโยชน์ตน แรกๆ เพียงว่ากล่าวตักเตือนกันเอง ยังไม่ทำร้ายกัน ต่อเมื่อมีความผิดอีกหลายๆชิ้นจึงมีการ

^{๒๕}ที่.ปา. ๑๑/๑๒๘/๕๕.

^{๒๖}ที่.ปา. ๑๑/๑๓๐/๕๖.

ลงโทษกันเอง ทำให้เกิดความวุ่นวายมากขึ้นอีกเพราะไม่มีการรับความคิดเห็นของใคร เมื่อสังคมวุ่นวายมากขึ้น จึงรวมกลุ่มมีมติการเลือกผู้นำเกิดขึ้น^{๑๑}

ดูกรวาทะและภราทวาทะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แลอีกขระว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้แล อีกขระว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้ายังชน เหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อีกขระว่า ราชา ราชา จึงอุบัติขึ้นเป็น อันดับที่สาม ดูกรวาทะและภราทวาทะ ด้วยประการ ดังนี้แล การบังเกิดขึ้น แห่งพวกกษัตริย์นั้น มีขึ้นได้ เพราะอีกขระที่รู้จักกันว่าเป็นของดี เป็นของ โบราณ อย่างนี้แล เรื่องของสัตว์เหล่านั้น จะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือ ไม่เหมือนกัน ก็ด้วยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่หนีออกไปจากธรรม ดูกรวาทะ และ ภราทวาทะ ความจริง ธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในประชุมชนทั้งในเวลา ที่เห็นอยู่ ทั้งในเวลาภายหลัง^{๑๒}

ในพระสูตรตอนนี้แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของภาวะผู้นำมาเป็นลำดับ จากพระสูตรจะเห็นได้ว่า ความขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท และการเอาใจเปรียบกันในหมู่มนุษย์เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีผู้นำและผู้ตาม คือ

๑. มหาชนสมมติ เกิดจากประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้กับบุคคลที่เหมาะสมและสมมติให้เป็นผู้นำของกลุ่มของตนเอง

๒. กษัตริย์ หมายถึง ผู้เป็นเจ้าแห่งนา หรือผู้เป็นใหญ่แห่งนา

๓. ราชา หมายถึง ผู้ที่ทำให้ประชาชนสุขใจ พอใจโดยธรรม

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีเจ้าหน้าที่คุ้มครองป้องกันชีวิตและทรัพย์สิน ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากมหาชนได้รับการขนานนามว่า “มหาชนสมมติ” มีหน้าที่ต้องปกป้องคุ้มครองอาณาเขตกว้างใหญ่ ได้ขนานนามว่า “กษัตริย์” เพราะเป็นใหญ่ในนาและโดยที่หัวหน้า (ผู้นำ) นั้น เป็นผู้มีความดี คุณธรรม ยิ่งความพอใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก จึงเรียกว่า “ราชา” การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาจึงปรากฏมีขึ้นด้วยประการดังกล่าว

^{๑๑}พระครูศิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมิกาโม), ภาวะผู้นำเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

^{๑๒}ที.ปา. ๑๑/๑๓๑/๕๖-๕๗.

๒.๒.๑ ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานักวิชาการที่เป็นที่ยอมรับและนักวิจัยหลาย ๆ ท่านได้เสนอไว้ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ผู้นำคือ คำว่า ประมุข มาจากคำว่า ปะ แปลว่า ทั้งหมด ทั้งสิ้น และมุข แปลว่า หน้า รวมเป็น ปมุขะ มีความหมายว่า หน่วยออกหน้าทั้งหมดทั้งสิ้น คือ ลักษณะแห่งผู้นำนั่นเอง เป็นการนำอย่างสัตบุรุษ อย่างผู้มีคุณธรรมเป็นผู้นำ ซึ่งเป็นความหมายกับ ผู้นำแห่งทุรราช ระบอบประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่สูญเสียการเป็นผู้นำ เพราะมีการนำได้หลายทาง แม้จะไม่มีอำนาจทางการเมืองโดยสมบูรณ์ แต่ก็มีโอกาสที่จะ นำในทางเศรษฐกิจ การพัฒนา วัฒนธรรม การศึกษา ซึ่งดีไปกว่าการเมือง เรียกว่า ผู้นำทางวิญญาณ คือ การทำให้เกิดความถูกต้องในทางจิตใจ ในการดำเนินชีวิต^{๓๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของผู้นำว่า คือ บุคคลที่จะมาประสาน ช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากัน ไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ดียิ่ง ภาวะผู้นำ ก็คือคุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันสู่จุดหมายที่ดียิ่ง คุณสมบัติของผู้นำมีหลายอย่างหลายด้าน แยกไปตามสิ่งที่ผู้นำจะต้องเกี่ยวข้อง คือ ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้องและได้ผลดี^{๓๔}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือผู้ชักพาให้คนอื่น เคลื่อนไหวหรือกระทำการทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้ หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำกันอยู่แล้ว เช่นเป็นผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัดและแม้กระทั่งหัวหน้าครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ^{๓๕}

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต) ให้ความหมายว่า ผู้นำ ตรงกับคำใน ภาษาอังกฤษว่า “Leadership” ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกันว่า “Being a leader; power of leading, the qualities of a leader” หมายถึง ผู้นำไปสู่สิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์แก่มหาชน การนำไปในทางชั่ว ต่ำ เสียดาย เช่น เป็นหัวหน้าโจรพาลูกน้องไปปล้นหรือลักขโมย หรือการตั้งคน

^{๓๓}พุทธทาสภิกขุ, อังใน อมร รัชสาตย์, “สองนักวิชาการพันธมิตรรัฐบาลชวน ๔”, เนชั่น สดุดีปดาร์, ปีที่ ๓, (สิงหาคม ๒๕๓๗) : ๑๒-๑๓.

^{๓๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ : ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓-๔.

^{๓๕}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วันดาต้า โปรดักส์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔.

เป็นหัวหน้าไปพาคนค้ายาเสพติด ก็คงไม่นับว่าเป็นผู้นำหรือมีภาวะผู้นำ เพราะไม่สัมพันธ์กับเป้าหมายที่ติงาม และมีได้ตั้งอยู่บนฐานแห่งศีลธรรม คุณธรรม และสติปัญญา^{๖๖}

จากการให้ความหมายของคำว่า ผู้นำตามพระพุทธศาสนาที่กล่าวมานี้สามารถสรุปความหมายเป็นจุดร่วมเดียวกันว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม สามารถที่จะบริหารจัดการองค์การ ให้ดำเนินไปได้ด้วยดี มีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มหรือคณะไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย การเป็นผู้นำที่ดี จำเป็นต้องมีการเรียนรู้และฝึกฝนซึ่งต้องอาจใช้เวลาานาน แต่หากสามารถทำได้สำเร็จก็เท่ากับว่าผู้นำนั้นมีคุณงามความดีที่จะนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ง่ายขึ้น ส่วนภาวะผู้นำหมายถึง ศิลปะและความสามารถในการนำและจูงใจผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ละคนให้ทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มและขององค์การ ฉะนั้นเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบแล้ว ผู้นำหมายถึง ตัวบุคคลและภาวะผู้นำเป็นเรื่องของคุณลักษณะ หรือคุณสมบัติของบุคคลที่ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จที่วางเอาไว้

๒.๒.๒ คุณสมบัติของผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานั้น คนเรานั้นเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่ เป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นสังคม แต่ที่เราพูดว่าอยู่รวมกันนั้น ความจริง ถ้าดูลึกลงไปจะเห็นว่าตัวคนรวมกันจริง แต่มักจะรวมกันแค่เพียงภายนอก ส่วนข้างในนั้นค่อนข้างจะกระจัดกระจายที่ว่ากระจัดกระจาย ก็คือ มีความแตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ ต่างจิตต่างใจ ต่างความรู้สึก ต่างความนึกคิด ต่างความต้องการ ต่างความรู้ ความสามารถ ต่างระดับของการพัฒนาเป็นต้น รวมกันอยู่ และร่วมกันทำเพื่อจะให้อยู่กันด้วยดี และทำการด้วยกันได้ผลบรรลุจุดหมาย ประสบความสำเร็จ

บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากันไปด้วยดี สูญจุดหมายที่ติงาม ที่ว่าพากันไป ก็ให้พากันไปด้วยดีนั้น หมายความว่าไปโดยสวัสดิ หรือโดยสวัสดิภาพ ผ่านพ้นภัยอันตรายทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างเรียบร้อยและเป็นสุข เป็นต้น แล้วก็บรรลุถึงจุดหมายที่ติงาม “โดยถูกต้องตามธรรม” เพราะฉะนั้นจะต้องถูกต้องตามธรรมด้วยโดยนัยนี้ ภาวะผู้นำ ก็คือคุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความติงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลาย มาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ติงาม

ดังที่กล่าวข้างต้นนั้น เมื่อพูดถึงผู้นำอย่างนี้ จะเห็นว่ามืองค์ประกอบหลายอย่างในความเป็นผู้นำ หมายความว่า คุณสมบัติของผู้นำมีหลายอย่างหลายด้าน แยกไปตามสิ่งที่ผู้นำจะต้อง

^{๖๖} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), ชุดพุทธศาสนาประยุกต์ สงฆ์ผู้นำสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๓.

เกี่ยวข้อง คือ ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้อง และได้ผลดี องค์ประกอบเหล่านั้น คือ

๑. ตัวผู้นำ จะต้องมีความสมบูรณ์ภายในของตนเอง เป็นจุดเริ่มและเป็นแกนกลางไว้
๒. ผู้ตาม โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับผู้ตาม หรือเราอาจจะไม่เรียกว่า “ผู้ตาม” ในพุทธศาสนาที่ไม่ได้นิยมใช้คำว่า ผู้ตาม เราอาจจะใช้คำว่า “ผู้ร่วมไปได้ด้วย”
๓. จุดหมาย โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กันกับจุดหมายเช่นจะต้องมีความชัดเจน เข้าใจต้องแท้ และแน่วแน่ในจุดหมายเป็นต้น
๔. หลักการและวิธีการ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับหลักการ และวิธีการที่จะทำให้สำเร็จผลบรรลุจุดหมาย
๕. สิ่งที่จะทำ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสิ่งที่จะทำ
๖. สถานการณ์ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม หรือสิ่งที่จะประสบ ซึ่งอยู่ภายนอก ว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคม สิ่งแวดล้อม หรือสิ่งทีประสบ เช่น ปัญหา เป็นต้น นี่คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสำหรับผู้นำที่จะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้พร้อมที่จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ได้อย่างถูกต้องบังเกิดผลดี^{๓๓}

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ผู้จะทำหน้าที่ผู้นำต้องได้รับการพัฒนาทั้งกาย วาจา และใจ จนมีความสามารถยอมรับหลักการและปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้นำได้ด้วยตนเองก่อน ดังพุทธพจน์ว่า

เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โททั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน
ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โททั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วยหากพระราชาตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็มีความสุข^{๓๔}

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ดิน, ๒๕๔๔), หน้า ๒-๔.

^{๓๔} อก.จตุกก. ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖.

จะเห็นว่าการเป็นผู้นำที่จะทำให้บุคคลอื่นตามหรือเชื่อมั่น ผู้นำต้องสามารถนำการกระทำได้ หลักการดังกล่าวจึงเป็นการสอนให้คนมีภาวะผู้นำในตนเองหรือพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำ พระพุทธศาสนาถือว่า ผู้นำต้องเอาชนะใจตนเอง เมื่อชนะตนเองได้ ก็ชื่อว่าชนะสิ่งอื่นได้ ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลชนะหม่อมมนุษย์ตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ คนในสมรภูมิ ยังไม่ชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามอย่างเด็ดขาด คนที่ชนะตนเองได้เพียงคนเดียวนี้สิ จึงชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามได้เด็ดขาด”^{๓๕}

การสร้างลักษณะความเป็นผู้นำให้กับตนเองเป็นพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางตนให้เหมาะสม เอาชนะอกุศลในใจคนได้ มีธรรมประจำตนก็สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้ได้ปกครองได้ จึงเป็นมรรควิธีนำไปสู่เป้าหมายการปกครอง

คำสอนที่กล่าวเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาประกอบด้วยลักษณะดังนี้

๑. จักขุมา มีปัญญา มองการณ์ไกล เป็นผู้วิสัยทัศน์กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ ออก วางแผนเตรียมรับ หรือรุกได้

๒. วิรูโร จัดการธุระได้ดี เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ

๓. นิสสยสัมบัน โน พิงพาอาศัยคนอื่น ได้เพราะเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น^{๓๖}

จะเห็นได้ว่า การเป็นผู้นำนั้น ต้องเป็นผู้มีปัญญา มีประสบการณ์ เข้าใจบุคคลหรือผู้ได้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี ผู้นำประสานคนภายในดุลยภาพแห่งธรรม หลักธรรมสำคัญที่ชาวพุทธรู้จักกันดีซึ่งผู้นำแน่นอนว่าจะต้องมี แม้จะเป็นเรื่องง่าย ๆ พื้น ๆ ก็ขาดไม่ได้ หลักธรรมนั้นเรารู้กันดีว่า คือ พรหมวิหาร ๔ ประการ พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ในฐานะเป็น “พรหม” ก็เป็นผู้มีศักยภาพในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ โดยเฉพาะสำหรับผู้นำนั้นแน่นอนว่าจะต้องเป็นแบบอย่างที่จะต้องมีความพรหมวิหาร ๔ ประการ เพราะพรหมวิหารนั้นเป็นธรรมประจำใจของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ อันแสดงถึงความเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนแล้ว

พรหมวิหาร ๔ ประการ เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มืออยู่ประจำในจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่ประสบ กล่าวคือ

^{๓๕} บุ.ธ. ๒๕/๑๐๓/๔๐.

^{๓๖} อัง.ติก. ๒๐/๔๕๕/๑๔๖.

๑. ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ เราก็มักมี เมตตา คือ ความเป็นมิตรไมตรี ความเป็นน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทั้งแต่ละคนๆ ที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้งโลก เมตตานี้เป็นคุณธรรมพื้นฐานประการแรกที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มักมีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้เขาเรื่อยไป

๒. ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน เราก็มักมี กรุณา คือ ความพลอยรู้สึกไหวตาม ความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องการช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อนนั้น กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อเขาตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มักมีกรุณา ใฝ่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

๓. ในสถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นไปในความดีงาม ความสุขความสำเร็จ เราก็มักมี มุทิตา หมายความว่า เมื่อเขาเปลี่ยนไปในทางขึ้นสูง ได้ดีมีความสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ เราก็ย้ายไปเป็นมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุนในวงการงานตลอดจนการเป็นผู้นำทั่วไปนั้น เรื่องที่สำคัญมากก็คือ เมื่อคนมีปัญหา มีทุกข์เดือดร้อน เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย หรือยากไร้ขาดแคลน ก็ต้องมีกรุณาที่จะเอาใจใส่แก้ปัญหา เมื่อมีคนประสบผลสำเร็จในการทำสิ่งดีงาม ทำให้อะไรต่ออะไรพัฒนาก้าวหน้าไป ก็ต้องมีมุทิตาช่วยส่งเสริมสนับสนุนแต่ในยามปกติก็ต้องไม่ปล่อยปละละเลย ต้องเอาใจใส่ต่อการที่จะให้เขาอยู่ดีมีความสุข เช่น มีสุขภาพดี อยู่ในวิถีทางของความสุขความเจริญ และการพัฒนาสืบต่อไป คือ ต้องมีเมตตาปรารถนาดี ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะทำให้กิจการงาน และประโยชน์สุขที่มุ่งหมายพร้อมที่จะสำเร็จผลหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในตัวผู้นำ คือ “ปิโย” แปลว่า “ผู้เป็นที่รัก” กล่าวคือผู้ร่วมงานหรือผู้ร่วมไปด้วยกัน หรือจะเรียกผู้ตามก็แล้วแต่ ก็จะมีความรัก มีความรู้สึกสนิทสนมสบายใจต่อผู้นำนั้น เสริมความรู้สึกร่วมไปด้วยให้หนักแน่นมากขึ้น ทั้งร่วมใจและร่วมมืออย่างใดก็ตาม ปิโยเท่านั้นไม่พอ ปิโยนั้นได้มาจากเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ยังคงมีอีกข้อหนึ่ง คือ อุเบกขา

๔. ในสถานการณ์ที่เขาทำผิดหลักหรือละเมิดธรรม เราก็มักมี อุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไรไม่ถูกต้อง โดยละเมิดธรรม คือ ละเมิดต่อหลักการ หรือละเมิดต่อความถูกต้อง ทำให้เสียหลัก เสียกฎเกณฑ์ เสียความเป็นธรรม เสียความชอบธรรม ทำลายกติกา เป็นต้น ผู้นำจะต้องอยู่ในหลักที่เรียกว่า อุเบกขา อุเบกขาก็คือรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้างหยุดการชวนชวาย ไม่ให้เกินขอบเขตไปจนกลายเป็นเสียธรรม คือการปฏิบัติต่อคน หรือช่วยเหลือคน

จะต้องไม่ให้เสียความเป็นธรรม ไม่ให้เป็นการทำลายหลักการ ไม่ให้เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์ กติกาที่ชอบธรรม^{๔๐}

ผู้นำหรือผู้ปกครองจะต้องตระหนักเป็นอย่างยิ่งเพราะจะต้องรับผิดชอบต่อ ประชาชนหรือผู้ใต้การปกครองในเดสกูลซาดกได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติผู้บริหารและ ผู้ปกครองทั้งหลายซึ่งสามารถสรุปย่อลงได้ ดังนี้

๑. ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจปัญหา มีใจดีไม่ทอดทิ้งงาน มีความเพียรอุตสาหะในการทำงาน

๒. ฉลาดวางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน รู้ประโยชน์และโทษ รักษาความลับ ไม่ ดำเนินชีวิตในทางที่ผิด รักษาเกียรติประวัติ รักษาประโยชน์ส่วนร่วม และต้องรอบรู้ในกิจการคลัง บริหารการคลังด้วยตนเอง ไม่ควรไว้วางใจให้คนอื่นจัดการ รู้รายรับรายจ่ายของแผ่นดินหรือในกิจการ งานนั้น ๆ ที่รับผิดชอบ

๓. บำรุงขวัญกำลังใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ยกย่องบุคคลผู้ควรแก่การยกย่อง ช่มผู้ ควรช่มรู้ในสิ่งที่ควรทำก่อนทำหลัง ออกรับฟังปัญหาหรือพบปะราษฎรอยู่เสมอเพื่อรับฟัง ปัญหาและทางแก้ไขหรือชี้แนะแนวทาง

๔. ออกติดตามผลงาน ตรวจสอบดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่ ไม่พึงมอบ การกิจที่สำคัญ ๆ แก่ผู้อื่นและใช้วิจารณ์ญาณในการบริหาร

๕. ไม่พึงละการบำเพ็ญประกอบตนในศีลธรรมที่ดียิ่ง เพื่อเป็นแบบอย่างและยึด มั่นเป็นข้อปฏิบัติ ไม่สำคัญคนคิดว่ายิ่งใหญ่ในอำนาจ

๖. ไม่ถ่มหลงในกามคุณ และ โลกธรรมมีปัญญา มีกำลังแห่งสติเพราะจะเป็น เครื่องช่วยให้ผู้นำหรือผู้ปกครองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคแก้ไขปัญหาไปได้แม้ถึงคราวอัปจน^{๔๑}

นอกจากคุณสมบัติที่มีในเดสกูลซาดกแล้ว ก็ยังมีคุณสมบัติของผู้นำหรือ ผู้ปกครองที่ดีที่ปรากฏอยู่ใน กปิซาดก สัตตกนิบาต ขุททกนิกาย กล่าวไว้ว่า

บัณฑิตไม่ควรอยู่ในสถานที่ที่คนถ่มถ่มอยู่ เพราะบุคคลเมื่ออยู่ในระหว่าง คน เป็นถ่มถ่ม ถ่มหนึ่งหรือสองถ่มก็ตาม ถ่มอยู่เป็นทุกข์ ถึงตัวหัวหน้ามีจิตเรรวน เพราะทำตามถ่มที่มีจิตเรรวน มันได้ทำความพินาศให้แก่ถ่ม เพราะถึงตัวเดียวเป็นเหตุ สัตว์โง่แต่สำคัญคนว่าฉลาด เป็นผู้นำถ่มถ่มอำนาจใจของตนเอง ก็จะต้องนอนตาย เหมือนอย่างถ่มนี้ สัตว์โง่แต่มีกำลัง เป็นผู้นำถ่มไม่ดี เพราะไม่ถ่มถ่มถ่มถ่ม

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ผู้นำ, อ้างแล้ว, หน้า ๔.

^{๔๑} จุ.ชา. ๒๗/๑-๔๕/๕๕๕-๖๐๒.

เหมือนนกต่อ ไม่เกี่ยวกันทั้งหลาย ส่วนสัตว์ฉลาดมีกำลัง เป็นผู้นำฝูงดี เพราะ
 เกี่ยวกันหมู่ญาติ เหมือนทำวาทะเกี่ยวกันหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ส่วนผู้ใดตรวจดูศีล
 ปัญญา และสุตะในคนผู้นั้นย่อมประพาศประโยชน์ ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งตนและผู้อื่น^{๓๓}

หากพิจารณาข้อความที่ยกมากล่าวนี้แล้ว ซึ่งให้เห็นว่าผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีนั้น
 จะต้องเป็นผู้มีศีลเพราะศีลเป็นของผู้มีปัญญา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญญาแล้ว
 ก็เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากัน
 รังเกียจ ในทางตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญา และสุตะ อยู่ในตนแล้ว ก็จะเป็น
 ประโยชน์ในการเป็นผู้ที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความด้วยความอ่อน
 น้อมอย่างแท้จริง และใน กฎพันศสูตร สัตว์ชั้นบรรพต ที่มณีกาย ยังได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้า
 มหาวิฆิตะผู้ปกครองนครที่ดี ๘ ประการ ดังนี้ คือ

๑. ทรงเป็นอุกโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระกรรมเป็นที่ปฏิสนธิ
 หมกจดคิดตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยอ้างถึงพระชาติกำเนิดได้

๒. ทรงมีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มี
 พระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย

๓. ทรงมีทองคำ มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยอัน
 นำปลื้มใจมาก มีทรัพย์และธัญญาหารมาก มีพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์

๔. ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนาเมือง ๔ ซึ่งอยู่ในวินัย คอยปฏิบัติตามพระ
 ราชบัญชา มีพระบรมเดชาภาพดั่งจะเผาผลาญราชศัตรูได้ด้วยพระราชอิศริยยศ

๕. ทรงพระราชศรัทธา เป็นทายก เป็นทานบดี มิได้ปิดประตูเป็นคูง โรงทานของ
 สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพก และยาก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

๖. ได้ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้น ๆ มาก

๗. ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้อรรถแห่งภาษิตนี้

๘. ทรงเป็นบัณฑิต เขียบแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริอรรถอัน
 เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๓๔}

สรุปคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิฆิตราช ได้ดังนี้

๑. ทรงมีชาติตระกูลดี

^{๓๓}พ.ชา. ๒๗/๖๑-๖๖/๒๖๖.

^{๓๔}ที.สี. ๘/๒๑๓-๒๑๔/๒๓๐-๒๐๔.

๒. ทรงมีรูปร่างงาม

๓. ทรงมีพระราชทรัพย์มาก

๔. มีกำลังรบที่พร้อมพรั่ง

๕. ทรงมีพระราชศรัทธาในการบริจาคทาน

๖. ทรงมีการศึกษาอบรมมามาก

๗. ทรงมีความรู้กว้างขวาง ละเอียดลึกซึ้งเข้าใจความหมายภามิตต่าง ๆ สามารถอธิบายความหมายได้

๘. ทรงเป็นผู้ฉลาดมีปัญญา

คุณสมบัติ ๘ ประการ ที่พระเจ้ามหาวิชิตรทรงมีนี้ ทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองได้เพราะพระองค์ทรงปกครองแผ่นดิน โดยอาศัยพระปัญญาและการศึกษาเป็นสำคัญ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีข้าราชการ ที่มีคุณสมบัติของพรหมณ์ปุโรหิตที่ดี ๔ ประการ คือ

๑. เป็นอุก โตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีกรรมเป็นที่ปฏิสนธิหมจดจิตตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียน ด้วยอ้างถึงชาติกำเนิดได้

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนนต์ รุ่งบ ไตรเภท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฑฑุ คัมภีร์เกตุกะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติहाสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบทเป็นผู้เข้าใจ ไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปริสลักษณะ

๓. เป็นผู้มืศีล มีศีลจำเรียมั่นคง

๔. เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฎิภาหผู้รับการบูชาด้วยกัน

คุณสมบัติข้าราชการที่ดีของพระเจ้ามหาวิชิตรราชทั้ง ๔ ประการ โดยสรุปได้แก่

๑. ความเป็นผู้มีชาติตระกูลดี

๒. ความเป็นผู้มีการศึกษาสูง ชำนาญในหน้าที่ของตน

๓. ความเป็นผู้มีศีล

๔. ความเป็นผู้ฉลาดมีปัญญามาก

คุณสมบัติ ๔ ประการ ของพรหมณ์ปุโรหิต ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองการปกครองต่อพระเจ้ามหาวิชิตร อันนับเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่ส่งผลต่อการถวายคำแนะนำที่ก่อคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง จากที่ยกตัวอย่างมานี้จะเห็นได้ว่าลักษณะของผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองนั้นย่อมมีความสำคัญยิ่งเช่นเดียวกันกับพฤติกรรมที่แสดงออกมภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองจึงจำเป็นต้องมีคุณสมบัติทั้งภายใน คือ จิตใจ และคุณธรรม ส่วนคุณสมบัติภายนอก คือ ความรู้ความสามารถ และผู้ที่ให้การสนับสนุน เป็นต้น

มีหลักพุทธธรรมอีกส่วน คือ สัมปยุตธรรม ใน สัมปยุตสูตร อุประิปัญญาสกั มัชฌิม
นิกาย ปราภุพุทธโฆวาทเรื่องธรรมของคณตี (สัทบุรุษ) คนที่สมบุรณัแบบ หรือมนุษย์โดยสมบุรณั
ซึ่งถือว่่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ชาติ มีธรรมะหรือคุณสมบัติที่เรียกว่่า สัมปยุตธรรม
๗ ประการ คือ

๑. ธัมมัญญตา รู้หลักการ เมื่อดำรงตำแหน่ง มีฐานะ หรือจะทำอะไรก็ตาม ต้องรู้
หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎเกณฑ์กติกาที่เกี่ยวข้อง เช่น อย่างผู้ปกครองประเทศชาติก็ต้องรู้หลัก
รัฐศาสตร์ และรัฐกฏกติกาของรัฐ คือกฏหมาย ตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา แล้วก็ยืนอยู่ในหลักการ ตั้งคนอยู่ใน
หลักการ ให้ได้ชุมชน สังคม องค์กร หรือกิจการอะไรก็ตาม ก็ต้องมีหลักการ มีกฏ มีกติกา ที่ผู้นำจะต้องรู้
ชัด แล้วก็ตั้งมั่นอยู่ในหลักการนั้น

๒. อุตถัญญตา รู้จุดหมาย ผู้นำถ้าไม่รู้จุดหมายก็ไม่รู้ว่าจะนำคนและกิจการไปไหน
นอกจากรู้จุดหมาย มีความชัดเจนในจุดหมายแล้ว จะต้องมีความแน่วแน่มุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงจุดหมาย
ด้วย ข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก เมื่อใจมุ่งจุดหมาย แม้มีอะไรมากระทบกระทั่ง ก็จะไม่
หวั่นไหว อะไรไม่เกี่ยวข้อง ไม่เข้าเป้า ไม่เข้าแนวทางก็ไม่มั่ววุ่นวาย ใครจะพูดว่าด่าเหน็บแนม เมื่อ
ไม่ตรงเรื่อง ก็ไม่มัวถือสา ไม่เก็บเป็นอารมณ์ ไม่ยุ่งกับเรื่องจุกจิกไม่เป็นเรื่อง เอาแต่เรื่องที่เขา
แนวทางสู่จุดหมาย ใจมุ่งสู่เป้าหมาย อย่างชัดเจน และมุ่งมั่นแน่วแน่

๓. อุตตัญญตา รู้ตน คือ ต้องรู้ว่าตนเองคือใครมีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใด มี
คุณสมบัติ มีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีข้อยั้งข้อ
หย่อน จุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์
ในการพัฒนาปรับปรุงตัวเอง ให้มีคุณสมบัติความสามารถยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ใช่ว่าเป็นผู้นำแล้วจะเป็น
คนสมบูรณ์ไม่ต้องพัฒนาตนเอง ยิ่งเป็นผู้นำก็ยิ่งต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลาให้นำได้ดียิ่งขึ้นไป

๔. มัตตัญญตา รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี หมายความว่าต้องรู้จักขอบเขต
ขีดขั่นความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่างๆ ท่านยกตัวอย่าง เช่น ผู้ปกครองบ้านเมืองรู้จักประมาณ
ในการลงทัณฑ์อาญา และการเก็บภาษี เป็นต้น ไม่ใช่เอาแต่จะให้ได้อย่างใจ และต้องรู้จักว่าในการ
กระทำนั้นๆ หรือในเรื่องราวนั้นๆ มีองค์ประกอบหรือมีปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องบ้าง ทำแค่ไหน
องค์ประกอบของมันจะพอดี ได้สัดส่วนพอเหมาะ การทำการต่างๆ ทุกอย่างต้องพอดี ถ้าไม่พอดีก็
พลาดความดีจึงจะทำให้เกิดความสำเร็จที่แท้จริง ฉะนั้นจะต้องรู้จักประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง
และจัดให้ลงตัวพอเหมาะพอดี

๕. กาลัญญตา รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ลำดับ ระยะเวลา จังหวะ ปริมาณ ความเหมาะสม
ของเวลาว่า เรื่องนี้จะลงมือตอนไหน เวลาไหนจะทำอะไรอย่างไร จึงจะเหมาะสม ดังจะเห็นว่าแม้แต่
การพูดจาก็ต้องรู้จักกาลเวลา ตลอดจนรู้จักวางแผนงานในการใช้เวลา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ เช่น วางแผนว่า

สังคมมีแนวโน้มจะเป็นอย่างนี้ในเวลาข้างหน้าเท่านั้น และเหตุการณ์ทำนองนี้จะเกิดขึ้น เราจะวางแผนรับมือกับสถานการณ์นั้นอย่างไร

๖. ปรีชาญาณ รู้ชุมชน คือ รู้สังคมตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวาง คือ รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความต้องการอย่างไร โดยเฉพาะถ้าจะช่วยเหลือเขา ก็ต้องรู้ปัญหาความต้องการของเขา แม้แต่ชุมชนย่อยๆ ถ้าเราจะช่วยเหลือเขา เราต้องรู้ความต้องการของเขา เพื่อสนองความต้องการได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาก็ตรงจุด

๗. บุคคลัญญา รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานร่วมการร่วมไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสม และได้ผล ตลอดจนสามารถให้บริการให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการ รู้ว่าจะใช้วิธีสัมพันธ์พูดจาแนะนำติชมหรือจะให้เขายอมรับได้อย่างไร โดยเฉพาะในการใช้คน ซึ่งต้องรู้ว่าคนไหนเป็นอย่างไร มีความถนัดอาศัยความสามารถอย่างไรเพื่อใช้คนให้เหมาะกับงาน นอกจากนั้นก็รู้ประโยชน์ที่เขาพึงได้ เพราะว่าเป็นการทำงานนั้นไม่ใช่ว่าจะเอาเขามาเป็นเพียงเครื่องมือทำงานได้ แต่จะต้องให้คนที่ทำงานทุกคนได้ประโยชน์ ได้พัฒนาตัวเอง ผู้นำควรรู้ว่า เขาควรจะได้ประโยชน์อะไรเพื่อความเจริญงอกงามแห่งชีวิตที่แท้จริงของเขาด้วย ที่กล่าวมานี้ คือหลักธรรมที่เรียกว่า สัปปริสธรรม ๗ ประการ^{๕๕}

ถ้ามีคุณธรรม ๗ ประการนี้ แม้จะไม่มีคุณสมบัติข้ออื่นก็เป็นผู้นำได้เพราะรู้องค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอที่จะจัดการให้ได้ผล สามารถจัดวางวิธีปฏิบัติการที่เหมาะสมให้บรรลุผลสำเร็จได้ ส่วนคุณสมบัติอย่างอื่นก็มาเสริม^{๕๖}

๒.๒.๓ ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศตามแนวพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้มีศีลเพราะศีลเป็นของผู้มีปัญหา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญญาแล้วก็เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้อง ตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากันรังเกียจ ในทางตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญา และสุตะ อยู่ในตนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นผู้ที่ดี ญาติพี่น้อง ตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริง

ดังนั้น ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศจะต้องประกอบด้วยคุณธรรม จะต้องวางตัวอยู่ในกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดใน โสภณสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงถึงคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้บริหารไว้ว่า

^{๕๕}ที่.ป.า. ๑๑/๓๓๑/๒๖๔.

^{๕๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ผู้นำ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐.

๑. วิยัตโต เป็นผู้มึปัญญา
๒. วินีโต เป็นผู้มึระเบียบวินัยดี
๓. วิสาร์โท เป็นผู้แก้แค้นกล้า
๔. พหุสุโต เป็นผู้มีความรู้ศึกษาทรงจำมาก
๕. ธัมมานุสัณฺหมปปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร^{๑๑} ผู้นำที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการดังกล่าวนี้ย่อมประสบความสำเร็จและได้รับการยกย่องนับถือ

ใน อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงหลักธรรมสำหรับผู้นำไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ขมา คือ มีความอดทนต่อการปฏิบัติงานมีใจหนักแน่น ไม่ยอมตกในความข่มขู่ไม่เกรงกลัวหรือมีอคติ ๔ เมื่อจะต้องตัดสินใจและไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘
๒. ซาคริยะ คือ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประมาทในการปกครองชีวิตหน้าที่และการทำงาน
๓. อุฏฺฐานะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การทำงาน
๔. สังฺวิภาละ คือ มีธรรมาศัษยดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน
๕. ทยา คือ มีจิตใจที่เอ็นดู รู้ใคร่ห่วงใยเอาใจใส่ผู้ร่วมงาน
๖. อิกขมา คือ เอาใจใส่ตรวจตรางานและหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ^{๑๒}

หลักธรรมที่ยกมาแสดงไว้เหล่านี้ ซึ่งให้เห็นภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาที่มีแนวคิดหรือคำสอนเกี่ยวกับการใช้หลักธรรมกับการบริหารตามทัศนะพระพุทธศาสนา

ผู้นำเป็นผู้ทำให้ศักยภาพที่แฝงอยู่ของมวลสมาชิกแสดงออกมาเป็นรูปธรรม ดังนั้นผู้นำจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเป็นผู้นำตามเป้าหมายแห่งพระพุทธศาสนา สิ่งที่สำคัญคือ คุณธรรม หรือการประพฤติธรรมของผู้นำนั่นเอง การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว ผู้นำจักต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ความจำเป็นและท่าทีของผู้ร่วมงานตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้น ๆ ผู้นำต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ ทั้งทางด้านวิชาการ และด้านปฏิบัติอย่างเพียงพอ

จากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา โดยเริ่มการศึกษาตั้งแต่แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ ซึ่งได้กล่าวถึงความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำจากนักวิชาการหลาย ๆ ท่านทำให้ทราบว่า ทั้งผู้นำและภาวะผู้นำนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน คำว่า ผู้นำ มีความหมาย

^{๑๑} อัง.จตุกก. ๒๑/๗/๑๒.

^{๑๒} อัง.ปญจก. ๒๒/๕๓/๕๖.

มากมายแล้วแต่ว่าใครจะนิยาม ซึ่งนักวิชาการแต่ละท่านก็มีทัศนะแตกต่างกัน แต่ในทัศนะของผู้วิจัย ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับหรือยินยอมหรือได้รับแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจแต่งตั้งให้เป็นผู้ที่ นำหรือพาหมู่คณะองค์กร หน่วยงาน หรือประเทศชาติ ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกัน

ส่วน ภาวะผู้นำ มีผู้ให้ความหมายและนิยามไว้มากมายจนในปัจจุบันก็ยังไม่มีการสรุปว่า นิยามของผู้ใดถูกต้องที่สุดกันแน่ แต่ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การนิยามความหมายของคำว่า ผู้นำ กับภาวะผู้นำของแต่ละท่านล้วนถูกต้องและมีเหตุผลทั้งนั้น เนื่องจากว่า ผู้นำและภาวะผู้นำนั้นมี หลายประเภทหลายแบบ หลายประการ ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นผู้ทำอะไร อยู่ในระดับไหน มีขอบเขต อำนาจหน้าที่ที่มากน้อยแค่ไหน มีองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรบ้างที่จะเป็นตัวกำหนด ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้นำต้องมีภาวะผู้นำ จึงจะเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ซึ่งคุณลักษณะที่เป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของผู้นำที่ กล่าวข้างต้น มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทุกอย่าง

โดยสรุป ผู้นำ หมายถึง สิ่งที่เป็นรูปธรรม คือเป็นตัวบุคคลสามารถจับต้องหรือสัมผัสได้ แต่ภาวะผู้นำนั้น เป็นนามธรรมอยู่ภายในตัวของผู้นำ ไม่สามารถที่จะแตะต้องหรือสัมผัสได้ แต่ก็ สามารถสะท้อนออกมาในลักษณะต่าง ๆ ของผู้นำ ทั้งทางกาย และวาจา แต่ก็สามารถรู้ได้ว่าผู้นำคน ใดมีภาวะผู้นำหรือไม่ ถึงแม้จะสะท้อนออกมาในลักษณะที่ไม่ดี ก็ยังถือว่าภาวะผู้นำ ฉะนั้นจึง จำเป็นจะต้องมีหลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาคอยกำกับควบคุม ให้สะท้อนลักษณะของภาวะ ผู้นำออกมาในลักษณะที่ดีงาม

บทที่ ๓

การศึกษาภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเถระ เป็นพระสาวกที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่น ต่างจากพระสาวกรูปอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน เช่น เป็นผู้ที่มีปัญญา เฉลียวฉลาด น่าเลื่อมใส เป็นผู้ที่มีความอดทน มีกัลยาณมิตร มีความกตัญญูกตเวที มีปฏิภาณในการแสดงธรรม ช่างสังเกต สุภาพอ่อนโยน มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาพา และอนุเคราะห์ภิกษุด้วยกัน ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ประวัติพระสารีบุตร

๓.๑.๑ การสร้างบารมีในอดีตชาติ

ในอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า ในที่สุดแห่งอสงไขยกัปยิ่งด้วยแสนกัปนับแต่กัปนี้ ท่านพระสารีบุตรบังเกิดในครอบครัวพรหมมหาศาล ชื่อ “สรทมาณพ” และเพื่อนของท่านคือ พระโมคคัลลานะบังเกิดในครอบครัวคฤหบดีมหาศาล ชื่อ “สิริวัชฌกุกุมพี”

ทั้ง ๒ คนเป็นเพื่อนเล่นผุ่นด้วยกันมา เมื่อบิดาล่วงลับไป สรทมาณพก็ได้ทรัพย์เป็นอันมากซึ่งเป็นสมบัติของสกุล วันหนึ่งอยู่ในที่ลับคิดว่า “เราไม่รู้อัตภาพในโลกนี้ ไม่รู้อัตภาพในโลกอื่น ขึ้นชื่อว่าความตายเป็นของแน่ สำหรับเหล่าสัตว์ที่เกิดมาแล้ว ควรที่เราจะถือบวชสักอย่างหนึ่ง แสวงหาโมกขธรรม” สรทมาณพจึงไปหาสหายกล่าวว่า “เพื่อนสิริวัชฌ เราจักบวชแสวงหาโมกขธรรม เจ้าจักบวชพร้อมกับเราได้ไหม”

สิริวัชฌกุกุมพี ตอบว่า “ไม่ได้คอกเพื่อน เจ้าบวชคนเดียวเถิด”

สรทมาณพ คิดว่า “คนเมื่อไปปรโลก จะพาสหายหรือญาติมิตรไปด้วยหาไม่ กรรมที่คนทำก็เป็นของตนผู้เดียว”

ต่อจากนั้นก็สั่งให้เปิดเรือนคลังรัตนะให้มหาทานแก่คนกำพร้า คนเดินทางไกล วณิพกและยาจกทั้งหลายแล้วบวชเป็นฤๅษี มีคนบวชตามสรทมาณพกลายเป็นชฎิลจำนวนประมาณ ๑๔,๐๐๐ รูป สรทฤๅษีนั้น ทำภิกษุญา ๕ สมบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว ก็สอนกสิณบริกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้น ชฎิลเหล่านั้นก็ทำภิกษุญา ๕ สมบัติ ๘ ให้บังเกิดทุกรูป

สมัยนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่า “อโนมทัสสี” ทรงอุบัติขึ้นในโลก พระนครชื่อว่า “จันทวดี” พระพุทธบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่า “ยศวันตะ” พระพุทธมารดา เป็นพระเทวีพระนาม

ว่า “ขโศธรา” ต้นไม้ที่ตรัสรู้ ชื่อว่า “อชฺชนพถกษ” ต้นกุ่ม (ต้นรูกฟ้าขาวก็ว่า) พระอัครสาวกทั้ง ๒ ชื่อว่า “พระนิสภเถระ” และ “พระอโนมเถระ” พระพุทธอุปฐาก ชื่อ “พระวรุณเถระ” พระอัครสาวิกาทองทั้ง ๒ ชื่อ “สุนทรา” และ “สมุณา” ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ พรรษา พระวรกายสูง ๕๘ ศอก รัศมีพระวรกายแผ่ไป ๑๒ โยชน์ มีภิกษุเป็นบริวาร ๑๐๐,๐๐๐ รูป

ต่อมาวันหนึ่ง พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า เสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูโลกเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นสรทคาบส ทรงพระดำริว่า “วันนี้ เพราะเราไปหาสรทคาบสเป็นปัจจัย จักมีธรรมเทศนากัณฑ์ใหญ่ และสรทคาบสนั้น จักปรารถนาตำแหน่งอัครสาวก สิรีวัฑฒกฏุมพีสหายของเขา จักปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่ ๒ จบเทศนาชฎิล ๗๔,๐๐๐ รูป บริวารของเขา จักบรรลुพระอรหัต ควรที่เราจะไปทีนั้น”

ดังนี้แล้วทรงถือบาตรและจีวรของพระองค์ไม่เรียกใครอื่น เสด็จล่ำฟังพระองค์ เหมือนราชสีห์ เมื่อเหล่าอันเดวาสิก ศิษย์ของสรทคาบสออกไปแสวงหาผลาผล ทรงอธิษฐานว่า “ขอสรทคาบสจงรู้ว่าเราเป็นพระพุทธเจ้า” เมื่อสรทคาบสกำลังดูอยู่นั้นเอง ก็เสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนบนพื้นดิน

สรทคาบสเห็นพระพุทธานุภาพและพระสรีระสมบัติของพระองค์จึงพิจารณาลักษณะ มนต์ ก็รู้ว่า “ธรรมดาผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ เมื่ออยู่ครองเรือนก็ต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อบวชก็ต้องเป็นพระสัพพัญญูพุทธะผู้ทรงเปิดกิเลสดูหลังคาเสียแล้วในโลก มหาบุรุษผู้นี้ต้องเป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย” จึงออกไปต้อนรับ ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ปูอาสนะ ถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับนั่งเหนืออาสนะที่ปูแล้ว แม้สรทคาบสก็ถือเอาอาสนะที่สมควรแก่ตน นั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง

สมัยนั้น ชฎิล ๗๔,๐๐๐ รูป ก็ถือผลาผลมีโอชะอันประณีต ๆ มาถึงสำนักของอาจารย์ มองดูอาสนะที่พระพุทธเจ้า และอาจารย์นั่งแล้วกล่าวว่า “ท่านอาจารย์ พวกเราเที่ยวไปด้วยเข้าใจว่า ไม่มีใครเป็นใหญ่กว่าท่านในโลกนี้ แต่บุรุษผู้นี้เห็นที่จะใหญ่กว่าท่านแน่”

สรทคาบส กล่าวว่า “พ่อเอ๋ย พุทธอะไร พวกเจ้าประสงค์จะเปรียบขุนเขาสิเนรุ ซึ่งสูง ๖,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์ ทำให้เท่ากับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ลูกเอ๋ยพวกเจ้าอย่าเปรียบเรากับพระสัพพัญญูพุทธะเลย”

ครั้งนั้น ชฎิลเหล่านั้นคิดว่า “ถ้าบุรุษผู้นี้จักเป็นสัตว์ดำช้าแล้วไซ้ไร อาจารย์ของเราคงไม่นำมาเปรียบเช่นนี้ ที่แท้บุรุษผู้นี้ต้องเป็นใหญ่หนอ” ทุกรูปจึงหมอบแทบเบื้องพระยุคลบาท ไหว้ด้วยเศียรเกล้า

ลำดับนั้นอาจารย์จึงกล่าวกะชฎิลเหล่านั้นว่า “พ่อเอ๋ย ไทยธรรมของเราที่คู่ควรแก่พระพุทธเจ้าไม่มีเลย ในเวลาภิกษาจาร พระศาสดาก็เสด็จมาแล้วในที่นี้ พวกเราจักถวายไทยธรรม

ตามกำลัง พวกเจ้าจงนำผลผลของเราที่ประณีต ๆ มา” แล้วให้นำมาล้างมือแล้ว ก็วางไว้ในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง พอพระศาสดาทรงรับผลผล เทวดาทิ้งหลายก็ใส่ทิพโอบชะลง คาบสักรองน้ำถวายด้วยตนเอง

ลำดับนั้น เมื่อพระศาสดาประทับนั่งเสวยเสร็จแล้ว คาบสักร์เรียกอันเตวาสิกมาทุกคนนั่งพูดแต่ถ้อยคำที่เป็นสาราณียกถา (ถ้อยคำให้หวนระลึกถึงกัน) ในสำนักพระศาสดา พระศาสดาทรงดำริว่า “พระอัครสาวกทั้ง ๒ จงมาพร้อมภิกษุสงฆ์” พระอัครสาวกเหล่านั้นรู้พระดำริของพระศาสดามีพระชินาสพแสนองค์เป็นบริวาร มาถวายบังคมพระศาสดาแล้วขึ้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งลำดับนั้น สรทคาบสเรียกพวกอันเตวาสิกมาพูดว่า “พ่อทั้งหลายอาสนะที่พระพุทธรเจ้าประทับนั่งก็ต่ออาสนะที่พระสมณะแสนองค์นี้ไม่มี วันนี้ควรที่ท่านทั้งหลายจะกระทำพุทธสักการะให้โอบารท่านทั้งหลายจงนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นจากเชิงเขามา” เวลาที่กล่าวขอมเป็นเหมือนเนิ่นนาน แต่วิสัยของผู้มีฤทธิ์เป็นอิน โดย เพราะเหตุนั้น คาบสเหล่านั้นจึงนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาโดยกาลชั่วครู่เดียวเท่านั้น ตกแต่งอาสนะดอกไม้ประมาณ โยชน์หนึ่งสำหรับพระพุทธรเจ้าสำหรับพระอัครสาวกทั้งหลาย ๓ คาวุต สำหรับภิกษุที่เหลือต่างกันถึงโยชน์ เป็นต้น สำหรับภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ประมาณอุสกะเดียว เมื่อตกแต่งอาสนะเสร็จเรียบร้อยแล้ว สรทคาบสขึ้นประคองอัญชลิตรงพระพักตร์พระตถาคตแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอจงเสด็จขึ้นอาสนะดอกไม้นี้ เพื่อประ โยชน์และความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด”

พระพุทธรเจ้าได้ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ตลอดเจ็ดวันเจ็ดคืนทำจิตของเราให้ผ่องใส ทำโลกพร้อมทั้งเทวดาให้รำเริง เมื่อพระศาสดาประทับนั่งอย่างนี้แล้ว พระอัครสาวกทั้ง ๒ กับเหล่าภิกษุที่เหลือ ก็นั่งบนอาสนะอันถึงแล้วแก่ตน ๆ สรทคาบสถือฉัตรดอกไม้ใหญ่ขึ้นกั้นเหนือพระเศียรพระตถาคต พระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติด้วยพระดำริว่า “สักการะนี้ จงมีผลมากแก่ชฎิลทั้งหลาย” พระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ดี ภิกษุที่เหลือก็ดี รู้ว่าพระศาสดาทรงเข้าสมาบัติ ก็พากันเข้าสมาบัติ เมื่อพระตถาคตนั่งเข้านิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน พวกอันเตวาสิก เมื่อถึงเวลาภิกษาจาร ก็บริโภคมูลผลอาหารของป่า ในเวลาที่เหลือก็ขึ้นประคองอัญชลิตรงพระพุทธรเจ้า ส่วนสรทคาบส แม้ภิกษาจารก็ไม่ไป ยับยังอยู่ด้วยปีติและสุขทั้ง ๗ วัน โดยทำนองที่ถือฉัตรดอกไม้อยู่นั้นแหละ

พระศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติแล้วครัสเรียกพระนิสภเถระอัครสาวกผู้นั่งอยู่ ณ เบื้องขวาว่า “นิสภะเธองทำบุบผาสนานู โมทนาแก่คาบสทั้งหลายผู้กระทำสักการะ” พระเถระดีใจเหมือนทหารใหญ่ได้ลาภมากจากสำนักของพระเจ้าจักรพรรดิ ตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณเริ่มอนุโมทนาเกี่ยวกับการถวายอาสนะดอกไม้ ในเวลาจบเทศนาของพระอัครสาวกนั้น จึงครัสเรียกทูตยสาวกว่า “ภิกษุ แม่เขอกิ่งแสดงธรรม” ฝ่ายพระอ โนมเถระพิจารณาพระไตรปิฎกพุทธวจนะมา กล่าวธรรมกถา ด้วยเทศนาของพระอัครสาวกทั้ง ๒ แม้ชฎิลสักกรูปหนึ่งก็ไม่ได้ครัสรู้ ลำดับนั้น

พระศาสดาทรงดำรงอยู่ในพุทธวิสัยอันหาประมาณไม่ได้ ทรงเริ่มพระธรรมเทศนา ในเวลาจบเทศนา เว้นสรทคาบส ชฎิลแม่ทั้งหมดจำนวน ๗๔,๐๐๐ รูป บรรลุพระอรหัต พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” ในขณะนั้นเอง ผมและหนวดของชฎิลเหล่านั้นก็หายไป บริหาร ๘ ก็ได้สรวมสอดเข้าในกายทันที

ถามว่า “เพราะเหตุไร สรทคาบสจึงไม่บรรลุพระอรหัต” ตอบว่า “เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน” ได้ยินว่า จำเดิมตั้งแต่เริ่มฟังเทศนาของพระอัครสาวกผู้นั่งบนอาสนะที่ ๒ ของพระพุทธเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณแสดงธรรมอยู่ สรทคาบสนั้นเกิดความคิดขึ้นว่า “โอหนอ แม่เราก็คงจะได้หน้าที่ที่พระสาวกนี้ได้ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้จะเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคต” สรทคาบสนั้นไม่อาจทำให้แจ้งมรรคผลก็เพราะความปริวิตกนั้น จึงถวายบังคมพระศากยโคตรแล้วขึ้นตรงพระพักตร์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้นั่งบนอาสนะติดกับพระองค์ชื่อไรในศาสนาของพระองค์”

พระศาสดา ตรัสว่า “ภิกษุนี้ผู้ประกาศตามพระธรรมจักรที่เราประกาศแล้ว ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ แหงตลอด โสฬสปีฬหา ชื่อว่า นิสภเถระ อัครสาวกในศาสนาของเรา”

สรทคาบส (ได้ฟังแล้ว) จึงได้ทำความปรารถนาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กั้นฉัตรดอกไม้มืดตลอด ๘ วัน กระทำสักการะนี้ไค ด้วยผลของสักการะนั้น ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหมสักอย่างหนึ่ง แต่ในอนาคต ขอให้ข้าพระองค์พึงเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเหมือนพระนิสภเถระนี้”

พระศาสดาทรงส่งอนาคตังสญาณไปตรวจดูว่า ความปรารถนาของคาบสนี้จักสำเร็จไหมหนอ ก็ได้ทรงเห็นว่าล่องไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปจะสำเร็จ ก็แหละครั้งทรงเห็นแล้วจึงตรัสกะสรทคาบสว่า “ความปรารถนาอันนี้ของท่านจักไม่เป็นของเปล่า แต่ในอนาคตล่องไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคดม จักอุบัติขึ้นในโลก จักมีพระพุทธรูปนามว่า มหามายาเทวี จักมีพระพุทธรูปนามว่า สุทโททนมหาราช จักมีพระโอรสนามว่า ราหุล จักมีพระอุปัฏฐากนามว่า อานนท จักมีพระพุทฺธิยสาวกนามว่า โมคคัลลานะ ส่วนตัวท่านจักเป็นพระอัครสาวกของพระโคดมนั้น นามว่า พระธรรมเสนาบคิสารีบุตร”

ครั้งทรงพยากรณ์คาบสนั้นอย่างนี้แล้วตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จเหาะไปทางอากาศ

ฝ่ายสรทคาบสไปยังสำนักของพระเถระผู้เคยเป็นอันเตวาสิก แล้วให้ส่งข่าวแก่สิริวัฑฒกภูมพิผู้เป็นสหายว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงบอกสหายของข้าพเจ้าว่า สรทคาบสผู้สหายของท่าน ปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้าผู้จะเสด็จอุบัติในอนาคต ณ ที่ใกล้บาทมูลของพระอนิมทัสสีพุทธเจ้า ส่วนท่านจงปรารถนาตำแหน่งพุทฺธิยสาวกเถิด” ก็แหละครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ไปโดยครุ่เดียวก่อนหน้าพระเถระทั้งหลาย ได้ยืนอยู่ที่ประตูนิเวศน์ของสิริวัฑฒกภูมพิ

สิริวัฑฒกฏุมพี ปราศรัยว่า “นานหนอ พระผู้เป็นเจ้าจะได้มา” แล้วให้นั่งบนอาสนะ ส่วนคนนั่งบนอาสนะตัวที่ต่ำกว่า ถามว่า “ก็อันเตวาลิกบริษัของท่านไม่ปรากฏหรือขอรับ” สรทคาบส กล่าววว่า “เจริญพร สหาย พระอโนมทัตส์พิทุทเจ้าเสด็จมาในอาศรมของพวกอาตมภาพ ๆ ได้กระทำสักการะแก่พระองค์ท่านตามกำลังของตน ๆ พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่คาบสทั้งหมด ในเวลาจบเทศนาคาบสที่เหลือบรรลุประอรหัต เว้นอาตมภาพ”

สิริวัฑฒกฏุมพี ถามว่า “เพราะเหตุไรท่านจึงไม่บวช” สรทคาบสกล่าวว่า “อาตมภาพ เห็นพระนิสภเถระอัครสาวกของพระศาสดาแล้ว จึงได้ปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกในศาสนาของ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า “โคดม” ผู้จะเสด็จอุบัติในอนาคต แม้ตัวท่านก็จงปรารถนาตำแหน่ง ทูตยสาวกในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด” สิริวัฑฒกฏุมพีกล่าวว่า “ท่านขอรับ กระผมไม่มีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า” สรทคาบสกล่าวว่า “การกราบพูลกับพระพุทธเจ้าจึงเป็น ภาระของอาตมภาพ ท่านจงเตรียมอธิการ (สักการะอันข้งขวด) ไว้เถิด” สิริวัฑฒกฏุมพี ฟังคำ ของสรทคาบสแล้ว จึงให้ปรับสถานที่ประมาณ ๘ ไร่สด้วยไม้วัดหลวง ให้มีพื้นที่เสมอกัน ณ สถานที่ในนิเวศน์ของตนแล้วให้เกลี่ยทรายโปรยดอกไม้วีข้าวดอกเป็นที่ ๕ ให้สร้างมณฑปมุงด้วย ดอกอุบลขาบ ตกแต่งพุทธอาสน์ จัดอาสนะสำหรับพระภิกษุแม่ที่เหลือ เตรียมเครื่องสักการะ ใหญ่โต แล้วให้สัญญาแก่สรทคาบสเพื่อทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า

คาบสได้ฟังคำของสิริวัฑฒกฏุมพีนั้นแล้ว จึงพากิษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒกฏุมพีนั้น สิริวัฑฒกฏุมพีกระทำการรับเสด็จ รับบาตรจากพระหัตถ์ของ พระตถาคตนิมนต์ให้เสด็จเข้าไปยังมณฑป ถวายน้ำทักษิโณทกแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็น ประมุข ผู้นั่ง ณ อาสนะที่ตกแต่งไว้แล้ว เเลียงคูด้วยโภชนะอันประณีต ในเวลาเสร็จภัตกิจให้ภิกษุ สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขครองผ้าอันควรค่ามากแล้วกราบพูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญความ ริเริ่มนี้ เพื่อต้องการฐานะอันมีประมาณเล็กน้อยก็หามิได้ ขอพระองค์ทรงกระทำความอนุเคราะห์ ตลอด ๗ วัน โดยท่านเองนี้แหละ” พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว

สิริวัฑฒกฏุมพีนั้นยังมหาทานให้เป็นไปไม่ขาดสายตลอด ๗ วัน โดยท่านเองนั้นนั่นแหละ แล้วถวายบังคมพระผู้พระภาคเจ้าขึ้นประคองอัญชลีกกราบพูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญสรท คาบสสหายของข้าพระองค์ปรารถนาว่า ขอให้เป็นอัครสาวกของพระศาสดาองค์ใด ข้าพระองค์ขอ เป็นทูตยสาวกของพระศาสดาองค์นั้นเหมือนกัน”

พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตทรงเห็นว่า ความปรารถนาของเขาสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ ว่า “ล่วงไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปจากภัทรกัปนี้ไป ท่านจักเป็นทูตยสาวกของพระ โคดมพุทธ เจ้า” สิริวัฑฒกฏุมพีได้ฟังคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นผู้ยินดีร่าเริง ฝ่ายพระศาสดาทรงทำ ภัตตานุโมทนาแล้ว พร้อมทั้งบริวารเสด็จกลับไปยังพระวิหาร

จำเดิมแต่นั้นมา สิริวิฑฒกฏุมพีกระทำการรغامตลอดชีวิตแล้วยังเกิดในเทวโลกชั้น
กามาจร ในวารจิตที่ ๒ สรทคาบสเจริญพรหมวิหาร ๔ ได้บังเกิดในพรหมโลก และทั้ง ๒ ท่านนี้
ได้มาปฏิสนธิในครรภ์พร้อมกันในชาติสุดท้าย*

๓.๑.๒ ชาติสุดท้ายของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสารีพราหมณีในบ้านอุปติสสคาม ณ
หมู่บ้านนาลกะ (นาลันทะ) ไม่ไกลกรุงราชคฤห์ เดิมชื่อ “อุปติสสะ” บิดาคือ “วังคันตพราหมณ์”
มาราคือ “สารีพราหมณี” มีน้องชาย ๓ คนชื่อ “อุปเสนะ” (เอตทัคคมหาสาวกผู้นำความเลื่อมใสมา
โดยรอบ), “จุนทะ” (พระมหาสาวกจุนทะ แต่พระส่วนใหญ่ชอบเรียกท่านว่า สามเณรจุนทะ จนติด
ปาก), “เรวตะ” (เอตทัคคมหาสาวกเลิศทางผู้อยู่ป่าเป็นวัตร), มีน้องหญิง ๓ คน ชื่อ “จาลา”, “อุปจาลา”
และ “สิสุปจาลา” ซึ่งต่อมาได้บวชในพระธรรมวินัยทั้งหมด แม่สหายของท่านคือ “พระโมคคัลลานะ”
ก็ถือปฏิสนธิในครรภ์ของโมคคัลลีพราหมณี ในบ้านโกถิตคาม อันไม่ไกลกรุงราชคฤห์ในวันเดียวกัน

ได้ยินว่า ตระกูลแม่ทั้ง ๒ นั้นได้เป็นสหายเกี่ยวเนื่องกันมา ๗ ชั่วตระกูลที่เดียว
ญาติทั้งหลายได้ให้การบริหารครรภ์แก่คนแม่ทั้ง ๒ นั้นในวันเดียวกัน ได้นำแม่นม ๖๖ คนเข้าไป
ให้แก่คนทั้ง ๒ นั้น แม่ผู้ซึ่งเกิดแล้ว เมื่อล่วงไป ๑๐ เดือน ในวันตั้งชื่อ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อบุตร
ของสารีพราหมณีว่า “อุปติสสะ” เพราะเป็นบุตรของหัวหน้าตระกูลในบ้านอุปติสสคาม ตั้งชื่อบุตร
นอกนี้ว่า “โกถิตะ” เพราะเป็นบุตรของหัวหน้าตระกูลในบ้านโกถิตคาม คนแม่ทั้ง ๒ นั้นเจริญวัย
ขึ้นก็สำเร็จศิลปศาสตร์ทุกอย่าง

๓.๑.๓ วัยหนุ่มตอนเป็นภฤหัสถ์

ในเวลาไปยังแม่น้ำหรืออุทยานเพื่อจะเล่น อุปติสสมานพ มีวอทอง ๕๐๐ วอเป็น
เครื่องแห่แหน โกถิตมานพมีรถเทียมม้า อาชาไนย ๕๐๐ คันเป็นเครื่องแห่แหน ชนแม่ทั้ง ๒ มี
มาณพคนละ ๕๐๐ เป็นบริวาร ก็ในกรุงราชคฤห์ มีมหรสพบนยอดเขาเป็นประจำปี ชนทั้งหลายผูก
เคียงไว้ในที่เดียวกัน สำหรับมาณพแม่ทั้ง ๒ นั้น แม่มาณพทั้ง ๒ ก็นั่งรวมกันดูมหรสพ ร่าเริงใน
ฐานะที่ควรร่าเริง สังเวชในฐานะที่ควรสังเวช ตกรางวัลในฐานะที่ควรตกรางวัล วันหนึ่ง เมื่อชนทั้ง
๒ นั้นดูมหรสพโดยทำนองนี้แหละ มิได้มีความร่าเริงในฐานะที่ควรร่าเริง สังเวชในฐานะที่ควร
สังเวชหรือตกรางวัล ในฐานะที่ควรตกรางวัล เพราะญาณแก่กล้าแล้ว ก็ชนแม่ทั้ง ๒ ต่างคิดอย่างนี้ว่า
“มีอะไรที่เราจะควรดูในมหรสพนี้ คนเหล่านี้แม่ทั้งหมดยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ต่างก็จะล้มหายตายจากกัน
ไป ก็เราทั้งหลายควรแสวงหาโมกขธรรมสักอย่างหนึ่ง” ดังนี้แล้วนั่งนึกเอาเป็นอารมณ์อยู่

* อญ.เอก.อ. ๑/๒๕๘-๒๖๗.

ลำดับนั้น โกลิตะกล่าวกะอุปติสสะว่า “เพื่อนอุปติสสะ ท่านไม่สนุกเท่าไรเหมือนวันก่อน ๆ ใจลอย ท่านคิดอะไรหรือ” อุปติสสะกล่าวว่า “เพื่อน โกลิตะ เรานั่งคิดถึงเรื่องนี้อยู่ว่า ในการดูของคนเหล่านี้ ไม่มีแก่นสารเลย การดูนี้ไม่มีประโยชน์ ควรแสวงหาธรรมเครื่องหลุดพ้นสำหรับตนที่ท่านเล่า เพราะเหตุไรจึงใจลอย” แม้โกลิตะนั้นก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้นอุปติสสะรู้ว่า โกลิตะนั้นมีอหยาตย์อย่างเดียวกับตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า “สิ่งที่เราแม่ทั้ง ๒ คิดเป็นการคิดที่ดี เมื่อจะแสวงหาโมกขธรรม ควรจะได้การบวชสักอย่างหนึ่ง ดังนั้น พวกเราจักบวชในสำนักใคร”^๒

ก็สมัยนั้น สัตถุชชัยปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ พร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ มาณพทั้ง ๒ นั้นตกลงว่า จักบวชในสำนักของสัตถุชชัยปริพาชกนั้น จึงบวชในสำนักของสัตถุชชัยปริพาชกพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน จำเดิมแต่กาลที่มาณพทั้ง ๒ นั้นบวชแล้ว สัตถุชชัยปริพาชกได้ลากได้ยศเหลือหลาย มาณพทั้ง ๒ นั้นเรียนจบลัทธิตักษิณของสัตถุชชัยปริพาชกทั้งหมด โดย ๒-๓ วันเท่านั้น แล้วถามว่า “ท่านอาจารย์ ลัทธิตักษิณเป็นความรู้ของท่านมีเท่านี้หรือมียิ่งขึ้นไปอีก” สัตถุชชัยปริพาชกกล่าวว่า “มีเท่านี้แหละ พวกท่านรู้หมดแล้ว”

มาณพเหล่านั้นฟังถ้อยคำของสัตถุชชัยปริพาชกนั้นแล้ว คิดกันว่า “เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของสัตถุชชัยปริพาชกนี้ก็ไม่มีความประโยชน์ พวกเราออกบวชก็เพื่อแสวงหาโมกขธรรม พวกเราไม่อาจให้เกิดขึ้นในสำนักของสัตถุชชัยปริพาชกนี้ ก็ชมพุกทวิปใหญ่โต พวกเราเที่ยวไปยังคามนิคมและราชธานี จักได้อาจารย์สักท่านหนึ่งผู้แสดงโมกขธรรมได้เป็นแน่”

จำเดิมแต่นั้น มาณพทั้ง ๒ นั้นได้ฟังว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตมีอยู่ ณ ที่ใด ๆ ก็ไป ณ ที่นั้น ๆ กระทำการสนทนาปัญหา ปัญหาที่มาณพทั้งนั้นถามแล้ว คนอื่น ๆ ไม่มีความสามารถที่จะแก้ได้ แต่มาณพทั้งสองนั้น แก้ปัญหาของคนเหล่านั้นได้ มาณพทั้ง ๒ นั้นเที่ยวสอบไปทั่วชมพูทวีป ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วกลับมาที่อยู่เดิมของตน ได้ทำกติกากันว่า “เพื่อน โกลิตะ ผู้ใดบรรลุมตะก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่กัน”

ก็สมัยนั้น พระศาสดาของเราทั้งหลายบรรลุมะจรุพระปรมาภิไธยโพธิญาณแล้วประกาศพระธรรมจักรอันบวร เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ครั้งนั้น พระอัสสชิเถระในจำนวนภิกษุปัญจวัคคีย์ ในระหว่างภิกษุทั้งหลายที่ทรงส่งไปประกาศคุณของพระรัตนตรัยว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก” ท่านหวนกลับมายังกรุงราชคฤห์ ในวันรุ่งขึ้น ถีอบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์แต่เช้าตรู่ สมัยนั้น อุปติสสปริพาชกทำกตกิจแต่เช้ามีดแล้วเดินไปอารามปริพาชก ได้เห็นพระเถระจึงคิดว่า “ชื่อว่าบรรพชิตเห็นปานนี้เราไม่เคยเห็นเลย ภิกษุนี้คงจะเป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในบรรดาภิกษุผู้เป็นอรหันต์หรือผู้บรรลุมะจรุ

^๒ พ.เถร.อ. ๔/๒๓๔-๒๔๐.

อรหัตตมรรคในโลก ถ้ากระไร เราควรเข้าไปหาภิกษุนี้แล้วถามปัญหาว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านบวชจำเพาะใคร หรือใครเป็นศาสดาของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร”

ลำดับนั้น เขาได้มีความคิดว่า มิใช่กาลที่จะถามปัญหาหาคะภิกษุนี้ ๆ เข้าไปยังละแวกบ้านที่ยาววิณฑบาตอยู่ โฉนหนอเราพึงติดตาม ภิกษุนี้ไปข้างหลัง ๆ เพราะการติดตามภิกษุนี้ไปนั้น เป็นทางที่ผู้ต้องการเข้าไปรู้แล้ว อุปติสสปริพาชกเห็นพระเถระได้วิณฑบาตแล้วไปยังโอกาสแห่งหนึ่ง และรู้ว่าพระเถระนั้นต้องการจะนั่ง จึงได้ลาดตั้งปริพาชกของตนถวาย แม้ในเวลาเสร็จภัตกิจ ก็ได้ถวายน้ำในคณโฑน้ำของตนแก่พระเถระนั้น กระทำอาจริยวัตรอย่างนี้แล้วกระทำปฏิสันถารอ่อนหวานกับพระเถระผู้กระทำภัตกิจเสร็จแล้วถามว่า “ท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ทั้งหลายของท่านผ่องใสนักแลฉวีวรรณบริสุทธีผุดผ่อง ผู้มีอายุ ท่านบวชจำเพาะใคร หรือใครเป็นศาสดาของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร”

พระเถระกล่าวว่า “ผู้มีอายุ พระมหาสมณศากยบุตร ออกบวชจากศากยตระกูลมีอยู่ เราบวชจำเพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น”

ลำดับนั้น อุปติสสปริพาชกจึงถามพระเถระนั้นว่า “ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุ มีวาทยะอย่างไร กล่าวอย่างไร” พระเถระคิดว่า “ธรรมคาปริพาชกทั้งหลายนี้ เป็นปฏิบัติยกย่องพระศาสนา เราจักแสดงความลึกซึ้งในพระศาสนาแก่ปริพาชกนี้” เมื่อจะถ่อมตนว่าเรายังเป็นผู้ใหม่จึงกล่าวว่า “ผู้มีอายุ เราแต่เป็นผู้ใหม่บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่มาสู่พระวินัยนี้ เราไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้ก่อน” ปริพาชกคิดว่า “เราเชื่อว่าอุปติสสะ ท่านจงกล่าวน้อยหรือมากตามความสามารถ การแทงตลอดธรรมนั้น ค้ำยร้อยนับพันนับ เป็นภาระของเรา”

เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเถระจึงกล่าวคาถาว่า

เย ธัมมา เหตุปภวา เตสัง เหตุจ ตถาคโค (อาห)

เตสึญจ โย นิโรธจ เอวังวาที มหาสมโณ

ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุ และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสอนอย่างนี้”

ปริพาชกพึงเฉพาะ ๒ บทแรกเท่านั้น ก็ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรคอันสมบูรณ์ด้วยนัยพันหนึ่ง ทำ ๒ บทหลังให้จบลงในเวลาเป็นพระโศคาบันแล้ว ปริพาชกนั้นได้เป็นพระโศคาบันแล้ว เมื่อคุณวิเศษชั้นสูงยังไม่เกิดจึงกำหนดว่า เหตุใดคำสอนนี้จักมี จึงกล่าวกะพระเถระว่า “ท่านผู้

เจริญ ท่านอย่าขยายธรรมเทศนาให้สูงไป คำมีประมาณเท่านี้แหละพอแล้ว พระศาสดาของเราทั้งหลายประทับอยู่ที่ไหน” พระเถระบอกว่า “ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน”

ปริพาชก กล่าวว่า “ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงล่วงหน้าไปก่อน กระทบมีสหายอยู่คนหนึ่ง และได้ทำตีกากันไว้ว่า ผู้ใดบรรลุอมตะก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่กัน กระทบจักเปลื้องปฏิกุญญาข้อนั้นแล้วพาสหายไปยังสำนักของพระศาสดา ตามทางที่ท่านไปนั้นแหละ” แล้วหมอบลงแทบเท้าพระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วส่งพระเถระไป ส่วนตนก็เดินมุ่งตรงไปยังอารามของปริพาชก^๔

โกธิตปริพาชกเห็นอุปติสสปริพาชกเดินมาแต่ไกล คิดว่าวันนี้สหายเรามีสีหน้าไม่เหมือนวันก่อน ๆ เขาจักได้บรรลุอมตะแน่แท้ จึงถามถึงการบรรลุอมตะ แม้อุปติสสปริพาชกนั้นก็ได้รับปฏิญญาแก่โกธิตปริพาชกนั้นว่า “ผู้มีอายุ เราบรรลุอมตะแล้ว จึงได้กล่าวคานานั้นนั้นแหละ” ในเวลาจบคาถา โกธิตะตั้งอยู่ในโศคาปตติผล แล้วกล่าวว่า “สหาย ได้ยินว่าพระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน” อุปติสสะกล่าวว่า “สหาย นัยว่าพระศาสดาประทับอยู่ในพระเวฬุวัน พระอัสสชิเถระอาจารย์ของพวกเราบอกอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้” โกธิตะกล่าวว่า “สหาย ถ้าอย่างนั้น มาเถิด พวกเราจักเฝ้าพระศาสดา”

ธรรมดาว่าพระสารีบุตรเถระนี้เป็นผู้บูชาอาจารย์แม้ในกาลทุกเมื่อ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวแก่โกธิตมาถพ ผู้สหายอย่างนี้ว่า “สหาย เราจักบอกอมตะที่เราบรรลุ แม้แก่สัจจชัยปริพาชกอาจารย์ของเรา ท่านรู้ที่อยู่จักแห่งตลอด เมื่อไม่แห่งตลอดเชื่อพวกเราก็จักไปยังสำนักของพระศาสดา ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วจักกระทำการแห่งตลอดมรรคผล”

แต่นั้น ชนแม่ทั้ง ๒ ไปยังสำนักของสัจจชัยกล่าวว่า “อาจารย์ขอรับ ท่านจักทำอย่างไร พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก พระธรรมอันพระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว มาเถิด พวกเราจักเฝ้าพระทศพล” สัจจชัยปริพาชกกล่าวว่า “พูดอะไร พ่อ” แล้วห้ามชนทั้ง ๒ แม้นั้น เกรงว่าจะเสียลาภอันเลิศและยศอันเลิศ

ชนทั้ง ๒ นั้นกล่าวว่า “การอยู่เป็นอันเดวาสิกเห็นปานนี้ของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นประจำไปที่เดียว จงยกเสียเถิด แต่ท่านจงรู้ตัวท่านว่าจะไปหรือไม่ไป”

สัจจชัยปริพาชกรู้ว่า ชนเหล่านี้รู้ความต้องการมีประมาณเท่านี้แล้ว จักไม่เชื่อถ้อยคำพูดของเรา จึงกล่าวว่า “ไปเถิดพ่อทั้งหลาย เราไม่อาจอยู่เป็นอันเดวาสิก (ของคนอื่น) ในคราวเป็นคนแก่” ชนทั้งสองนั้นไม่อาจให้สัจจชัยปริพาชกนั้นเข้าใจด้วยเหตุแม้เป็นอันมาก จึงได้พาชนผู้ประพฤติดำเนินโอวาทของคนไปยังพระเวฬุวัน

^๔พ.ธ.อ. ๑/๑๒๗.

ครั้งนั้น ในบรรดาอันเดวาลิก ๕๐๐ คนของชนทั้งสองนั้น ๒๕๐ คนไม่ได้ไป อีก ๒๕๐ คนได้ไปกับชนทั้ง ๒ นั้น^๕

พระศาสดากำลังทรงแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ ทรงเห็นชนเหล่านั้นแต่ไกล จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย สหาย ๒ คนนั้น คือโกณฑิยะและอุปติสสะกำลังเดินมา คู่สาวกนี้แหละจักเป็นคู่สาวกที่เลิศที่เจริญ” ครั้นแล้วทรงขยายพระธรรมเทศนาเนื่องด้วยจริยาแห่งบริษัทของ ๒ สหายนั้น เว้นพระอัครสาวกทั้ง ๒ ปริพาชก ๒๕๐ คนแม้ทั้งหมดนั้น บรรลุพระอรหัต^๖

พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” ผมและหนวดของปริพาชกเหล่านั้นหายไป บาตรและจีวรอันล้นแล้วด้วยฤทธิ์ก็ได้มีมาแม้แก่พระอัครสาวกทั้ง ๒ ด้วย แต่กิจด้วยมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูงคือ พระสภากามี พระอนาคามี และพระอรหัตต์ ยังไม่สำเร็จแก่พระอัครสาวกเพราะเหตุไร? เพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่ ช่วงสำเร็จเป็นพระอรหัตต์ พระสารีบุตรเถระล่วงเลยเวลาไปครึ่งเดือน (๑๕ วัน) ตั้งแต่วันบวช เข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์นั้นนั่นแหละ อยู่ในถ้ำสุกรชาดากับพระศาสดา ขณะนั้นพระสารีบุตรถวายงานพักอยู่ เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริกหสูตรแก่ที่มนขปริพาชกผู้เป็นหลานของตน ได้ส่งญาณไปตามกระแสพระสูตรก็ได้บรรลุถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ สำเร็จเป็นพระอรหัตต์ เหมือนบริโภคข้าวที่คดไว้เพื่อคนอื่น ส่วนหลานของท่านตั้งอยู่ในโศคาบัตติผล ในเวลาจบเทศนา ซึ่งวันตรงกับขึ้น ๑๕ เดือน ๓ เวลาบ่าย ปัจจุบันคือวันมาฆบูชา ในพรรษาแรกของพระพุทธองค์ สำเร็จเป็นพระอรหัตต์หลังพุทธองค์ ๕ เดือน^๗

ดังนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์นั้นแล กิจแห่งสาวกบารมีญาณของพระอัครสาวกแม้ทั้ง ๒ ได้ถึงที่สุดแล้ว ก็ในเวลาต่อมาอีก พระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตะวัน ได้ทรงสถาปนาพระมหาสาวกแม้ทั้ง ๒ ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า สารีบุตรเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก มหาโมคคัลลานะเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์มาก แม้ว่าพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะจะเกิดพร้อมกัน แต่ด้วยพระสารีบุตรสำเร็จเป็นพระโศคาบันก่อน พระผู้มีพระภาคจึงถือให้พระสารีบุตรเป็นผู้พี่ของพระโมคคัลลานะ

^๕ อัง.เอก.อ. ๑/๒๗๓-๒๗๔.

^๖ วิ.ม. ๔/๖๒/๗๗.

^๗ อัง.เอก.อ. ๑/๒๗๔.

^๘ อัง.เอก.อ. ๑/๒๗๕.

๓.๑.๔ ผลงานและลักษณะโดดเด่นของพระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรเป็นทั้งอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะและเป็นพระมหาสาวก ดังคำพุทธคำรัสตอนหนึ่งที่ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเสพ จงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้ง ๒ รูปนี้เป็นบัณฑิติกษุ ผู้อนุเคราะห์ผู้ร่วมประพาศิพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรยอมแนะนำในโศคาปัตติผล โมคคัลลานะยอมแนะนำในผลชั้นสูง สารีบุตรพอที่จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เป็ดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร^๕

ท่านได้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี

ในคราวที่นิกรนถ์นาฏบุตรทำกาละแล้วที่นครปาวา ไม่นานนัก พวกนิกรนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก เกิดบาดหมางกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ ดังนี้ พระสารีบุตรเห็นโทษของการที่ไม่ได้ทบทวนพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักชัดเจน จึงได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ควรทบทวนพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักจะ”ได้ไม่ต้องถกเถียงกันในอนาคต” จึงทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทบทวนพระธรรมวินัย คำสอนของท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก เช่น สังคีตีสสูตร และทศสูตร ที่เป็นแบบอย่างแห่งการทำสังคายนา เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่า เป็นการทำสังคายนาครั้งแรกให้เป็นหมวดหมู่ในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่

ในสมัยหนึ่ง คราวที่พระเทวทัตได้ประกาศแยกตัวออกจากพระพุทธเจ้าแล้วพาพวกวัชชีบุตรซึ่งเป็นศิษย์ของตน ไปอยู่ที่คยาสิสประเทศ พระพุทธองค์ได้มอบหมายให้พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะไปจัดการปัญหาเรื่องนี้ พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะได้ตรัสเทศนาให้วัชชีบุตรและสงฆ์บางส่วนกลับมาอยู่ในสงฆ์ดั้งเดิม และปล่อยให้พระเทวทัตและศิษย์ของท่านอยู่กันอย่างโดดเดี่ยว พระสารีบุตรมีคุณธรรมเป็นผู้มีความกตัญญูสูง ดังได้แสดงออกเกี่ยวกับพระอัสสชิ ซึ่งเวลานอนจะหันศีรษะไปทางที่พระอัสสชิพำนักอยู่ ส่วนราชพราหมณ์ พระสารีบุตรท่านระลึกถึงบิดาบาตหนึ่งทัฬหีจึงรับเป็นอุปัชฌาย์แก่ราเช ซึ่งสมัยต่อมาพระราเชที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะผู้มีปฏิภาณแจ่มแจ้งและเป็นพระมหาสาวกด้วยองค์หนึ่ง

^๕ม.อ. ๑๔/๓๗๑/๔๑๗.

พระสารีบุตร สมบูรณ์ด้วยขันติธรรม เป็นผู้เอาใจใส่อนุเคราะห์เด็ก มีสามเณรอยู่ในความปกครองดูแลซึ่งเก่งกล้าสามารถหลายรูป เช่น สามเณรราหุล สามเณรสังกัจจะ สามเณรทัฬหะ เป็นต้น และเอาใจใส่คอยดูแลภิกษุอาพาธอื่น ๆ อีกมาก ได้ทราบวาทานผู้บรรลุนิพพานใหญ่ยอมระลึกชาติได้สองใจหนึ่งยิ่งด้วยแสนกับ ในศาสนาของพระศาสดาแม่ของพวกเรา มีเพียง ๔ ท่าน เหล่านี้คือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระพากุลเถระ และพระนางภัททากัจจนาเถรี สามารถระลึกชาติได้ประมาณเท่านี้

๓.๑.๕ ช่วงบั้นปลายชีวิต

พระธรรมเสนาบดี ทำวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าสู่ที่พักกลางวัน เมื่อเหล่าอันเดวาสีกทำวัตรในพระเชตวันนั้นกลับไปแล้ว ท่านก็ปิดกวาดที่พักรกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้า นั่งขัดสมาธิเข้าผลสมาบัติ ครั้นท่านออกจากผลสมาบัตินั้นตามกำหนดแล้ว เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานก่อนหรือพระอัครสาวกหนอ” รู้ว่าอัครสาวกก่อน จึงสำรวจอายุสังขารของตน ก็รู้ว่าอายุสังขารของตนจักเป็นไปได้เพียง ๗ วันเท่านั้น จึงดำริว่า “จักปรินิพพานที่ไหนหนอ” คิดอยู่รำไปว่า “ท่านราหุลปรินิพพานในดาวดึงส์ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ในสระฉัททันต์ เราเล่าจะปรินิพพาน ณ ที่ไหน” ก็เกิดสติปรารถนาคำขึ้นว่า “มารดาของเราแม้เป็นมารดาของพระอรหันต์ ๗ รูป ก็ไม่เสื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มารดานั้นมีอุปนิสัยหรือไม่หนอ” ระลึกได้แล้วก็เห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรค พิจารณาว่า มารดาจักบรรลุนิพพานด้วยเทศนาของใคร ก็รู้ว่าจักบรรลุนิพพานด้วยเทศนาของเรา ไม่ใช่ของผู้อื่น

ท่านจึงคิดว่า “ก็ถ้าหากว่าเราพึงเป็นผู้ชวนชวนน้อยเสียไซ้ คนทั้งหลายก็จักว่ากล่าวเราเอาได้ว่า พระสารีบุตรเป็นที่พึงได้แม้แก่คนอื่น ๆ จริงอย่างนั้น ในวันเทศนาสมจิตตสูตรของท่าน เทวดาแสน โกลิก็บรรลุนิพพานหัต เทวดาที่บรรลุนิพพาน ๓ นับไม่ถ้วน และในที่อื่นปรากฏว่ามีการบรรลุนิพพานมากมาย อนึ่ง มีตระกูลถึงแปดหมื่นตระกูล ทำจิตให้เสื่อมใสในพระเถระแล้วบังเกิดในสวรรค์ บัดนี้ พระเถระไม่อาจเพื่อกำจัดแม้เพียงความเห็นผิดของมารดาได้”

เพราะฉะนั้น จึงตกลงใจว่า “เราจักเปลื้องมารดาออกจากมัจฉาปฏิญญี แล้วจักปรินิพพานในห้องน้อยที่เกิด” ดำริต่อไปว่า “เราจักทูลลาพระผู้มีพระภาคไปในวันนี้แหละ” จึงเรียกพระจุนทะเถระมาว่า “มาไปกันเถิดท่านจุนทะ ท่านจงบอกภิกษุบริษัท ๕๐๐ รูปของเราว่า อาวุโส ท่านจงถือบาตรและจีวร พระธรรมเสนาบดี ประสงค์จะไปนาลกคาม”

พระเถระก็เก็บเสนาสนะ ปิดกวาดที่พักรกลางวัน ยืนอยู่ที่ประตุมองดูที่พักรกลางวัน ดำริว่า “บัดนี้เป็นการเห็นครั้งสุดท้ายไม่มีการกลับมา” ผู้อันภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วกราบทูลเป็นคำร้อยกรองกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ฉินุโนทานิ ภวิสฺสามิ โลกนาถ มหามุณี
 กมนาคมนํ นตฺถิ ปจฺจิมาวุทฺถนา อโย
 ชีวิตํ อปฺปกํ มยฺหํ อโธ สุตฺตาทมจฺจเย
 นิคุชฺชเปยฺยยามหํ เทหํ ภาโรโรปนํ ยถา
 อานุชานาคู เม ภนฺเต (ภควา) อานุชานาคู สุตฺโต
 ปรีนิพฺพานกาโล เม โอสฺสฏฺฐโฐ อายุสงฺขโร
 ข้าแต่พระมหามุณี โลกนาถเจ้า บัดนี้ ข้าพระองค์จกสิ้นแล้ว ไม่มีการไปการมานี้
 เป็นการถวายบังคมลาครั้งสุดท้าย ชีวิตของข้าพระองค์ น้อยต่อไปนี้ล่วงไป ๗ วัน ข้า
 พระองค์จะทอดทิ้งเรือนร่าง เหมือนวางภาระลง ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดอนุญาต
 ขอพระสुकตโปรดอนุญาต แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด นี่เป็นเวลาปรีนิพพาน ข้าพระองค์
 ปลงอายุสังขารแล้วพระเจ้าข้า^{๑๑}

ก็เพราะเหตุที่พวกมิชฌาทีฎฐิ ชอบยกโทษว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จง
 ปรีนิพพานเถิด ก็จะกลายเป็นว่า พรรณนาคุณของความตายไป เมื่อตรัสว่าอย่าปรีนิพพานเลย ก็จะ
 กลายเป็นกล่าวคุณของวิภูฏสงสารไป เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ตรัสแม้คำทั้ง ๒ ด้วย
 เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านว่า “สารีบุตร เธอจักปรีนิพพานที่ไหน” เมื่อท่านกราบทูลว่า
 “ห้องน้อยในนาคคาม แคว้นมคธมีอยู่ ข้าพระองค์จักปรีนิพพานในห้องนั้น พระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า
 “สารีบุตร บัดนี้ เธอสำคัญกาลอันควรเถิด เวลานี้ การเห็นภิกษุเช่นนั้น สำหรับที่น่องของเธอจักหา
 ได้ยาก เพราะฉะนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ที่น่องเหล่านั้นเถิด” พระเถระรู้ว่า พระศาสดาทรงมีพระ
 ประสงค์จะให้เราแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เสียก่อนแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วโลด
 สูง ๗ ชั่วโมงตาล กลับลงมาถวายบังคมแล้วยืนอยู่ท่ามกลางอากาศชั่ว ๗ ชั่วโมง แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ
 แล้วแสดงธรรม

พระเถระลงมาแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า “ถึงเวลาไปของข้า
 พระองค์แล้วพระเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือธรรมาสน์ ทรงพระดำริว่า “จักให้สารี
 บุตรแสดงฤทธิ์” แล้วจึงลุกจากธรรมาสน์ เสด็จไปยังพระคันธฤฎี แล้วประทับยืนบน
 บัลลังก์แก้วมณี พระเถระกระทำประทักษิณ (เวียน ๓) ๓ ครั้ง แล้วถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลว่า
 “เหนือขึ้นไปแต่กับนี้ ได้ ๑ อสงไขย กำไรแสนกัป ข้าพระองค์หมอบอยู่แทบบาทมูลของ
 พระอโนมทัสสีมาสัมพุทธเจ้าปรารถนาจะพบพระองค์ ความปรารถนานั้นของข้าพระองค์สำเร็จ

^{๑๑}ที่.ม.อ. ๑/๓๗๕-๓๗๖.

แล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว นั่นเป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มีการเห็นพระองค์อีก” แล้วประคองอัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยทศนขสโมธาน (การประคองพร้อมของเล็บทั้ง ๑๐) แล้วกลับบ่าหน้าไปจนพ้นทศนวิสัย ตั้งแต่บัดนี้ไป ขึ้นชื่อว่า การไปการมาในฐานะไร ๆ โดยอำนาจศิปุฏิสนธิไม่มี ดังนี้แล้วจึงถวายนั่งมลาไป แผ่นมหาปฐพีก็ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะเหล่าภิกษุผู้ยืนล้อมอยู่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงตามไปส่งพี่ชายของพวกเธอเถิด” ภิกษุทั้งหลายพากันไปจนถึงซุ้มประตู พระเถระกล่าวว่า “หยุดเถิดผู้มีอายุ พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด” แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นกลับไป ตนเองก็ไปพร้อมกับบริษัท พวกผู้คนที่พากันติดตามรำไรรำพันว่า “แต่ก่อนพระผู้เป็นเจ้า จาริกไปก็กลับมา แต่ครั้งนี้ไปกลับไม่กลับมา” พระเถระกล่าวว่า “ผู้มีอายุ พวกท่านอย่าประมาท สังขารทั้งหลายก็เป็นอย่างนี้แหละ” แล้วให้ผู้คนที่เหล่านั้นกลับไป**

ครั้งนั้น พระสารีบุตร อนุเคราะห์ผู้คนตลอด ๗ วัน ในระหว่างหนทาง ถึงนาลกคาม ในเวลาเย็นแล้วหยุดพักอยู่ที่โคนต้นไทรใกล้ประตูบ้าน ครั้งนั้น หลานชายของพระเถระชื่อว่า “อุปเรวตะ” ไปนอกบ้านพบพระเถระเข้าไปหาแล้วไหว้ยืนอยู่ พระเถระพุดกะหลานชายว่า “ข้าของเจ้าอยู่ในเรือนหรือ” หลานชายก็ตอบว่า “ขอรับกระผม” พระเถระบอกว่า “เจ้าจงไปบอกว่าเป็นมาที่นี่แล้ว และเมื่อเขาถามว่าเพราะเหตุไรจึงบอกได้ ยินว่า ท่านจะพักอยู่ในบ้านนี้วันเดียว จงจัดห้องน้อยที่เราเกิด และจัดที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป”

หลานไปบอกว่า “ข้า จำ ลุงฉันมาแล้ว” ข้าถามว่า “เดี๋ยวนี้อยู่ที่ไหนล่ะ” หลานตอบว่า “อยู่ใกล้ประตูบ้าน” ข้าก็ถามว่า “มาองค์เดียวหรือว่ามีภิกษุอื่นมาด้วย” หลานก็ตอบว่า “มีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาด้วย” เมื่อถามว่า “มาทำไม” หลานก็บอกเรื่องนั้น นางพราหมณณีคิดว่า “ทำไมหนอจึงต้องสั่งให้จัดสถานที่อยู่สำหรับภิกษุถึงเพียงนั้น เขาบวชเมื่อหนุ่มอยากเป็นคฤหัสถ์เมื่อแก่” จึงให้จัดห้องที่เกิด ให้ทำที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป ตามประทีปไว้ต้อนรับพระเถระ

พระเถระกับภิกษุทั้งหลายขึ้นไปยังปราสาท เข้าไปสู่อุ้งที่เกิดแล้วนั่ง ครั้นแล้วก็ส่งภิกษุทั้งหลายไปด้วยกล่าวว่า “จงไปที่อยู่ของพวกท่านกันเถิด” พอภิกษุทั้งหลายไปแล้ว อาพาธกล้าก็เกิดขึ้นแก่พระเถระ โรคลงโลหิตเกิดเวทนาใกล้ตาย ภาชนะหนึ่งรอง ภาชนะหนึ่งชักออก นางพราหมณณีคิดว่า “ความไปแห่งบุตรของเราไม่เป็นที่ชอบใจ ยืนฟังประตูห้องที่อยู่ของตน”

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจสอบว่าพระธรรมเสนาบดีอยู่ที่ไหน ก็รู้ว่านอนบนเตียงที่ปรินิพพานในห้องน้อยที่เกิดในนาลกคาม เราจักไปดูเป็นปัจฉิมทัตสนนะ แล้วพากันมาไหว้ยืนอยู่แล้ว พระเถระถามว่า “ท่านเป็นใคร” ตอบว่า “พวกเราเป็นท้าวมหาราชเจ้าข้า” ถามว่า “มาทำไม”

**ที่.ม.อ. ๒/๑/๓๘๑-๓๘๕.

ตอบว่า “มาเป็นศิลาอนุปฏิฐาก” พระเถระส่งไปด้วยกล่าวว่า “ช่างเถิด ศิลาอนุปฏิฐากมีอยู่ไปเสียเถิด ท่าน”

ครั้นทำวมหาราชไปแล้ว ทำวสัฏกะจอมเทพก็มาโดยนัยนั้นเหมือนกัน เมื่อทำวสัฏกะเสด็จไปแล้ว ทำวสุยามะ เป็นต้น แล้วทำวมหาราชก็พากันมา พระเถระส่งเทพและพรหมเหล่านั้นไปอย่างนั้นเหมือนกัน

นางพรหมณีเห็นพวกเทวดามาและไป คิดว่า “พวกเหล่านั้นเป็นใครหนอ จึงมาไหว้แล้วไหว้อีกซึ่งบุตรของเราแล้วก็ไป” จึงไปยังประตูห้องของพระเถระ ถามว่า “เป็นอย่างไร พ่อจุนทะ” พระเถระบอกเรื่องนั้นแล้วกล่าวว่า “มหาอุบาสิกามาแล้วขอรับ” พระเถระถามว่า “ทำไมจึงมาคิดเวลา” นางพรหมณีตอบว่า “มาเยี่ยมเจ้าชิลูก” แล้วถามว่า “พวกใครมาก่อนพ่อ” พระเถระตอบว่า “ทำวมหาราชทั้ง ๔ อุบาสิกา” นางพรหมณีถามว่า “พ่อ เจ้าเป็นใหญ่กว่าทำวมหาราชทั้ง ๔ หรือ” ตอบว่า “อุบาสิกา ทำวมหาราชเหล่านั้นก็เหมือนคนวัดทรงถือพระขรรค์อาร์กษา ตั้งแต่พระศาสดาของเราทรงถือปฏิสนธิ” ถามว่า “ครั้นทำวมหาราชเหล่านั้นก็กลับไปแล้ว ใครมาอีกล่ะลูก” ตอบว่า “ทำวสัฏกะจอมเทพ” ถามว่า “เจ้าเป็นใหญ่กว่าทำวมหาราชหรือลูก” ตอบว่า “อุบาสิกา ทำวสัฏกะนั้นก็เหมือนสามเณรถือของเมื่อพระศาสดาของเราลงจากดาวคิงส์ ก็ทรงถือบาตรและจีวรลงมา” ถามว่า “ครั้นทำวสัฏกะนั้นเสด็จกลับแล้ว ใครสว่างเข้ามาล่ะลูก” ตอบว่า “อุบาสิกาผู้นั้นชื่อทำวมหาราช ชั้นสุทธาวาส เป็นทั้งผู้มีบุญคุณ ทั้งครูของแม่ จีระ” ถามว่า “เจ้ายังเป็นใหญ่กว่าทำวมหาราชหรือ” ตอบว่า “จีระ อุบาสิกา ได้ยินว่า ในวันที่พระศาสดาของเราประสูติ ทำวมหาราชทั้ง ๔ ชื่อนี้ ใช้ข่ายทองมารับพระมหามารุ”

ครั้งนั้น เมื่อนางพรหมณีคิดว่า “บุตรของเรายังมีอนุภาพถึงเพียงนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าศาสดาของบุตรเรา จะมีอนุภาพสักเพียงไหน” ปีติ ๕ อย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วเรือนร่างอย่างฉับพลัน พระเถระคิดว่า “มารดาของเราเกิดปีติโสมนัส บัดนี้เป็นเวลาเหมาะที่จะแสดงธรรม” จึงกล่าวว่า “จะคิดไปทำไมมหาอุบาสิกา” นางพรหมณีกล่าวว่า “บุตรของเรามีคุณถึงเพียงนี้ พระศาสดาของบุตรเราก็มีคุณสักเพียงไหน ดังนั้น แม่จึงคิดอย่างนี้นะลูก” พระเถระกล่าวว่า “ท่านมหาอุบาสิกา สมัยพระศาสดาของเราประสูติ ออกมหาภิเนษกรรมณ์ตรีสูตร และประกาศพระธรรมจักรหมื่นโลกธาตุก็ห้วนไหว ขึ้นชื่อว่า ผู้เสมอด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติญาณทัสสนะไม่มี” แล้วกล่าวพระธรรมเทศนาอันประกอบด้วยพระพุทธคุณอย่างพิสดารว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นต้น” เวลาจบพระธรรมเทศนาของบุตรที่รัก นางพรหมณีก็ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล แล้วกล่าวกะบุตรว่า “พ่ออุปติสสะ เหตุไร เจ้าจึงได้กระทำอย่างนี้ล่ะลูก เข้าไม่ให้อมตธรรมชื่อนี้แก่แม่ ตลอดเวลาถึงเพียงนี้”

พระเถระคิดว่า “บัดนี้ค่าน้ำนมข้าวป้อน ที่นางสารีพราหมณ์มารดาของเราให้ไว้ ก็ได้รับชดใช้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้” จึงส่งนางพราหมณ์ไปด้วยกล่าวว่า “ไปเถิดมหาอุบาสิกา” แล้วถามว่า “จวนสว่างหรือยัง” ตอบว่า “จวนสว่างแล้วขอรับ” สั่งว่า “ถ้าอย่างนั้น จงประชุมพระภิกษุสงฆ์เถิด” ตอบว่า “พระสงฆ์ประชุมกันแล้วขอรับ” สั่งว่า “ยกเราขึ้นนั่งที่จี” พระอุณฑะ ก็ยกขึ้นให้นั่ง พระเถระเรียกภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุ พวกท่านอยู่กับเรามาถึง ๔๔ ปี ไม่ชอบใจกรรมทางกาย หรือกรรมทางวาจาของเราอันใด ผู้มีอายุจงจดโทษนั้นเสียเถิด” ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “ท่านขอรับ พวกเราเที่ยวไปไม่ละท่านเหมือนเงาชื่อว่า กรรมที่ไม่ชอบใจถึงเพียงนี้ข้อมไม่มีแก่พวกเรา แต่ขอท่านโปรดจดโทษแก่พวกเราเสียด้วย”

ครั้นแสงอรุณปรากฏ พระเถระยังมหาปฐพีให้เลื่อนลั่นแล้วบรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ เทพดาและมนุษย์เป็นอันมาก พากันกระทำสักการะในสถานที่บรินิพพาน ท่านพระอุณฑะถือบาตรและจีวรและผ้าห่อพระธาตุ ไปยังพระเชตะวันพา พระอานนท์เถระเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือผ้ากรองน้ำห่อพระธาตูก่เกล้าของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา และโปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์^๒

สรุปได้ว่า พระสารีบุตรเถระเกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกว่า นาลันทะ) ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น เป็นชาวเมืองราชคฤห์ โดยกำเนิด บิดาชื่อ วัจนันตพราหมณ์ มารดาชื่อ สารี จึงได้นามว่า สารีบุตร แต่เมื่อยังเยาว์วัย เรียกว่า อุบัติสสะ มีสหยาธกคนหนึ่งนาม โกลิตะ ทั้งสองเป็นเพื่อนเที่ยว เพื่อนกิน หากความสำราญจากการดูการละเล่นมหรสพต่าง ๆ วันหนึ่ง หลังจากการไปดูมหรสพที่เล่นอยู่บนยอดเขา เกิดความเบื่อหน่ายเห็นว่าชีวิตนี้ไร้แก่นสาร จึงชวนกันไปมอบตัวเป็นศิษย์ของอาจารย์สัตถุชัชเวถฐบุตร ต่อมาได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา หลังจากอุปสมบทได้ ๑๕ วัน ได้ฟังธรรมเทศนาเรื่องเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฉนขปริพาชก ณ ถ้าสุกรขาดา เขาคิชฌกูฏ ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะทางผู้มีปัญญา ท่านเป็นพระสาวกองค์หนึ่งซึ่งมีภาวะความเป็นผู้นำ จึงทำให้ท่านมีบทบาทสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ในการเผยแผ่และรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ ดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมเสนาบดี (แม่ทัพฝ่ายธรรม) และเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นผู้นำในการเผยแผ่และบริหารองค์การสงฆ์ในสมัยพุทธกาล พระสารีบุตรบรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้าประมาณ ๖ เดือน คือวันเพ็ญ เดือน ๑๒ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒) เวลาใกล้รุ่ง ที่บ้านตนเอง

^๒ ส.ม.อ. ๕/๔๔๖-๔๔๐.

๓.๒ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตร

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เจริญแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าและพระมหาสาวกทั้งหลายทรงใช้วิธีการสนทนา การบรรยาย การถาม และการตอบปัญหาเป็นส่วนใหญ่ การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นต้องคำนึงถึงเนื้อหาสาระของธรรมที่สอน สอนจากสิ่งที่รู้ เห็นเข้าใจง่าย ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก คือด้วยการสาวสาเหตุที่ยากถากถางไป และชี้ทางแก้ไขให้ เป็นต้น

ในการเผยแผ่ธรรมในสมัยพุทธกาลนั้น พระสารีบุตรเลือกใช้วิธีการแบบเดียวกับการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า นั่นคือ การเริ่มต้นสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนในการเผยแผ่ให้สำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังได้สร้างบรรยากาศในการเผยแผ่ให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ แก่ผู้ฟังหรือผู้รับเป็นสำคัญ อนึ่ง การเผยแผ่ได้มุ่งไปที่เนื้อหาสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ ไม่กระทบทั้งตนเองและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ ใช้ภาษาสุภาพนุ่มนวลสละสลวย ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ ตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ^{๓๓}

ในสมัยหนึ่งพระศาสดาทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระ ในการเจรจาแก้ปัญหของพระสารีบุตรเถระ เพราะมีคุณสมบัติเป็นเลิศในการเป็นทูต ทรงแสดงไว้ว่า

คุณภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ควรอย่างยิ่งในการทำหน้าที่ทูต คือ ๑. เป็นผู้รับฟัง ๒. ให้ผู้อื่นฟัง ๓. กำหนด ๔. ทรงจำ ๕. เข้าใจความ ๖. ให้ผู้อื่นเข้าใจความ ๗. จลาคต่อประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ ๘. ไม่ก่อความทะเลาะ
คุณภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล ควรทำหน้าที่ทูต^{๓๔}

ก็ด้วยความมีปัญญาอดเยี่ยมเลิศกว่าสาวกทั้งปวงนี้เอง พระศาสดาทรงยกย่อง พระสารีบุตรเถระไว้ในตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายขวา เพราะนับเมื่อดุสิตในแม่น้ำคงคา ยังอาจนับถึงที่สุดได้ แต่ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตรเถระ นั้นหาไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสประพันธ์คาถาว่า “ภิกษุใด เข้าไปสู่บริษัทที่พูดคำหยาบก็ไม่สะทกสะท้าน ไม่ยังคำพูดให้เสีย ไม่ปกปิดข่าวสาส์นพูดจนหมดความสงสัย และถูกถามก็ไม่โกรธ ภิกษุผู้เช่นนั้นแล ย่อมควรทำหน้าที่ทูต”^{๓๕}

^{๓๓}พระราชมุนี (ประยูร ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๔๒

^{๓๔}วิ.ญ. ๗/๓๔๗/๒๐๘.

^{๓๕}วิ.ญ. ๗/๔๐๐/๑๖๔.

จากข้อความข้างต้นนั้นสรุปได้ว่า พระสารีบุตรเถระมีคุณสมบัติของทูต จึงสามารถทำงานประสบความสำเร็จได้โดยทรงแสดงคุณสมบัติของทูต ๘ ประการคือ

๑. โสตา เป็นผู้ฟังเป็น มีความพร้อมที่จะฟังคำพูดของคนอื่น สามารถจับประเด็น สรุปประเด็นของเรื่องที่ได้ยิน ได้ฟังมา ได้ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของเรื่องนั้น ๆ

๒. สรวตา มีความสามารถให้คนอื่นยอมรับฟังคำพูดของตน ด้วยความสนใจ ตั้งใจ

๓. อุกคเหตา เรียบดี มีความสามารถจับประเด็นเนื้อหาของเรื่องที่สนทนากันในขณะนั้น ๆ รวมถึงการศึกษาในเรื่องนั้น ๆ อันเป็นพื้นฐานมาก่อน เช่น การเตรียมตัวให้พร้อมก่อนที่จะแสดงสนทนา อภิปราย เจริจกัน

๔. ธาเรตา มีความทรงจำแม่นยำในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเรื่องอดีตไกล อดีตใกล้ เหตุหลัก เหตุรอง บังคับประกอบต่าง ๆ ในเรื่องนั้น ๆ นั่นคือ หลักของพหุสูตรที่กล่าวไว้ข้างต้น

๕. วิญญูตา รู้เรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง อันเป็นผลรวมของการศึกษาตามหลักของพหุสูตรนั่นเอง มีความฉลาดในเหตุผล ทางเลื่อม ทางเจริญ มีอุบายวิธีที่จะหลีกเลี่ยงหนทางเลื่อมมาดำเนินในทางเจริญ จนกลายเป็นไหวพริบปฏิภาณที่เรียกว่าฉลาดเฉลียว

๖. วิญญาเปตา สามารถให้คนอื่นรู้ตาม เห็นตามได้ นั่นคือสามารถทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย จนผู้ฟังยอมรับนับถือ ศรัทธา มีความยินยอมพร้อมใจจะทำตาม เชื่อ ตกลงตามสมควรแก่กรณี

๗. กุสโล สหิตาสหิตสุส ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ คือ หลักของกุศล ๓ ประการ คือ ฉลาดในทางเลื่อม ทางเจริญ ความเจริญ มีอุบายวิธีในการจัดการกับเรื่องนั้น ๆ จนเกิดผลดีงามตามที่ตนต้องการ

๘. โน จ กลทหารโก มีความอดกลั้นอดทน แม้จะเจอกับอาการก้าวร้าว รุนแรง ก็ไม่นำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันเพราะถ้าทำเช่นนั้นทุกอย่างจะล้มเหลวไม่เกิดผลตามที่ตนต้องการ นั่นคือการทำให้ผู้ฟังให้เป็นมิตร โดยตนเองเป็นมิตรกับเขาก่อน ความเป็นมิตรไมตรีต่อกันจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดผลดีงาม ประสานประโยชน์กัน^๖

เมื่อกล่าวถึงวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระสารีบุตรเถระแล้ว แต่ละครั้งจะดำเนินไปจนบรรลุผลสำเร็จ ถ้ากล่าวถึงลักษณะลีลาในการสอนหรือการเผยแผ่แล้ว จะดำเนินไปในลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑. สันทัสสนา หมายถึง การอธิบายขยายความให้เห็นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือให้ไปเห็นและดูด้วยตา ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้เป็นอย่างดี

^๖พระเทพคิลิก (ระเบบ จิตตวโณ), พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แปดสิบเจ็ด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕-๖๘.

๒. สมาทปนา หมายถึง การจงใจให้เห็นจริงด้วยตามนั้น ชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติจนบรรลุตามวัตถุประสงค์

๓. สมุตเตชนา หมายถึง การเร้าใจให้แก่วิวคติ เกิดกำลังใจ ให้มีอุตสาหะแข็งขัน ไม่ย่อท้อ และหวาดหวั่นต่อความเหนื่อยยากหรืออุปสรรคใดๆ

๔. สัมปหังสนา หมายถึง การขโลมใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบานพึงไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเป็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

การเผยแผ่หรือการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ซึ่งพระสารีบุตรเถระได้นำมาดำเนินการเผยแผร์ มีอยู่หลายแบบ หลายอย่าง ที่จะนำมากล่าวและสามารถพบเป็นประจำ ได้แก่ วิธีการเผยแผ่ที่มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. แบบสากัจฉาหรือการสนทนา เป็นวิธีการที่พระสารีบุตรเถระใช้ประจำ โดยเฉพาะกับผู้ที่ยังมิได้นับถือพระพุทธศาสนา ท่านใช้วิธีการแบบนี้ทั้งกับภิกษุด้วยกันเองก็มี เช่น สนทนาธรรมที่ควรใส่ใจ โดยแยกคายกับท่านมหาโกณฑูตขณะที่อยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันว่า ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยกคาย อุปาทานชั้น ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ พึงทำให้แจ้งซึ่งชั้น ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ พึงทำให้แจ้งซึ่งโสคาปัตติผล พระมหาโกณฑูตเกิดความสงสัยว่า เมื่อพระโสคาบันได้ทำอุปาทานแยกคาย พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า แม้ภิกษุผู้เป็นพระโสคาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี จนในที่สุด แม้กระทั่งผู้เป็นอรหันต์ ก็ควรทำธรรมคืออุปาทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยกคาย อุปาทานชั้น ๕ นั้น คือ อุปาทานชั้นคือรูป อุปาทานชั้นคือเวทนา อุปาทานชั้นคือสัญญา อุปาทานชั้นคือสังขาร และอุปาทานชั้นคือวิญญาณ เพราะเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นคังโรค เป็นคังฝิ เป็นคังถูกร เป็นความดับแค้นอาพาธแปรปรวน เป็นของไม่ใช่ตัวตน ดังนี้ ทำให้ท่านพระมหาโกณฑูตเข้าใจและชื่นชมเบิกบานในการสนทนากับพระสารีบุตรเถระ^{๑๑}

๒. แบบบรรยาย วิธีการแบบนี้ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บรรยายแก่พุทธบริษัทโดยทั่วไป ทรงใช้การบรรยายนี้ ในการแสดงธรรม วิธีการแบบนี้ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนา มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว และมาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม หรือมาปฏิบัติเพื่อความสงบสุขทางจิตใจ

ส่วนพระสารีบุตรเถระได้ใช้วิธีการบรรยายนี้ในการเผยแผร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เช่น การบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่าด้วยผู้มีธรรม ๖ ประการ ที่เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น โดยยกภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการว่า เป็นผู้สามารถในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเอง

^{๑๑} ศ.บ. ๑๗/๑๓๒/๑๒๒.

และผู้อื่น ว่าเป็นผู้มีความเข้าใจได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย, เป็นผู้ทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว, พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำแล้ว, รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, เป็นผู้มีวาจาจากกล่าวถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองอันสะสลาย ไม่มีโทษ ให้รู้ประโยชน์, เป็นผู้ชี้แจงเพื่อพรหมจรรย์ทั้งหลายให้เห็นแจ้ง แล้วให้สมาทาน อาจหาญ ำรง ฝึกหัดผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้ พระสารีบุตรเถระบรรยายหัวข้อธรรมนี้แก่ภิกษุทั้งหลายโดยพิสดาร โดยสรุปว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้ เป็นผู้สามารถในอันจะปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น^{๑๔}

ตัวอย่างการเผยแผ่ หรือการสอนโดยวิธีการแบบนี้ของพระสารีบุตร ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก แม้แต่พระสาวกอื่น ๆ ก็ได้ใช้วิธีการเผยแผ่แบบการบรรยายนี้ด้วยเช่นกัน

๓. แบบตอบปัญหา การเผยแผ่หรือการสอนแบบนี้ ผู้ที่มามีปัญหานั้น นอกจากเป็นผู้ที่มีความสงสัยแล้ว ยังเป็นผู้ที่ข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ ด้วยและมีการถามปัญหาเพื่อลงถ้อยปัญญาคำด้วย โดยมากการเผยแผ่หรือการสอนแบบนี้ ผู้ที่ถามมักเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บางทีก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อข่มให้จนปัญญาไม่สามารถตอบได้ หรือให้ได้รับความอับอายในการตอบปัญหานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ไว้ในสังคิตสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบ ๔ อย่าง คือ

๓.๑ เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรธกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” ฟังตอบไปได้เลยว่า “ถูกแล้ว”

๓.๒ ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงตอบท่าน ยกตัวอย่างเช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” ฟังย้อนถามว่า ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด ถ้าเขาว่าในแง่เป็นเครื่องมองเห็น ถึงตอบว่า ไม่เหมือน ถ้าเขาว่าในแง่ เป็นอนิจจัง จึงควรตอบว่าเหมือนกัน

๓.๓ วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า สิ่งที่เป็นอนิจจังได้แก่จักขุไซ้ไหม ฟังแยกตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึง โสตะ ฉานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง ดังนี้ ต้องแยกตอบว่าชนิดใด ดีเทียบ ชนิดใด ไม่ดีเทียบ เป็นต้น

๓.๔ รูปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่องนอกประเด็น ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขา ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่าฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่เรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่างเมื่อถูกถามว่า ชิวะอันใด สรีระก็อันนั้น หรือ อย่างนี้ เป็น

^{๑๔} อย.อภฺฐก. ๒๓/๒๕๔/๖๒.

คำถามประเภทเท็จความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไร ผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย^{๕๕}

สำหรับพระสารีบุตรเถระแล้ว เกี่ยวกับการเผยแผ่ การตอบปัญหาธรรมแบบนี้ ท่านเคยถูกถามโดยนางปริพาชกาชื่อ สุจิมุขี ในสมัยที่ท่านพักอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน ในขณะนั้นเป็นเวลาเช้า ท่านเข้าไปบิณฑบาตตามลำดับตรอก ในพระนครราชคฤห์ หลังจากกลับออกมาแล้ว ท่านนั่งฉันอยู่ที่เชิงฝาแห่งหนึ่ง ขณะนั้นนางปริพาชกาชื่อสุจิมุขี เข้าไปหาท่านแล้วถามว่า คุณอน สมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ พระสารีบุตรเถระตอบว่า ไม่ได้ก้มหน้าฉัน นางจึงถามต่อไปว่า ถ้าอย่างนั้นท่านก็ต้องแหงนหน้าฉัน แต่พระเถระก็ตอบปฏิเสธอีก นางจึงถามต่อไปว่า คงจะเป็นการดูทิสน้อยฉัน พระเถระก็ตอบปฏิเสธอีก จากนั้นจึงได้อธิบายการฉันของท่านให้นางปริพาชกาสุจิมุขีฟัง จนในที่สุดเมื่อพระเถระอธิบายให้ฟังจบแล้วนางเกิดความเลื่อมใสในจริยวัตรและการปฏิบัติของพระเถระ ทำให้นางหันมานับถือพระพุทธศาสนา แล้วนางได้ประกาศให้แก่ชาวเมืองให้ทราบการฉันของพระเถระแล้วชักชวนให้ชาวเมืองหันมาถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตร และตัวของนางเองก็ได้ปฏิบัติตนตั้งอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสืบมา^{๕๖}

๔. แบบวางกฎระเบียบ เมื่อเกิดกรณีมีพระภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น พระสงฆ์สาวกและประชาชนเล่าลือโจทย์ขานติเตียนกัน มีผู้นำความมารายงานทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับว่าตนได้ทำความผิดจริงแล้ว ก็จะทรงดำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณาถึงผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นก็ให้สงฆ์รับทราบแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการปฏิบัติ^{๕๗}

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งจำนวนคนที่ทำงาน และคนที่หันมานับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมากขึ้น โดยลำดับจนกลายเป็นกลุ่มพุทธบริษัท ซึ่งเป็นองค์กรสำคัญที่ทำให้กองทัพธรรม โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเถระเป็นพระธรรมเสนาบดี พระมหาสาวกทั้งหลายมีพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น เป็นธรรมเสนาที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

^{๕๕} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕.

^{๕๖} ถึ.บ. ๑๗/๓๔๑/๓๔๗-๓๔๘.

^{๕๗} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, อ่างแล้ว, หน้า ๔๗.

๓.๓ หลักธรรมที่พระสารีบุตรปฏิบัติ

ในสมัยพุทธกาลพระสารีบุตรเถระได้ใช้หลักธรรมที่ทำให้ท่านเป็นผู้นำหรือผู้บริหาร โดยหลักสำคัญท่านพระสารีบุตรเถระในฐานะเป็นพระธรรมเสนาบดี แม่ทัพฝ่ายธรรม ประกาศธรรมเผยแผ่หิตสฺยทั่วไป ได้ใช้หลักธรรมในการบริหารตามแบบพระพุทธเจ้า เหตุด้วยพระสารีบุตรเถระนั้นได้โอกาสจากพระบรมศาสดาที่ประทานให้แสดงธรรมสั่งสอนแก่พระภิกษุสงฆ์แทนพระองค์อยู่เนือง ๆ ดังที่ปรากฏเรื่องซึ่งพระพุทธรเจ้าตรัสในโรคสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ คือ โรคทางกาย (กายิกโรค) และโรคทางใจ (เจตสิกโรค)”^{๒๒} พระองค์ทรงประกาศคำสอนเพื่อรักษาโรคทางจิตวิญญาณ และได้รับการยกย่องจากพระสาวกว่าเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญรักษาโรคของชาวโลกทั้งปวง ยาที่พระองค์ทรงใช้รักษาโรครก็คือ ธรรมโอสถ

พระสารีบุตรเถระได้ใช้หลักธรรมในการบริหารตามแบบพระพุทธเจ้า ด้วยการใช้อารักขา คือธรรมโอสถ ซึ่งท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานานถึง ๔๕ ปี นับแต่ปีที่บวช ท่านได้ทำงานตลอดอายุขัย ได้ช่วยให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว และเป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติทุกวาระในสังคมอินเดียครั้งกระนั้นคั้งนั้น ธรรมภาสิตของท่านจึงมีมากกว่าพระสาวกทั้งหลาย อีกทั้งพระศาสดาทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระว่า เป็นยอดในการเผยแผ่ธรรม ได้ตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ย่อมทรงยังจักรที่พระราชบิดาทรงให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยธรรมที่เดียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้ องค์ ๕ ประการเป็นไฉน คือ พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงรู้จักผล ๑ ทรงรู้จักเหตุ ๑ ทรงรู้จักประมาณ ๑ ทรงรู้จักกาล ๑ ทรงรู้จักบริษั ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล ย่อมทรงยังจักรที่พระราชบิดา ทรงให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยธรรมที่เดียว จักรนั้นย่อมเป็นจักรอันมนุษย์ผู้เป็นข้าศึกใด ๆ จะต้านทานมิได้ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมยังธรรมจักรขึ้นเยี่ยมที่ตลาคคให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบ เทียบ ธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใครในโลก จะคัดค้านไม่ได้ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ พระสารีบุตรในธรรมวินัยนี้ เป็น

^{๒๒} อัง.จตุกก. ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

ผู้รู้จักผล ๑ รู้จักเหตุ ๑ รู้จักประมาณ ๑ รู้จักกาล ๑ รู้จักบริษัท ๑ คุณกริกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แลย่อมยังธรรมจักรชั้นเยี่ยม ที่ตถาคตให้เป็นไปแล้วให้เป็นไปตามโดยชอบเทียวธรรมจักรนั้นย่อมเป็นจักรอันสมณะพรพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะคัดค้านไม่ได้^{๓๓}

จากคำกล่าวข้างต้นทำให้สรุปได้ว่า

๑. เป็นผู้รู้จักผล คือ รู้จักจุดมุ่งหมายและผล คือรู้จุดมุ่งหมายที่ตนกระทำว่ามีจุดมุ่งหมายอะไรในการปกครอง คือปรารถนาให้ผู้ได้ปกครองมีความสุขเป็นหลักในการปกครอง
 ๒. รู้จักเหตุ คือ เมื่อผู้นำ จะทำหน้าที่อะไรก็ตามต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ ถึงกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตเกี่ยวข้องกับหน้าที่รับผิดชอบของตน โดยรู้ว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข และจะให้ความสุขแก่ผู้ได้ปกครองได้อย่างไร และให้การช่วยเหลือตั้งตนอยู่ในหลักการนั้น
 ๓. รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอดี หมายความว่าต้องรู้จักขอบเขตขีดขั้นความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่างๆ และต้องรู้จักว่าในการกระทำนั้นๆ หรือในเรื่องราวนั้นๆ มีองค์ประกอบหรือมีปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องบ้าง ทำแค่ไหนองค์ประกอบของมันจะพอดีได้สัดส่วนพอเหมาะ การทำการต่างๆ ทุกอย่างต้องพอดีถ้าไม่พอดีก็พลาดความดีจึงจะทำให้เกิดความ สำเร็จที่แท้จริง
 ๔. รู้จักกาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ลำดับ ระยะเวลา ปริมาณ ความเหมาะสมของเวลาว่า เรื่องนี้จะลงมือตอนไหน เวลาไหน จะทำอะไรอย่างไร จึงจะเหมาะสม ดังจะเห็นว่าแม้แต่การพูดจาก็ต้องรู้จักกาลเวลา ตลอดจนรู้จักวางแผนงานในการใช้เวลา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่
 ๕. รู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน คือรู้กิริยาที่พึงประพฤติดต่อชุมชนนั้นว่าแต่ละชุมชนมีความต้องการอะไร ควรจะสงเคราะห์อย่างไรจึงจะเหมาะสม
- หลักคุณธรรมที่จำต้องศึกษาปฏิบัติ ที่ต้องการผลกันจริง ๆ ท่านจึงเน้นไปที่การสร้างปัจจัยเสริม เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา การฟัง การปฏิบัติของท่าน แม้แต่ตัวผู้ปฏิบัติ เองก็ตาม จำต้องมีปัจจัยเสริมในการทำงานนั้นคือ การทำงาน ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการรู้เขารู้เรา โดยมีลักษณะทางเนื้อหาของไตรสิกขา คือ
๑. มีความสะอาดสะอาดอัน ไม่สกปรกกรงรัง ชวนให้น่าอยู่อาศัย มีลักษณะของเสนาสนสัปปายะ คือ ที่อยู่อาศัย ที่ศึกษาที่ทำงานน่าอยู่ น่าอาศัย อุดมสัปปายะ อากาศถ่ายเทได้ดีไม่ร้อนจัดไม่หนาวจัด

^{๓๓}อง.ปญจก. ๒๒/๑๓๒/๑๕๒.

๒. สงบ ไม่มีเสียง สิ่งที่รบกวนต่อการฟัง การแสดง เพราะภายในสถานที่ที่เข้าไปในการศึกษา การปฏิบัติ การคิดค้นคว้าถ้ามีเสียงรบกวนแล้วจะเป็นการบั่นทอนทุกเรื่องในกระบวนการเรียน การสอน

๓. สว่าง เป็นสถานที่สว่างมากพอ ที่จะให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน อย่างที่มีการเน้นย้ำเรื่องของแสงเสียงว่า จะต้องมิลักษณะเกื้อกูลต่อการทำงานของคน นั่นก็หมายถึงคำว่าที่ไหน จะได้รับการพิจารณา แสงหา เลือกใช้ให้เป็นปัจจัยเสริม ในการทำงานดังกล่าว^{๒๔}

นอกจากนี้ ผู้ที่จะเป็นนักปกครองที่ดีนั้นจำเป็นต้องรู้จักหลักความเป็นใหญ่หรืออำนาจที่เรียกว่า อธิปไตย ๓ คือ

๑. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาและสิ่งที่เกิดด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยเคารพตน

๒. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนิินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หากความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียว่ากล่าวเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยความเคารพเสียงหมู่ชน

๓. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล เป็นใหญ่ กระทำด้วยความปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดความสามารถและสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยความรู้ที่ใจว่า เป็น ไปตามธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณ อย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา^{๒๕}

ธรรมาธิปไตย คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล ธรรมเป็นใหญ่ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงหลักการบริหารของพระองค์ว่า “ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา เป็นธรรมาธิปไตย ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองที่เป็นธรรม”^{๒๖}

ผู้เป็นผู้นำหรือหัวหน้า จะต้องถือธรรมาธิปไตย คือ การประพฤติให้ถูกต้องตามหลักธรรม หลักธรรมจึงเป็นสิ่งที่ควบคุมอำนาจ ไม่ให้ผู้นำใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกไม่ควรในขณะเดียวกัน ในหลักพระพุทธศาสนาก็ได้ถืออำนาจที่เกิดจากการประพฤติธรรม หรือหลักธรรมที่ทำให้ผู้

^{๒๔} พระเทพคิลก (ระเบบ จิตณาโณ), พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐-๗๔.

^{๒๕} ที่.ป.า. ๑๑/๒๓๑/๒๒๘.

^{๒๖} อ.จ.ด.ก. ๒๐/๔๕๓/๑๓๕.

ประพฤติกฎปฏิบัติเป็นผู้มีอำนาจซึ่งจะมีคุณประโยชน์ในการศึกษาและเข้าใจเรื่อง ที่มาของอำนาจ ประเภทต่าง ๆ ดังนี้

พละ ๕ ธรรมอันเป็นกำลังหรืออำนาจอันเกิดจากธรรมะ ๕ ประการ คือ

๑. สัทธา ความเชื่อ
๒. วิริยะ ความเพียร
๓. สติ ความระลึกได้
๔. สมာธิ ความตั้งจิตมั่น
๕. ปัญญา ความรู้ชัด^{๒๖}

สรุปความได้ว่า สัทธา ความเชื่อมั่นในพระคุณของพระพุทธเจ้า ตามนัยแห่งพระคุณ ๘ ประการ จนมีพลังมากพอต่อการลด ขจัดความไม่เชื่อ ความเคลือบแคลงสงสัย ที่เริ่มต้นจากพระคุณ ของพระพุทธเจ้า แล้วกระจายพลังออกไปขจัดความเคลือบแคลงสงสัยในพระธรรม พระสงฆ์ ไตรสิกขา อดีต อนาคต ทั้งอดีต อนาคต และกฎของปฏิจกสมุปบาท แม้นจะไม่สามารถรู้จริงได้แต่ เชื่อตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

วิริยะ ความเพียร ความกล้าหาญ อาศัยพลังของศรัทธาหรือปัญญาที่ตาม พยายามป้องกัน ขจัดความชั่วทั้งที่ยังไม่เกิดและเกิดขึ้นแล้ว พยายามเสริมสร้างและรักษาความดี ทั้งที่ยังไม่เกิดและ เกิดแล้ว ขจัดความเกียจคร้าน ความบิดขี้เกียจบิดเบือน อ้างเลศมารยาออกไปจากใจได้ตามลำดับ จน มีความเปลี่ยนแปลงทางจิต คือบาปน้อยลง บุญเพิ่มขึ้น เป็นผลให้ความทุกข์ต่าง ๆ ลดลง ความสุข เพิ่มขึ้น

สติ ความระลึกได้ ระลึกรู้ทันให้มีพลังในการขจัดความขาดสติ ความเพอเรอ หลงลืม เลอะ เลื่อน จนกลายเป็นคนที่มีความตื่นตัวด้วยความมีสติอยู่ตลอดเวลา

สมာธิ ความตั้งใจมั่น เป็นอาการของใจที่ผ่านการฝึกปรืออบรมมา จนสามารถทำใจให้สงบ อยู่กับภารกิจที่ตนกำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด

ปัญญา ความรอบรู้ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงแยกแยะออกได้ชัดว่า อะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์

หลักธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ทรงอุปมาเหมือนสหาย ๕ คน องค์ธรรม ๔ ข้อแรกเหมือนบุตร อำมาตย์ ปัญญาเหมือนราชกุมาร ที่ต้องทำงานสนับสนุนกัน เมื่อสหายทั้ง ๕ นั้นไปสู่นบ้านของสหาย คนใด สหายคนนั้นก็เป็นหลัก คนอื่นก็ส่งเสริมสนับสนุนช่วยเหลือ แต่เมื่อเข้าไปสู่

^{๒๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๗.

พระบรมมหาราชวังทุกคนต้องอยู่ภายใต้อำนาจของราชกุมาร อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า การที่คน จะทำความดีได้มากน้อยนั้น อาจจะเริ่มที่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ หรือ ปัญญา ก่อนก็ได้ เมื่อเริ่มที่ หลักกรรมข้อไหนก่อน ข้ออื่นก็จะช่วยเหลือจนกว่าจะบรรลุผลสูงสุดในขณะนั้น ๆ

ในบรรดากำลั้ทั้ง ๕ ประการนี้ถือว่า ปัญญา เป็นกำลังอันเลิศ เป็นยอดเป็นที่รวมแห่งกำลัง อื่น ๆ หลักกรรมนี้เป็นที่มาของอำนาจในการควบคุมบังคับบัญชาตนเอง ก่อนที่จะเป็นผู้ปกครอง บังคับบัญชาต่อไป พละ ๔ ธรรมอันเป็นกำลังหรืออำนาจเกิดจากธรรมะ ๔ ประการ คือ

๑. ปัญญาพละ กำลังปัญญา

๒. วิริยะพละ กำลังความเพียร

๓. อนวัชชพละ กำลังความสุจริตอำนาจอันเกิดจากความสุจริตทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ประพฤติหน้าที่การงานสุจริตไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย พุคฺจฺริง มีเหตุผลไม่มุ่งให้ร้ายใคร

๔. สังคหพละ กำลังการสงเคราะห์และยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชนหมู่ชน ไว้ด้วยหลักสังคห วัตถุ ๔ ประการ^{๒๕} ได้แก่

๔.๑ ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ ทุนหรือทรัพย์สิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๔.๒ ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะ นำฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็น ประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๔.๓ อัถดจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวาชช่วยเหลือ กิจกรรมต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์รวมทั้งแก้ปัญหาและช่วยเหลือปรับปรุงส่งเสริมในด้าน จริยธรรม

๔.๔ สมานัตตัตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอคั่นเสมอ ปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในทุกข์สุข คือ ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๒๖}

ผู้นำที่มีหลักธรรมอันเป็นอำนาจดังกล่าวย่อมจะทำให้ถึงซึ่งความเป็นผู้นำที่ยิ่งใหญ่ได้ยก ย่องสรรเสริญจากคนทั้งหลาย เป็นผู้มีเชื่อมั่น เพราะเป็นผู้มีพลังในตนเอง และอำนาจดังกล่าว ยังเป็นเกราะคุ้มกันภัยได้ คือ ภัยเนื่องด้วยการครองชีพ ความเสื่อมเสียชื่อเสียง เป็นต้น

^{๒๕} อกฺ. นวก. ๒๓/๓๗๖/๒๐๕.

^{๒๖} ที. ปา. ๑๑/๑๖๗/๑๔๐.

พละหรือกำลังแห่งคุณธรรมทั้ง ๔ ประการช่วยให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่งตั้งบุคลากร อำนาจการและควบคุมได้ดี ต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริตและมีมนุษยสัมพันธ์ ยิ่งเขามีคุณธรรมทั้ง ๔ ข้อมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น ตรงกันข้าม ถ้าใครคนใดขาดคุณธรรมทั้ง ๔ ประการแม้เพียงบางข้อเขาก็เป็นนักบริหารที่ดีไม่ได้

นักบริหารต้องเป็นคนฉลาดรอบรู้และขยันขันแข็ง เรื่องนี้เข้าใจได้ง่ายว่าเพราะเหตุใดคนโง่และเกียจคร้านเป็นนักบริหารเมื่อใดก็พาให้องค์กรล่มจมเมื่อนั้น

คนบางคนมีคุณธรรมทั้งสามประการ คือ เป็นคนฉลาดขยันและสุจริต แต่เขาก็ไม่ได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นนักบริหาร เมื่อสอบถามแล้วก็ได้รับคำอธิบายว่า “คนๆ นี้เป็นคนดีจริง แต่คงเป็นคนดีที่โลกไม่ต้องการ เพราะเขาถือตัวว่าฉลาดกว่าคนอื่น จึงได้เที่ยววิพากษ์วิจารณ์ชาวบ้าน ขยันก่อศัตรูทั่วไป เขาเป็นคนที่พูดไม่เข้าหูคนและค่อนข้างจะเส็งน้ำใจ” นี่แสดงว่าคน ๆ นี้ขาดมนุษยสัมพันธ์จึงทำงานร่วมกับคนอื่นไม่ได้ เหตุนี้ นักบริหารที่เก่งและดีต้องมีพละหรือกำลังภายใน ๔ ประการ คือ ความฉลาด ความขยัน ความสุจริตและมนุษยสัมพันธ์^{๑๐}

นักบริหารต้องหมั่นพิจารณาตรวจสอบตนเองว่ามีพละครบทั้ง ๔ ข้อหรือไม่ หากพบว่าตนขาดพละข้อใดต้องพัฒนาข้อนั้น แม้พละทั้ง ๔ ข้อจะมีความสำคัญเท่าเทียมกัน แต่พละข้อที่ ๔ คือ สังคหพละจะสำคัญมาก เนื่องจากนักบริหารทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ดังนั้นนักบริหารจะเสียเรื่องมนุษยสัมพันธ์ไม่ได้ นโปเลียนมหาราชกล่าวว่า “การจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ท่านต้องมี ๒ สิ่ง คือ (๑) มีศัตรูที่กล้าแข็งที่สุด และ (๒) มีมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุด” เพื่อจะขึ้นสูงท่านจะต้องผ่านด่านอันตรายให้ได้ นั่นคือ ต้องเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูที่กล้าแข็งเสียก่อนท่านจึงจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ แต่ท่านจะเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูไม่ได้ ถ้าท่านไม่มีกัลยาณมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุดไว้คอยช่วยเหลือท่าน ท่านจะมีมิตรเช่นนั้นได้ก็ด้วยสังคหพละ

๓.๔ บทบาทที่แสดงถึงภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

การศึกษาในหลักของศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหน้าที่สำคัญที่จะต้องปฏิบัติตั้งแต่เริ่มแรกของภิกษุที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อบรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งของตน การบรรลุมรรคผลของภิกษุเหล่านั้นในยุคแรก ๆ เกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงส่งภิกษุเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาว่า

^{๑๐}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร จิตตธมฺโม), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒-๑๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราและเธอทั้งหลายพ้นแล้วจากปวงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ สัตว์ที่มีรูปในจักขุมืออยู่หากไม่ได้ฟังธรรม ก็จักเสื่อมจากธรรม ผู้ที่อาจรู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๓๓}

พระสารีบุตรเถระเป็นต้นแบบการทำสังคายนา สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองปาวา ของเจ้ามัลละทั้งหลาย พระพุทธองค์รับสั่งให้พระสารีบุตรเถระแสดงธรรมแก่หมู่ภิกษุสงฆ์ที่มาประชุมกัน พระเถระเห็นเป็น โอกาสอันเหมาะสม จึงยกเรื่องที่เพิ่มเกิดขึ้นแก่พวกนิครนถ์ซึ่งทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องความเห็นไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับคำสอนของอาจารย์ผู้ล่วงลับไปแล้ว ขึ้นมาเป็นมูลเหตุ แล้วกล่าวแก่พระสงฆ์ในสมภาคนั้นว่า “ดูก่อนท่านทั้งหลาย บรรดาธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ท่านทั้งหลายถึงรื้อยกกรองให้เป็นหมวดหมู่ ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันด้วยธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์อยู่ยงยืนตลอดกาลนาน อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก เป็นการอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก” แล้วพระเถระ ก็จำแนกหัวข้อธรรมออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ ได้ ๑๐ หมวด สะดวกแก่การจดจำและสาธยาย และจัดเป็นหมวดย่อย ๆ อีกเพื่อมิให้สับสนแก่พุทธบริษัทในการที่จะนำไปปฏิบัติ นับว่าพระเถระ เป็นผู้มองการณ์ไกล ป้องกันความสับสนแตกแยกของพุทธบริษัท ในภายหลัง และการกระทำของพระเถระ ในครั้งนี้ ได้เป็นแบบอย่างของการทำสังคายนาหลังพุทธปรินิพพานสืบต่อมา

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งจำนวนคนที่ทำงาน และคนที่หันมานับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมากขึ้น โดยลำดับจนกลายเป็นกลุ่มพุทธบริษัท ซึ่งเป็นองค์กรสำคัญที่ทำให้กองทัพธรรม โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเถระ เป็นพระธรรมเสนาบดี พระมหาสาวกทั้งหลายมีพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น เป็นธรรมเสนา ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระสารีบุตร เป็นพระเถระที่มีบทบาทในการประกาศพระธรรม มีผลต่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ รูปหนึ่ง ท่านมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ นับแต่พระพุทธเจ้า ภิกษุ

^{๓๓}วิ.ม. ๔/๓๒/๔๐.

ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนถึงบุคคลสำคัญต่าง ๆ ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งพอจะแยกเป็นหัวข้อศึกษาได้ดังนี้

๓.๔.๑ ด้านความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า

พระสารีบุตรเถระ เป็นพระสาวกรูปหนึ่งในจำนวนพระภิกษุชาวเมืองราชคฤห์ ที่ออกบวชในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนาครั้งแรก ส่วนพระพุทธองค์เองก็เสด็จไปประกาศศาสนาที่เมืองราชคฤห์ เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองเมืองมคธ และพระสารีบุตรเถระก็ได้ออกบวชในครั้งนี้ ด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะที่สำคัญ ๒ ประการคือ

๑. ในฐานะเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา พระสารีบุตรเถระ เมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วเพื่อนสหธรรมิกเรียกตามชื่อมารดาว่า พระสารีบุตรเถระ นับโดยความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านมิได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยทางญาติสายโลหิตแต่อย่างใด แต่เมื่อบวชแล้วไม่นาน ก็ได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ซึ่งเป็นผู้มีปัญญามากคู่กับพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นเลิศด้านมีฤทธิ์มาก

๒. ในฐานะเป็นพระธรรมเสนาบดี พระสารีบุตรเถระได้รับการยกย่องอีกฐานะหนึ่งจากพระพุทธเจ้า คือ เป็นพระธรรมเสนาบดี ซึ่งหมายถึง แม่ทัพธรรมที่พระธรรมราชาทรงยกย่อง เนื่องจากท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถแสดงธรรมให้พิสดารได้ดีเยี่ยมคล้ายกับพระองค์ พร้อมกับเป็นผู้มีความประพฤติดีเยี่ยม นอกจากนั้นยังเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระพุทธศาสนาให้เป็นที่แพร่หลาย จึงได้รับการยกย่องให้เป็นพระธรรมเสนาบดีคู่กับพระนามของพระบรมศาสดาที่เรียกพระนามว่า “พระธรรมราชา”

ในครั้งปฐมโพธิกาลนั้น หลังจากที่พระสารีบุตรเถระเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ท่านก็ยังมิได้ยอมรับหรือดีใจแต่ประการใด ถึงแม้ว่าจะถูกคัดค้านก็ตาม แต่ท่านกลับไม่มีอาการโต้ตอบหรือคัดค้านแต่อย่างใด คงปล่อยให้เป็นที่ของพระพุทธเจ้าที่เห็นความเหมาะสมมากกว่า ในเวลาต่อมาพระพุทธเจ้าไม่มีภิกษุที่จะอุปัฏฐากเป็นประจำทำให้พระองค์มีความลำบาก ครั้งหนึ่งพระเมฆิยะเป็นผู้อุปัฏฐากและตามเสด็จไปยังหมู่บ้านชันตุคาม เขตปราจีนวังสะ เมื่อถึงแล้วเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ได้เห็นสวนมะม่วงเป็นที่ร่มรื่นที่ฝั่งแม่น้ำ พระเมฆิยะคิดที่จะไปพักผ่อนและบำเพ็ญสมณธรรมในสวนมะม่วงนั้น จึงกราบทูลลาพระพุทธเจ้า พระองค์ให้ทรงรับเอาบาตรจีวร และทรงห้ามไว้ถึง ๓ ครั้ง เพราะในที่นี่ไม่มีพระภิกษุอื่นเลย แต่พระเมฆิยะก็ยังคือคือ ไล่ละทิ้งพระพุทธเจ้าไว้เพียงพระองค์เดียว”^๒ ด้วยเหตุ

^๒ อนุ. นวก. ๒๓/๓/๒๕๓-๒๕๔.

นี่เองในพรรษาที่ ๒๐ ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี จึงทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้วกล่าวว่า พระองค์ทรงชรามากแล้ว ภิกษุบางรูปได้ทอดทิ้งพระองค์ไปตามที่ตนต้องการจะไป จึงขอให้สงฆ์เลือกภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นอุปัฏฐากประจำ สาวกทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสคังนั้นแล้วต่างก็รู้สึกสังเวชสลดใจ

ทันใดนั่นเอง พระสารีบุตรเถระได้ลุกขึ้นอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลขอรับอาสาเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำพระองค์ แต่พระองค์ห้ามไว้ว่า “อย่าเลยสารีบุตร เธออยู่ในทิศใด ๆ ทิศนั้น ๆ ก็ไม่สูญเปล่า โอวาทของเธอก็เหมือนกับโอวาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เธออย่าพอใจกระทำกิจคือการอุปัฏฐากเลย เป็นการชี้ให้เห็นว่าพระสารีบุตรเถระเหมาะในการอบรมสั่งสอนเป็นบริษัทแทนพระองค์ได้ จึงไม่ต้องการให้พระสารีบุตรเถระทำหน้าที่นี้

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เคยตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรเถระ ในขณะที่ประทับอยู่ ณ ปุพพโกฏฐกะ ถึงเรื่องความเชื่อและความไม่เชื่อว่า “ดูก่อนสารีบุตร เธอเชื่อหรือว่า สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญแล้ว บุคคลกระทำไ้มากแล้วข่อมยังลงสู่อมตะมีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ”

พระสารีบุตรเถระกราบทูลต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ไม่เชื่อ เพราะที่ อมตะนั้นชนเหล่าใด ไม่รู้ไม่ทราบ ไม่เห็นไม่กระทำไ้มั่ง ไม่พิจารณาด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นเชื่อตามผู้อื่น ต่อเมื่อบุคคลได้เจริญสัทธินทรีย์ ฯลฯ กระทำให้มากแล้วด้วยตนเอง ข่อมยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด”^{๓๓} เมื่อพระสารีบุตรเถระกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นด้วยและกล่าวสรรเสริญพระสารีบุตรเถระ

อีกเรื่องหนึ่งขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ถ้ำสุกรขาคา ณ ที่นั้นพระองค์ได้ตรัสเรียกพระสารีบุตรเถระมาแล้วตรัสถามว่า “ดูก่อนสารีบุตร พระชินาสพเห็นอำนาจประโยชน์อะไรจึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคต ในศาสนาของตถาคต”

พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า

พระภิกษุผู้ชินาสพเป็นธรรมเป็นแดนเกษมจาก โขคะ อันขอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่ง นั่นคือข่อมเจริญสัทธินทรีย์อันให้ถึงความตรัสรู้ ข่อมเจริญวิริยอินทรีย์อันให้ถึงความสงบ ข่อมเจริญ สตินทรีย์อันให้ถึงการตรัสรู้ ข่อมเจริญสมาธิอินทรีย์อันให้ถึงความสงบข่อมเจริญปัญญาอินทรีย์ อันให้ถึงความสงบตามตรัสรู้ ธรรมเป็นแดนเกษมจาก โขคะอันขอดเยี่ยม พระภิกษุผู้ชินาสพจึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคต

^{๓๓} ส.ม. ๑๕/๘๑๔/๑๕๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ถูกแล้ว”^{๓๔}

จะเห็นได้ว่าพระสารีบุตรเถระนั้นไม่เหมาะในตำแหน่งพุทธอุปัฏฐาก เพราะเป็นเถระที่มีความชำนาญในด้านการแสดงธรรม เหมาะแก่การทำหน้าที่อย่างอื่นมากกว่า

พระสารีบุตรเถระ เมื่อได้รับหน้าที่พระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ก็ตั้งใจปฏิบัติงานด้วยความเคารพและเต็มความสามารถที่ได้รับตำแหน่งอัครสาวก ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรเถระ โดยที่พระสารีบุตรเถระได้กราบทูลถึงความปริวิตกแห่งใจว่า ภิกษุเคารพสักการะ อาศัยพระศาสดาอยู่ ฟังละอกุศล เจริญกุศล ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุเคารพในพระศาสดา จักไม่เคารพในพระธรรมไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าภิกษุเคารพในพระศาสดา ชื่อว่าเคารพในพระธรรมวินัยด้วย ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในสมาธิ ในความไม่ประมาท ชื่อว่าเคารพในพระศาสดา ย่อมทำจิตไว้ในอำนาจ ได้ไม่เป็นไปตามอำนาจของอกุศล และเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ เป็นต้น^{๓๕}

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร พระองค์ทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต เป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารุ่งเรือง มีปัญญาอ่อนไหว มีปัญญาเฉียบแหลม ทำลายกิเลสเห็นแจ้งธรรมตามลำดับ บทได้เพียงกึ่งเดือน”^{๓๖} คือ พระสารีบุตรสังัดจากกาย จากอกุศลธรรมทั้งหลาย รู้แจ้งสิ่งที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไปมีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดน คือกิเลสได้แล้วรู้ชัดซึ่งธรรมเครื่องสลัดออกจากทุกข์ได้มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว^{๓๗}

การปฏิบัติศาสนกิจที่ได้รับมอบหมาย จากพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระสารีบุตรเถระสามารถปฏิบัติงานสนองพระองค์ไม่บกพร่องเลย ทั้งยังเป็นรูปแบบที่ภิกษุทั้งหลายจะเอาเป็นแบบอย่างได้เป็นอย่างดี เช่น ในครั้งหนึ่งท่านพระสารีบุตรเถระผู้มีความปรารถนาน้อยสันโดษชอบสังัด ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ บำเพ็ญความเพียร บำเพ็ญสมถวิปัสสนา นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นท่านในขณะที่ท่านนั่งอยู่นั้น จึงทรงเปล่งอุทานว่า “พระ

^{๓๔} ส.ม. ๑๕/๕๒๘/๒๐๕.

^{๓๕} อ.จ.สตตก. ๒๓/๗๐/๕๘.

^{๓๖} ม.อ. ๑๔/๕๓/๗๗.

^{๓๗} ม.อ. ๑๔/๕๓/๗๗.

มุณีมีจิตมั่นคง ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ในโมโนยปฏิบัติภา มีจิตไม่หวั่นไหว สงบระงับ มีสติอยู่เสมอ ย่อมไม่มีความโศก”^{๓๘}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระสารีบุตรเถระเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนได้รับการยกย่องอยู่เสมอ ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาและได้รับการยกยอกให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีหน้าที่ในการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีภาวะผู้นำสูง มีความกล้าหาญที่จะช่วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อบรมสั่งสอนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ได้รับรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศไว้ เรียกได้ว่าเป็นแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรมของพระธรรมราชา คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงถือได้ว่าพระสารีบุตรเป็นผู้นำที่ดี เพราะมีความกล้าที่จะเสนอตัวเพื่อรับใช้และช่วยเหลือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน เป็นทัพหน้าในการต่อสู้กับศัตรูคือกิเลสตัณหา นำพาพุทธบริษัทให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร ตลอดจนสามารถที่จะเสนอตัวเพื่อการอภิบาลและการเป็นพุทธอุปัฏฐากในยามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ลำพังพระองค์เดียว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านมีความสัมพันธ์อันดีกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่มีความเมตตาธรรม มีขันติธรรมเป็นเลิศ ที่สำคัญคือเป็นผู้บวชให้สามเณรและพระเถระหลายองค์ที่มีชื่อเสียง ท่านมีความจงรักภักดีต่อพระพุทเจ้า ได้ปฏิบัติหน้าที่ของพระอัครสาวกด้วยความศรัทธาอย่างยิ่ง แม้จะเหน็ดเหนื่อยแค่ไหนก็ทำหน้าที่ของท่านอย่างเต็มความสามารถ

๓.๔.๒ ด้านความสัมพันธ์กับพุทธบริษัท

ความสัมพันธ์กับพุทธบริษัทของพระสารีบุตรเถระนั้น ท่านได้แสดงออกให้เห็นถึงความเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน เอื้อเพื่อซึ่งกันและกันเหมือนพี่สอนน้อง กล่าวคือถ้าท่านรู้อะไรจากพระพุทเจ้า ก็จะนำสิ่งเหล่านั้นมาแนะนำกล่าวสอนแก่หมู่พุทธบริษัทให้ได้รับรู้ตามด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นการตอบแทนพระคุณและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในตัว ดังจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ต่อไปนี้

ให้คำปรึกษา เมื่อภิกษุใดที่มีปัญหาในเรื่องความเข้าใจที่ยังไม่แจ่มแจ้ง ท่านมักให้คำปรึกษาที่ถูกต้องชัดเจนแก่ภิกษุที่มาปรึกษาอยู่เสมอ เช่น ท่านได้กล่าวกับพระมหากัสสปะถึงผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลสว่า

^{๓๘} บ.อ. ๒๕/๓๓/๑๕๒.

ผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความ
ตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอย่างขอด
เยี่ยม ส่วนผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อการตรัสรู้ ควร
เพื่อนิพพาน ควรเพื่อบรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม^{๓๘}

วันหนึ่ง ท่านพักอยู่ ณ พระเชตะวัน พระนครสาวัตถิ พระภูมิชะ เข้าไปหาแล้วกล่าว
ว่ามีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้เป็นกัมมวาทีกกล่าวว่า สุขและทุกข์ คนเป็นคนทำเอง สุขและทุกข์
ผู้อื่นเป็นคนทำให้ อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า สุขและทุกข์ ตนเป็นผู้ทำเองและผู้อื่นทำให้ด้วย อีกพวก
หนึ่งกล่าวว่า สุขและทุกข์ทั้งตนเองและผู้อื่น ไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นเอง เราจะกล่าวอย่างไรจึงจะได้ชื่อ
ว่ากล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ และไม่ถูกติเตียน พระสารีบุตรเถระตอบว่า สุขและทุกข์
เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น นั่นคืออาศัยผัสสะเกิดขึ้น บุคคลที่กล่าวดังนี้จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ และจะไม่ถึงฐานะอันวิญญูชน จะพึงติเตียนได้ พระอานนท์ได้ยินท่านทั้ง
สองคุยกัน จึงนำเอาเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้า และพระองค์ก็ตรัสกับพระอานนท์ว่า
“ตามที่พระสารีบุตรกล่าวนั้นเป็นการกล่าวโดยชอบแล้ว”^{๓๙}

พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้ที่มีจิตเมตตา มีความอดทน มีความกตัญญู เมื่อเห็น
ความสำคัญของผู้อื่นที่พอจะช่วยให้พ้นทุกข์ หรือเข้าใจหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่าง
ถูกต้องได้ ท่านจำต้องช่วยบุคคลเหล่านั้นเสมอ โดยเฉพาะท่านเป็นผู้มีความสามารถแสดงธรรมได้
ใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้า ท่านจึงมีบทบาทในการแสดงธรรมเป็นอย่างมาก ได้โอกาสแสดงแก่ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น ต่อไปนี้ขอนำความสัมพันธ์กับภิกษุณีของท่านมาเป็นตัวอย่าง เช่น
ครั้งหนึ่ง ธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์ถูกสามีผู้เป็นโจรต้องการทรัพย์สมบัติ
จากนาง หาอุบายจะฆ่านางโดยวิธีผลักให้ลงเหว แต่เพราะความฉลาดของนางทำให้เอาตัวรอดมาได้
จะไปสู่ตระกูลก็ไม่กล้า จึงได้เข้าไปสู่อาศรมของปริพาชกแห่งหนึ่ง แล้วขอบรรพชาในสำนักนั้น
และปริพาชกก็ให้นางบรรพชา ต่อจากนั้นหลังจากเรียนวาทะอันเป็นประโยชน์สูงสุดแห่งบรรพชา
ของปริพาชกได้แล้ว นางจึงเที่ยวไปถามปัญหากับผู้ที่ตนเห็น ซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่สามารถตอบปัญหา
ของนางได้ วันหนึ่งนางเข้าไปสู่บ้านเพื่อภิกษา และก่อกองทราย เอากิ่งไม้ปักไว้มีข้อความว่า “ถ้าผู้ใด
สามารถตอบปัญหากับนางได้จงเหยียบกองทรายและกิ่งไม้นี้” แต่ก็ไม่มีใครทำลาย จนในเช้าวันหนึ่ง
พระสารีบุตรเถระเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตเห็นกองทรายและข้อความนั้นเข้า จึงสั่งให้เด็กที่ยืนล้อม

^{๓๘} ต.นิ. ๑๖/๑๔๕/๑๘๘.

^{๓๙} ต.นิ. ๑๖/๒๕/๓๗.

ถึง ไม่นั้นให้เหยียบ ตอนแรก เด็ก ไม่กล้าทำลาย จนในที่สุดจึงได้ทำตามคำของพระสารีบุตรเถระ เมื่อ นางกลับมาพบเข้าจึงดูเด็ก พวกเด็กเหล่านั้นบอกกับนางว่าทำตามพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าผู้ให้เหยียบ จึง ได้ถามพระเถระและท่านก็ตอบกับนางว่าจริง เสร็จแล้วนางจึงได้ไปผู้สำนักของพระสารีบุตรเถระเพื่อ ถามปัญหา ซึ่งมีผู้ตามไปฟังเป็นจำนวนมาก ในที่สุดปัญหาของนางพระสารีบุตรเถระตอบได้หมด เสร็จแล้วขออนถามปัญหานางบ้าง นางก็พร้อมที่จะตอบ พระสารีบุตรเถระจึงได้ถามนางว่า อะไรชื่อว่า เป็นหนึ่ง นางไม่สามารถตอบได้ พระเถระจึงแก้ให้ในที่สุด นางเกิดเลื่อมใส ขอบรรพชา กับพระสารี บุตรเถระ ท่านจึงได้มอบให้ภิกษุณีบรรพชาอุปสมบทให้แก่ นาง ซึ่งมีชื่อว่า “กุณฑลเกสิเถรี” ต่อมาไม่ นานก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาเพียงสองสามวันเท่านั้น นับว่าพระสารีบุตรเถระได้ทำ ประโยชน์อันถึงแก่ นางเป็นผลสำเร็จในกิจแห่งพระพุทธานุศาสนเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ นางจาลา อุพจาลา สีสุปอุพจาลา ซึ่งเป็นน้อง โดยสายโลหิตของพระเถระ ก็ออกบวชตามพี่ชายคือพระสารีบุตรเถระและ ได้บรรลุอรหัตผลเหมือนกับท่าน นับเป็นกำลังสำคัญ และความสัมพันธ์ที่ดียิ่งต่อภิกษุณีน้องหญิงของพระเถระสืบมา^{๕๕}

จากบทบาทและภาระหน้าที่ของพระสารีบุตรที่มีต่อพุทธบริษัทดังกล่าวมานี้ จึงพอ สรุปได้ว่า ท่านเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับพุทธบริษัททุกชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ ภิกษุณี หรือกระทั่งอุบาสิก อุบาสิกา ผู้เฝ้าในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีความกล้าที่แนะนำในสิ่งที่ถูกต้อง สิ่งที่เป็น ประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเพื่อนสหธรรมิก ซึ่งจะช่วยให้องค์กร เจริญก้าวหน้าและบรรลุผลสำเร็จได้ โดยเป็นผู้ที่มีบทบาทแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็น ผู้ได้บังคับบัญชา หรือเป็นบุคคลที่ก่อให้เกิดความมั่นคงและช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ของกลุ่มพุทธบริษัท ตลอดจนเป็นการช่วยให้พระพุทธานุศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๔.๓ ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไป

พระสารีบุตรเถระนอกจากมีบทบาท และความสัมพันธ์กับพุทธบริษัท โดยทั่วไป แล้ว ท่านยังมีบทบาทและความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ที่มีได้นับถือพระพุทธานุศาสนาก็ด้วย ดังเช่น เป็นที่ปรึกษา ครั้งหนึ่ง ท่านอยู่ที่พระเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ขณะนั้นเป็นเวลา เช้า ท่านกำลังจะเข้าบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ แต่ท่านเห็นว่าในขณะนั้นยังเป็นเวลาเช้าวอยู่ ท่านจึง ไปที่อารามของพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ และได้สนทนากับพวกอัญญเดียรถีย์พอสมควรแล้ว พวกอัญญเดียรถีย์จึงกล่าวกับท่านว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้เป็นกัมมวาที บัญญัติว่า ทุกข์ เกิดขึ้นเพราะอาศัยตนเองทำให้เกิดขึ้น อีกพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยตนเองด้วย และผู้อื่นด้วย อีกพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้น โดยไม่ต้องอาศัยตนเอง และไม่ต้องอาศัยผู้อื่นทำ

^{๕๕} บ.ช.อ. ๔/๑๐๔.

อีกพวกหนึ่งบัญญัติว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผู้อื่นทำให้ ในวาทะทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว การกล่าวเช่นนี้ จะไม่เป็นการกล่าวต่อพระสมณ โคดมด้วยคำไม่จริงหรือ พระสารีบุตรเถระตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ทุกข์เป็นของอาศัยเหตุเกิดขึ้น ทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น ผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่ากล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว และไม่เป็นการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง ในวาทะทั้ง ๔ นั้น แม้พวกที่มีวาทะว่าทุกข์เกิดเพราะอาศัยตนเองก็ตาม ทุกข์นั้นย่อมเพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย แม้พวกที่มีวาทะว่า ทุกข์เกิดเพราะอาศัยทั้งตนเองและผู้อื่นทำให้ ทุกข์นั้นก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัยเช่นกัน แม้พวกที่มีวาทะว่าทุกข์เกิดเพราะไม่อาศัยทั้งตนเองและผู้อื่นทำให้ ทุกข์นั้นก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัยเช่นกัน ในวาทะทั้ง ๔ นั้น ทั้งพวกที่กล่าวว่า ตนทำเองก็ตาม ผู้อื่นทำให้ก็ตาม ตนทำเองด้วยและผู้อื่นทำให้ด้วยก็ตาม หรือตนทำเองก็ไม่ใช่ ผู้อื่นทำให้ก็ไม่ใช่ หากเว้นจากผัสสะเสียแล้ว วาทะทั้ง ๔ นั้น ก็ไม่ใช่เป็นการกล่าวตามที่พระสมณะ โคดมกล่าวไว้^{๕๒}

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรเถระเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้ไปถึงบ้านมหาเสนพราหมณ์ผู้เป็นสหายของวังคันทพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของท่าน แต่ในขณะที่ท่านไปถึงนั้นพราหมณ์ไม่มีสมบัติ เป็นคนยากจน เสนพราหมณ์คิดว่า บุตรของรามาบิณฑบาตที่ประตูเรือนของเรา คงจะไม่ทราบว่า เราเป็นคนยากจน จึงไม่มาพบพระสารีบุตรเถระ แต่พระสารีบุตรเถระก็มีได้หยุดเพียงนั้น วันที่สองวันที่สามก็เข้าไปบิณฑบาตเหมือนเดิม จนในวันหนึ่ง พราหมณ์ได้รับลาภที่เต็มด้วยข้าวปายาส พร้อมกับผ้าสาฎกเนื้อหยาบจากพราหมณ์อีกคนหนึ่ง ได้ถือกลับบ้าน พอถึงเรือนแล้วนึกถึงพระเถระที่มาบิณฑบาต

ในขณะนั้น พระสารีบุตรเถระได้เข้ามาสนาบัติ ออกจากสนาบัติแล้ว ทราบว่าพราหมณ์คิดจะถวายไทยธรรมให้ จึงนำบาตรเดินไปสู่ประตูเรือนของมหาเสนพราหมณ์ เมื่อพราหมณ์เห็นพระสารีบุตรเถระแล้ว จิตของเขาเกิดความเลื่อมใส จึงเข้าไปหาพระเถระ หลังจากไหว้แล้ว ได้นิมนต์ให้เข้าไปนั่งในเรือนของตน พราหมณ์จึงถือถาดอันเต็มไปด้วยข้าวปายาสใส่ลงในบาตรของพระเถระ พอได้สักครั้งหนึ่งพระสารีบุตรเถระจึงเอามือปิดบาตร ขณะนั้นพราหมณ์ตกใจจึงกล่าวกับพระสารีบุตรเถระว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าวปายาสนี้เป็นส่วนของ ๆ คนเดียวเท่านั้น ขอ

^{๕๒} ถ. น. ๑๖/๒๔/๓๒-๓๓.

ท่านจงทำความสงเคราะห์ในปรโลกแก่กระผมเถิด อย่าทำความสงเคราะห์ในโลกนี้เลย กระผมปรารถนาถวายไม่ให้เหลือเลย”^{๔๑}

พระเถระจึงเปิดบาตรให้ และได้ทำภัตกิจในที่นั้น เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พราหมณ์ก็นำเอาผ้าสาฎกมาถวายอีกครั้งหนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนาเพื่อบรรลุธรรมที่พระสารีบุตรเถระได้บรรลुแล้ว จากนั้นพระสารีบุตรเถระจึงแสดงธรรมิกถา อนุโมทนา แก่พราหมณ์นั้น

จะเห็นได้ว่า พระสารีบุตรไม่ได้เอื้อเพื่อเฉพาะแก่พุทธบริษัทในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ท่านยังเป็นผู้เอื้อเพื่อแก่คนนอกศาสนาด้วย จนสามารถที่จะชักนำให้เข้ามาสู่อาณาจักรแห่งพุทธศาสนธรรมได้ โดยความสมัครใจ และเลื่อมใสศรัทธา เรียกได้ว่าท่านเป็นผู้มีจิตเมตตา กรุณา ต่อสรรพสัตว์ทุกชนชั้นวรรณะ มุ่งหวังความเจริญก้าวหน้าแก่เขาเหล่านั้นอย่างเสมอภาคกัน

สรุปความว่า พระสารีบุตรเถระเป็นผู้มีปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนา คือชี้แจงแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน ขอบกตัวอย่างภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า ยมกะ มีความเห็นว่าพระจีณาสพตยาแล้วดับสูญ ภิกษุทั้งหลายค้านเธอว่า เห็นอย่างนั้นผิด เธอไม่เชื่อ แต่ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจเปลื้องเธอจากความเห็นนั้นได้ จึงอาราธนาพระสารีบุตรเถระไปช่วยชี้แจงแสดงให้ฟัง เธอจึงได้หายความเคลือบแคลงสงสัย

พระสารีบุตรเถระได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนบรรลุผลสำเร็จ ถ้ากล่าวถึงลักษณะลีลาในการสอนหรือการเผยแผ่แล้วท่านได้ใช้วิธีการแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ นั่นคือการเริ่มต้นสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดี มีส่วนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สำเร็จผล ท่านยังได้สร้างบรรยากาศในการเผยแผ่ให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ แก่ผู้ฟังหรือผู้รับเป็นสำคัญ ซึ่งการเผยแผ่ได้มุ่งไปที่เนื้อหาสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ ใช้ภาษาสุภาพนุ่มนวลสละสลวย ไม่หยาบคายชวนให้สบายใจ ตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ

พระสารีบุตรเถระได้ใช้หลักที่ท่านปฏิบัติอยู่เป็นประจำคือ เป็นผู้รู้จักผล รู้จักเหตุ รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท ท่านได้ใช้หลักธรรมเหล่านี้ในการปฏิบัติและเผยแผ่คำสอนต่อไปยังหมู่พุทธบริษัททั้งหลาย ที่เคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา ไม่เว้นแม้กระทั่ง พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในทุกทิศ

พระสารีบุตรเถระ เป็นพระเถระที่มีบทบาทในการประกาศพระธรรม มีผลต่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ รูปหนึ่ง ท่านมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ นับแต่

^{๔๑} พ.ธ.อ. ๓/๑๗๔.

พระพุทธเจ้า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา ตลอดจนถึงบุคคลสำคัญต่าง ๆ ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนา ท่านก็มีจิตเมตตาอนุเคราะห์แก่คนทั้งหลายเหล่านั้น ให้ได้รับการพึงชมเชย เช่น หมูปุทธบริษัท

พระสารีบุตรเถระ เป็นพระเถระที่หมูปุทธสงฆ์ให้การเคารพนับถือเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง เป็นผู้มีขันติเป็นเลิศมีความอดทนไม่โกรธแม้จะถูกผู้อื่นรังแกเป็นผู้มีความกตัญญูเป็นเลิศ คือ กตัญญูต่อครูอาจารย์ บิคารมารดา และพระพุทธเจ้า นับถือพระอัสสชิว่ามีบุญคุณกับท่านในตำแหน่งพระอาจารย์องค์แรก เป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตัว ถึงแม้พระพุทธเจ้ายกย่องท่านว่ามีปัญญาเทียบเท่าพระองค์ ท่านก็ไม่ลืมนทน เพราะข้อวัตรปฏิบัติ และความรู้ ความสามารถของท่านดังกล่าว หากที่พระสงฆ์ทั้งหลายจะเทียบได้ คุณธรรมเหล่านี้จึงสมควรอย่างยิ่งที่คนทั้งหลายจะยึดถือปฏิบัติตามเพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างที่ดีได้ และสามารถที่จะนับได้ว่าท่านเป็นพระเถระที่มีภาวะผู้สูงสมควรแก่การเคารพยกย่อง จนได้รับการยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่บ่อย ๆ และได้รับการแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวา และได้รับการแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี มีหน้าที่เป็นแม่ทัพใหญ่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบไป

บทที่ ๔

การวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

จากการวิเคราะห์บทบาทของพระสารีบุตรเถระในความเป็นผู้นำ ทำให้เห็นคุณค่าภาวะผู้นำของท่าน และสามารถนำมาสังเคราะห์เข้ากับการบริหารองค์การของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันในด้านต่าง ๆ ได้ ดังนี้

๔.๑ คุณค่าด้านการปกครอง

เมื่อกล่าวถึงพระสารีบุตรเถระในฐานะอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าในการปกครองคณะสงฆ์ พระสารีบุตรเถระถือว่ามีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำสงฆ์ ท่านได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะนำพาคณะสงฆ์ในปกครองไปสู่ทางที่ค้ำจุนในพระพุทธศาสนา

พระสารีบุตรเถระมาบวชในพระพุทธศาสนา ท่านก็มีความรู้ความสามารถปกครองคณะสงฆ์ได้ และได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีปัญญา มาก สามารถปกครองคณะสงฆ์แทนพระองค์ได้ ยามเมื่อใดที่พระองค์ไม่อยู่ ดังปรากฏความว่า

พระสารีบุตรผู้เป็นเอตทัคคะทางปัญญาและการให้โอวาทแก่ภิกษุ จนพระศาสดายกย่องให้เป็นถึงพระธรรมเสนาบดี อันปรากฏในพระบาลีเสตสูตตรัสแก่เสลพราหมณ์ผู้ทูลถามว่า ใครที่เป็นผู้รองลำดับของพระองค์ ที่จะสามารถประกาศตามได้ซึ่งธรรมจักรที่พระองค์ประกาศแล้ว ตรัสว่า “เสล สารีบุตรเป็นผู้รองลำดับคฤคคต ย่อมประกาศตามเราได้ซึ่งอนุตตรธรรมจักรอันเราประกาศแล้ว”^๑

มีพระพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ในจามมสูตร^๒ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานะพระอัครสาวกทั้ง ๒ ว่า “อยู่ในฐานะที่จะบริหารคณะสงฆ์

^๑เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

^๒ม.ม. ๑๓/๑๕๗-๑๖๔/๑๗๗-๑๘๕.

เสมอด้วยพระองค์ หากพระอัครสาวกทั้ง ๒ ไม่นิพพานไปก่อน ระบบการบริหารคณะสงฆ์อาจจะ มีสังฆปริณายกรูปเดียว” ดังข้อเนื้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระสารีบุตรเถระว่า สารีบุตร เมื่อเราขับไล่ภิกษุ สงฆ์ เธอ ได้มีความคิดอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ ข้าพระองค์ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงขับไล่ ภิกษุสงฆ์แล้ว บัดนี้ ‘พระผู้มีพระภาคจักทรงมีความชวนชวายน้อย เจริญธรรมเครื่อง อยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่ แม้เราทั้งหลายก็จักมีความชวนชวายน้อย เจริญธรรมเครื่องอยู่ เป็นสุขในปัจจุบันเช่นกัน” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระมหาโมคคัล ลานะมา ตรัสว่า โมคคัลลานะ เมื่อเราขับไล่ภิกษุสงฆ์ เธอ ได้มีความคิดอย่างไร

พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ ข้าพระองค์ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคทรงขับไล่ ภิกษุสงฆ์แล้ว บัดนี้ พระผู้มีพระภาคจักทรงมีความชวนชวายน้อย เจริญธรรม เครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ข้าพระองค์และท่านพระสารีบุตรเถระจักช่วยกันบริหาร ภิกษุสงฆ์”

“ดีละ ดีละ โมคคัลลานะ ความจริงเรา สารีบุตรหรือ โมคคัลลานะเท่านั้นควร บริหารภิกษุสงฆ์”^๔

จากเนื้อความในจาคุมสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องพระอัครสาวกทั้งสองท่านว่า มี ความรู้มีความสามารถที่จะบริหารคณะสงฆ์ได้ หากพระอัครสาวกทั้งสองท่าน ไม่นิพพานไปก่อน เมื่อพระอัครสาวกทั้ง ๒ ท่านได้นิพพานไปแล้ว พระเถระรูปอื่น ๆ ก็มิได้รับการยกย่องในฐานะ ดังกล่าวแม้แต่รูปเดียว อีกทั้งพระพุทธเจ้าก็มิได้ทรงแต่งตั้งให้พระสาวกรูปใดรูปหนึ่ง ทำหน้าที่ใน การปกครองคณะสงฆ์สืบต่อจากพระองค์เลย ฉะนั้นรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ภายหลัง พระองค์จึงทรงให้ยึดถือพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติแสดงแล้วเป็นพระศาสดาแทน พระองค์ ดังพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคตที่ตรัสสั่งความแก่พระอานนท์ ซึ่งสรุปเป็นข้อได้ ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

^๓พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตวาโร), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๑.

^๔ม.ม. ๑๓/๑๖๐/๑๘๑-๑๘๒.

๑. “โย โว อานนท ฐมโม จ วินโย จ มยา เทสิโต ปญญโต โส โว มมจฺเจน สตุตา”

ดูก่อนอานนท ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย พระธรรม และพระวินัยนั้น จักเป็นพระศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว

๒. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายไม่ควรเรียกกันด้วยคำว่า อาวุโส เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่า โดยชื่อ หรือตระกูล (โดยโคตร) หรือด้วยคำว่า อาวุโส (ผู้มีอายุ) ส่วนภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่า กันเฒ (ท่านผู้เจริญ) หรือ อายัสมา (ท่านผู้มีอายุ)

๓. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว เมื่อสงฆ์ปรารภจะถอนสิกขาบทเล็กน้อย เสียบ้างก็ได้

๔. เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันนะ คือปล่อยให้ทำอะไรตามใจชอบ โดยสงฆ์ไม่พึงว่ากล่าวตักเตือน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า พระสารีบุตรเถระทำการปกครองบรรลุตามเจตนารมณ์ที่สังคมสงฆ์วางไว้ วิธีการปกครองจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการปกครอง เพราะวิธีการในการดำเนินกิจกรรมต่างของการปกครององค์คณะสงฆ์ จะสื่อถึงเนื้อหาอันเป็นจุดมุ่งหมายของการปกครองในด้านวิธีการปกครองต่าง ๆ

การปกครองของคณะสงฆ์ในภายหลังพระพุทธองค์ทรงปรินิพพานไปแล้ว พระองค์ทรงให้ยึดถือหลักพระธรรมวินัยที่เป็นศาสดาแทนพระองค์ ซึ่งอันที่จริงการที่ให้พระภิกษุสงฆ์ทรงยึดถือหลักพระธรรมวินัยนี้ ก็มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว คือช่วงที่พระพุทธองค์ยังมีพระชนม์อยู่ก็ได้มีข้อบัญญัติเป็นข้อห้ามวางไว้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยดีงามในหมู่คณะ นั่นก็คือวินัย และก่อนที่พระองค์จะทรงปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสย้ำอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้เหล่าพระภิกษุทั้งหลายได้มีความมั่นใจว่า พระพุทธองค์ให้ถือหลักพระธรรมวินัยเท่านั้นเป็นหลักในการปกครอง หรือเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกทางความคิด ภายหลังเมื่อพระองค์ทรงปรินิพพานไปแล้ว แต่กระนั้นก็ตามพระพุทธองค์ก็ยังทรงเปิดโอกาสให้สามารถแก้ไขสิกขาบทได้ ซึ่งประเด็นในข้อนี้ก็ได้รับการขอมติในที่ประชุมประเด็นในข้อนี้เมื่อครั้งการทำสังคายนาครั้งที่ ๑^๕

เมื่อมีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาภราดรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย โดยมีพระอรหันตจีณาสพเข้าร่วมทำสังคายนาทั้งหมด ๕๐๐ รูป ในครั้งนั้น เรื่องที่พระพุทธองค์ให้ทรงยึดถือหลักพระธรรมวินัยเป็นหลักหรือเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ก็ได้มี

^๕พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), พระไตรปิฎกปริทัศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

ความชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ ในครั้งนี้ในที่ประชุมไม่เป็นที่ตกลงกันว่าอะไรคือสิกขาบทเล็กน้อยที่จะแก้ไขได้ ซึ่งในที่ประชุมก็ความคิดที่แตกต่างกันไปตามความคิดของตนเอง และเมื่อเป็นเช่นนี้ พระมหากัสสปเถระผู้เป็นประธานในการทำสังคายนาครั้งนั้นจึงได้มีข้อเสนอต่อปัญหานี้ต่อที่ประชุมว่า “ขอให้สงฆ์ ไม่บัญญัติข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติไว้ ไม่ถอนข้อที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ ประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่บัญญัติไว้” ปรากฏว่าที่ประชุมสงฆ์ได้ยอมรับมตินี้ด้วยคุณฎีกาภาพ เป็นการวางรากฐานพุทธศาสนาแบบเถรวาทตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๔.๒ คุณค่าด้านการศึกษา

การศึกษาในสมัยพุทธกาลถือการฟังเป็นหลัก ซึ่งพระสาวกที่แสดงธรรมส่วนมากจะนำพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ไปแสดงแก่คนอื่นอีกทีหนึ่ง ทำให้ความเข้าใจธรรมอยู่ในแนวเดียวกัน แม้จะเป็นการแสดงด้วยตนเอง แต่แสดงไปตามหลักที่ทรงแสดงไว้ ที่สำคัญคือท่านที่มีชื่อเสียงในการแสดงธรรม จะเป็นพระอริยบุคคลส่วนมาก ปัญหาการแสดงธรรมคลาดเคลื่อนจากพระพุทธวจนะจึงไม่มี นอกจากท่านที่เป็นปุถุชนเคยสร้างความสับสนขึ้นบ้าง แต่สามารถแก้ไขให้ถูกต้องตามหลักธรรมได้ เพราะพระเถระทั้งหลาย มีความรู้ดีกับศิษย์ชอบในพระธรรมวินัยสูงมาก ใครประพฤติกระทำความผิดไปจากพระธรรมวินัยจะมีการว่ากล่าวตักเตือนกันก่อน หากไม่ยอมเปลี่ยนความคิดเห็น จะนำเรื่องนั้นเข้าสู่พุทธสำนัก เพื่อทรงวินิจฉัย^๖

เมื่อกล่าวถึงพระสารีบุตรเถระ พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ก่อนที่พระสารีบุตรเถระจะมาบวช ท่านมีความรู้มาก่อนแล้ว คือ พระสารีบุตรเถระ สมัยออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสัทยชัยปริพาชก บวชพร้อมกับพวกมาณพอีก ๕๐๐ คนศึกษาเล่าเรียน ทรงจำนตริฐอบไตรเพท (กัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของพราหมณ์) เรียนจบทั้ง ๑๘ ศาสตร์^๗ เป็นผู้ใหญ่ในสำนัก มีบริวารมากมาย ถือว่าท่านเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่คณะศิษย์ทั้งหลาย

เมื่อมาบวชในพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรเถระก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ อรรถกถาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า พระสารีบุตรเถระ มีความรู้มาก (ปัญญา) ทิควิเคราะห์ในเหตุต่าง ๆ จนแตกฉาน ทำให้ท่านได้บรรลุพระอรหันต์หลังพระโมคคัลลานะ

^๖ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐.

^๗ เกิด ๓๓ชาติ, ถัดประวัติธรรม เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๔๑๐-๔๑๒.

งานด้านการศึกษาของพระสารีบุตรเถระที่โดดเด่น คือ ท่านได้กราบทูลเสนอ พระพุทธเจ้าให้ทำสังคายนา คือ รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งพระพุทธเจ้า ทรงยอมรับและตรัสให้ท่านทำให้อุเป็นตัวอย่าง^๕ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระสูตรว่า

สมัยนั้น นิครนถ์นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมแล้วไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ไข้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ว่า “ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัย ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก คำพูดของข้าพเจ้ามีประโยชน์แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำพูดที่ควรพูดก่อนเรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถ ก็จงหาทางแก้คำพูดหรือเปลื้องตนให้พ้นผิดเถิด” เห็นจะมีแต่การฆ่ากันเท่านั้นที่จะเป็นไปในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร แม้พวกสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาว ท้มขาว ก็มีอาการเบื้อหน่าย คลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ทั้งนี้เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์นาฏบุตร กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มีใจ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ไม่เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งที่อาศัย

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมแล้วไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์นาฏบุตร นั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งที่อาศัย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ก็เป็นอย่างนี้แหละ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่มีใจพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ ส่วนธรรมนี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราตราตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึง

^๕บรรจบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๗.

วิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึง
เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อ
ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอะไรเล่าที่พระผู้มีพระภาคของพวกเราตรัสไว้ดี
แล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ
เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่
พึงวิวาทกัน ในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึง
เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อ
ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๕

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่พระสารีบุตรเถระทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เหตุให้พระศาสดาดำรงอยู่
ไม่นานและนาน ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระไปในที่สงัดหกลึกเร็นอยู่ ได้มีความปริวิตกแห่ง
จิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์ไหนไม่
ดำรงอยู่นาน ของพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน ดังนี้ ครั้นเวลาสายัณห์ที่ท่านออกจากที่เร็น
แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วกราบทูลว่า
พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าไปในที่สงัดหกลึกเร็นอยู่ ณ ตำบลนี้ ได้มีความปริวิตก
แห่งจิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์
ไหนไม่ดำรงอยู่นาน ของพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุกุรสารีบุตร พระศาสนาของพระผู้มีพระภาค
พระนามวิปัสสีพระนามลจี และพระนามเวสสภู ไม่ดำรงอยู่นาน ของพระผู้มีพระภาค
พระนามกกุสันธะพระนามโกนาคมนะ และพระนามกัสสปะดำรงอยู่นาน

ส. อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ให้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนาม
วิปัสสีพระนามลจี และพระนามเวสสภู ไม่ดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า

ภ. อุกุรสารีบุตร พระผู้มีพระภาคพระนามวิปัสสี พระนามลจี และพระนาม
เวสสภูทรงท้อพระเหตุทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรม โดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง
สุดตะ เกลยยะเวชยาภรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุคกรรม เวทัลละ ของพระ
ผู้มีพระภาคทั้งสามพระองค์นั้นมีน้อย ลิกขาบทก็มีได้ทรงบัญญัติ ปาติโมกข์ก็มีได้ทรง

^๕ที่.ปา. ๑๑/๓๐๑-๓๐๒/๒๔๕-๒๕๐.

แสดงแก่สาวก เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะ
อันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า

ดูกรสารีบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ
นามเวสสภู ทรงกำหนดจิตภิกษุสงฆ์ด้วยพระหฤทัยแล้วทรงสั่งสอน พร่ำสอน ภิกษุ
สงฆ์ประมาณพันรูป ในไพโรสนท์อันน่าพิงกลัวแห่งหนึ่งว่า พวกเธอจงตรึกอย่างนี้
อย่าได้ตรึกอย่างนั้น จงทำในใจอย่างนี้ อย่าได้ทำในใจอย่างนั้น จงละส่วนนี้ จงเข้าถึง
ส่วนนี้อยู่เถิด ดังนี้ ถ้าคับนั้นแลจิตของภิกษุประมาณพันรูปนั้น อันพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามเวสสภูทรงสั่งสอนอยู่อย่างนั้น ทรงพร่ำสอนอยู่
อย่างนั้น ได้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่นในเพราะความที่ไพโร
สนท์อันน่าพิงกลัวนั้นซิ เป็นถิ่นที่น่าสยดสยอง จึงมีคำนี้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังไม่
ปราศจากราคะเข้าไปสู่ไพโรสนท์นั้น โดยมาก โลมชาติย่อมชูชัน

ดูกรสารีบุตร อันนี้แลเป็นเหตุ อันนี้แลเป็นปัจจัย ให้พระศาสนาของพระผู้มี
พระภาคพระนามวิปัสสี พระนามสิขี และพระนามเวสสภูไม่ดำรงอยู่นาน

ส. อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ให้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามกกุ
สันธะ พระนามโกนาคมนะ และพระนามกัสสปะ ดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า

ก. ดูกรสารีบุตร พระผู้มีพระภาคพระนามกกุสันธะ พระนามโกนาคมนะ และพระ
นามกัสสปะ มิได้ทรงท้อพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย
อนึ่ง สุตตะเคยยะ เวชยาภรณ์ะ กาธา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุคกรรม เวทลละ ของ
พระผู้มีพระภาคทั้งสามพระองค์นั้นมีมาก ลึกขบถกั้ทรงบัญญัติ ปาติโมกข์ก็ทรง
แสดงแก่สาวก เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะ
อันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า

เหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกัน ต่างโคตรกัน ต่างชาติกัน ออกบวชจาก
ตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ตลอดระยะเวลาช้านาน ดูกรสารีบุตร
ดอกไม้ต่างพรรณที่เขากองไว้บนพื้นกระดาน ร้อยคิแล้วค้ายค้าย ลมย่อมกระจ่ายไม่ได้
ขจัดไม่ได้ กำจัดไม่ได้ซึ่งดอกไม้เหล่านั้นชอนนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาร้อยคิแล้วค้าย
ค้าย ฉันทโค เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะอันตรธาน
แห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าเหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกัน ต่างโคตรกัน
ต่างชาติกัน ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ตลอดระยะเวลา
ช้านาน ฉันทนั้น เหมือนกัน

ดูกรสารีบุตร อันนี้แลเป็นเหตุ อันนี้แลเป็นปัจจัย ให้พระศาสนาของพระผู้มี
พระภาคพระนามกกุสันธะ พระนาม โจนาคมนะ และพระนามกัสสปะ ดำรงอยู่นาน^{๑๐}

จะเห็นได้ว่าด้านการศึกษา พระสารีบุตรเถระท่านมีบทบาทสำคัญในการวางรูปแบบ
การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ท่านยังให้การอบรม สั่งสอนแก่คณะศิษย์ แก่หมู่ภิกษุสงฆ์
ตามพุทธาณูญาติ และในสำนักของท่าน ไม่ว่าท่านจะอยู่ที่ไหน เมื่อมีโอกาสดี ท่านก็จะแสดงธรรม
อบรม สั่งสอน แก่หมู่ภิกษุทั้งหลาย ให้ได้รู้ ได้ฟัง หรือถามตอบปัญหาข้อข้องใจแก่หมู่พุทธบริษัท
ทั้งหลายด้วยความเต็มใจ

๔.๓ คุณค่าด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยก่อนนั้น เนื่องจากสังคมอารยันมีความสนใจในธรรม
มาก เมื่อมีพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เกิดขึ้น จึงมีคนสนใจเข้ามาสอบถาม ฟังธรรม สนทนาธรรม
แม้ว่าการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์จะมีเจตนาแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่เพราะความเป็นสังฆธรรม
รวมทั้งคุณสมบัติส่วนตัวของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติสมควร จึง
สามารถสร้างสภาพยอมรับนับถือเชื่อฟังและทำตามให้เกิดขึ้นแก่คนทั้งหลายได้เป็นอันมาก งานเผย
แผ่นั้นท่านทำกันได้ทุกรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตนนำเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหา
ข้อข้องใจ การแสดงธรรมโดยพระพุทธเจ้าทรงประธานหลักในการทำงานเผยแผ่ไว้ ให้แต่ละรูป
ทำงานด้วยความเสียสละ มีเมตตากรุณาเป็นหลักใจ

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล พระสารีบุตรเถระกับพระโมคคัลลานะเถระได้
สร้างผลงานไว้เป็นอันมาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสันนิษฐานว่า
พระสารีบุตรเถระน่าจะได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านทิศอุดร
พระโมคคัลลานะเถระ น่าจะรับผิดชอบในด้านทิศทักษิณ เพราะปรากฏหลักฐานเป็นอันมากที่บอก
ว่า พระเถระทั้งสองพร้อมด้วยบริวาร ได้เที่ยวไปในเมืองต่าง ๆ เพื่อแสดงธรรม พระเถระทั้ง ๒ จึง
ได้รับการยกย่องเป็นพิเศษ เช่น ในสังจิวังคสูตร พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและ โมคคัลลานะ เธอทั้งหลายจงคบสารี
บุตรและ โมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและ โมคคัลลานะเป็นภิกษุฉลาด เป็นผู้อนุเคราะห์
เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบ

^{๑๐}วิ.มหา. ๑/๑๘/๑๐.

เหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรยอมแนะนำในโศคาปัตติผล โมกคัลลภาวะ
ยอมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด^{๑๑}

ในจาคุมสูตร ทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระและพระ โมกคัลลภาวะว่า เป็นผู้สมควรที่จะ
ปกครองสงฆ์ เช่นเดียวกับพระองค์ ทำให้เห็น โครงสร้างของพระพุทธศาสนาในรูปแบบของการ
ปกครอง

ในฐานะที่พระสารีบุตรเถระเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระ
ธรรมเสนาบดี ย่อมต้องมีหน้าที่รับผิดชอบ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในทุกทิศ ดัง
ตัวอย่าง เมื่อครั้งท่านได้รับพุทธานุญาตบวชให้แก่สามเณรราหุล ปรากฏความว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครราชคฤห์ ตามพระพุทธานุญาต
แล้ว เสด็จจาริกไปทางพระนครกบิลพัสดุ์ เสด็จเที่ยวจาริกโดยลำดับถึงพระนคร
กบิลพัสดุ์ แล้วทราบว่ พระองค์ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ ตัก
กชนบพนั้น

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกแล้ว ทรงถือบาตรจีวร เสด็จพระ
พุทธดำเนิน ไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสุทโธทนะศาकยะ ครั้นแล้วประทับนั่ง
เหนือพระพุทธรอาสน์ที่เขาปูลาดถวาย

ครั้งนั้นพระเทวีราหุลมารดา ได้มีพระเสาวนีย์แก่ราหุลกุมารว่า ดูกรราหุล พระ
สมณะนั้นเป็นบิดาของเจ้า เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์มรดกต่อพระองค์ ราหุลกุมารเข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นถึงแล้วได้ประทับยืนเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค
พลางกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะพระฉายาของพระองค์เป็นสุข ทันทันนั้น พระผู้มี
พระภาคเสด็จอุฎฐากการจากพระพุทธรอาสน์แล้วกลับไป ราหุลกุมาร ได้ตามเสด็จพระผู้
มีพระภาค ไปเบื้องหลังๆ พลางทูลขอว่า ข้าแต่พระสมณะขอได้โปรดประทานทรัพย์
มรดกแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระสมณะ ขอได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรเถระมารับสั่งว่า ดูกรสา
รีบุตร ถ้าเช่นนั้นจงให้ราหุลกุมารบวช

ท่านพระสารีบุตรเถระทูลถามว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะให้ราหุลกุมารทรงผนวช
อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

^{๑๑}ม.อ. ๑๔/๓๓๑/๔๑๗.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทำธรรมิกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการบวชกุลบุตรเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์ วิธีให้บรรพชา

ดูภิกษุทั้งหลาย ก็แลภิกษุพึงให้กุลบุตรบวชอย่างนี้ ชั้นต้น พึงให้โกนผมและหนวด แล้วให้ครองผ้าข้อมผ้าด ให้ห่มผ้าเจวียงบ่า ให้

กราบทำภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระห่อ ให้ประคองอัญชติ แล้วตั้งว่า จงว่าอย่างนี้ แล้วสอนให้ว่าไตรสรณคมน์

ดูภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการบวชกุลบุตรเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์นี้ คราวนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระให้ราหุลกุมารบรรพชาแล้ว^{๑๒}

ท่านได้เป็นอุปัชฌาย์บวชให้แก่สามเณรอีกหลายรูปด้วยกัน อาทิ สามเณรสุขะ สามเณรสังกัจจะ สามเณรทัพพะ^{๑๓} ต่อมายังได้โน้มน้าวใจให้น้องชาย คือพระจุนทะ พระอุปเสนะ พระเรวตะ และน้องสาว คือ จาลา อุปจาลา และสิสุปจาลา^{๑๔} ออกบวชในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นผู้เสนอแนะให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทเพื่อช่วยรักษาพระพุทธศาสนา ดังปรากฏความว่า

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระถูกจากอาสนะ ทำผ้าอุตราสงค์เจวียงบ่าข้างหนึ่งประณมอัญชติไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระสุคตถึงเวลาแล้ว ที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท ที่จะทรงแสดงปาติโมกข์แก่สาวก อันจะเป็นเหตุให้พระศาสนานี้ยังยืนดำรงอยู่ได้นาน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จงรอก่อน สารีบุตร จงยับยั้งก่อนสารีบุตร ตถาคคผู้เดียวจักรู้กาลในกรณีนั้น พระศาสดายังไม่บัญญัติสิกขาบท ยังไม่แสดงปาติโมกข์แก่สาวก ตลอดเวลาที่ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะบางเหล่า ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ ต่อเมื่อใดอาสวะฐานิยธรรมบางเหล่า ปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ เมื่อนั้นพระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่สาวก เพื่อกำจัดอาสวะฐานิยธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวะฐานิยธรรมบางเหล่า ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ในศาสนานี้ ตลอดเวลาที่สงฆ์ยังไม่ถึงความเป็ใหญ่โดยภิกษุผู้บวชนาน ต่อเมื่อใดสงฆ์ถึง

^{๑๒}วิ.ม. ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๓}ปุ.ธ.อ. ๔/๑๒๒.

^{๑๔}ปุ.เถรี.อ. ๑/๑๕๕.

ความเป็นหมู่ใหญ่โดยภิกษุผู้บวชนานแล้ว และอาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่าย่อมปรากฏในสงฆ์ในศาสนา นี้ เมื่อนั้นพระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่สาวกเพื่อกำจัดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่า ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ในศาสนา นี้ ตลอดเวลาที่สงฆ์ยังไม่ถึงความใหญ่โตโดยแพร่หลาย ต่อเมื่อใดสงฆ์ถึงความใหญ่โตโดยแพร่หลายแล้ว และอาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่า ย่อมปรากฏในสงฆ์ในศาสนา นี้ เมื่อนั้นพระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่สาวกเพื่อกำจัดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่า ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ในศาสนา นี้ ตลอดเวลาที่สงฆ์ยังไม่ถึงความใหญ่โตโดยยาก ต่อเมื่อใดสงฆ์ถึงความใหญ่โตโดยยากแล้ว และอาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่า ย่อมปรากฏในสงฆ์ในศาสนา นี้ เมื่อนั้นพระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่สาวก เพื่อกำจัดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้นแหละ คุณสารีบุตรก็ภิกษุสงฆ์ไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ปราศจากมัวหมองบริสุทธิ์ผุดผ่องตั้งอยู่ในสภาวะ เพราะบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ภิกษุที่ทรงคุณธรรมอย่างต่ำ ก็เป็น โสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า^๔

พระสารีบุตรเถระได้รับหน้าที่จากพระพุทธเจ้าให้พาหมู่ภิกษุ ๕๐๐ รูป กลับมาจากสำนักพระเทวทัต ดังปรากฏความว่า

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวสอน พร้าสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสนีเจือด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอน พร้าสอน ภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมมีกถาอันเป็นอนุศาสนีเจือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ขณะที่ภิกษุเหล่านั้นอันท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวสอนอยู่ พร้าสอนอยู่ด้วยอนุศาสนีเจือด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอันท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอนอยู่ พร้าสอนอยู่ ด้วยอนุศาสนีเจือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากธุติ ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมควมีความดับเป็นธรรมดา ที่นั่นท่านพระสารีบุตรเถระเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ท่านทั้งหลาย เราจัก ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ผู้โคชบโงใจธรรมของพระผู้มีพระภาคนั้น ผู้นั้นจงมา

^๔วิ.มหา. ๑/๒๑/๑๓.

ครั้งนั้น พระสารีบุตรเถระและพระ โมคคัลลานเถระ พากัน ๕๐๐ รูปนั้น เข้า
ไปทางพระเวฬุวัน

ครั้งนั้น พระ โภกาติกะปลุกพระเทวทัตให้ลุกขึ้นด้วยคำว่า ท่านเทวทัต ลุกขึ้น
เถิด พระสารีบุตรเถระและพระ โมคคัลลานเถระพากันเหล่านั้นไปแล้ว เราบอกท่าน
แล้วมิใช่หรือ ว่า อย่าไว้วางใจพระสารีบุตรและพระ โมคคัลลانه เพราะเธอทั้ง ๒ มี
ความปรารถนาลามก ถึงอำนาจความปรารถนาลามก

ครั้งนั้น โลหิตร่อน ได้พุ่งออกจากปากพระเทวทัตในที่นั้นเองฯ^๖

นอกจากนี้ พระสารีบุตรเถระยังมีคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของ
กัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. ปิโย - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและสนิทสนม)
๒. กรุ - นำเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)
๓. ภาวนีโย - นายกบอง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
๔. วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
๕. วจนฺทโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่าง ๆ อยู่เสมอ และสามารถ
รับฟังคำได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)

๖. คมฺภีรณฺจ กถํ ภูตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่อง ต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้)

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^๗

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณสมบัติเหล่านี้มีในผู้ใด ผู้นั้นจัดว่าเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ คือ
หวังประโยชน์เกื้อกูล หวังอนุเคราะห์อันผู้ต้องการมิตรควรคบหาสมาคมไว้เป็นมิตร

พึงสังเกตด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ใน
ฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการ
ฝึกอบรม องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัด
เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของมิตร (ทั่วไป) ไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (เช่น ให้ของรักของพอใจ)

^๖วิ.ญ. ๗/๓๔๕/๒๐๕-๒๐๖.

^๗พระราชมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖.

๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (เช่น ทำอุปการะต่อมิตรผู้ออกปากขอความช่วยเหลือ)

๓. ทนสิ่งที่ทนได้ยาก (เช่น ออกทนต่อถ้อยคำอันรุนแรงแต่รู้ว่าเขาพูดด้วยความหวังดี ตลอดถึงออกทนต่อความผิดพลาดของมิตรที่มีต่อเรา)

๔. บอกลความลับของตนแก่เพื่อน

๕. ปกปิดความลับของเพื่อน

๖. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ

๗. เมื่อเพื่อนสิ้นทรัพย์ก็ไม่ดูหมิ่น^{๑๔}

เมื่อพูดถึงเรื่องคุณสมบัติของผู้แสดงธรรม ผู้สอนธรรมโยงเลยมาถึงคุณสมบัติของมิตร ต่อเนื่องจากผู้สอนในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียนหรือผู้ฟัง การสร้างบรรยากาศให้เป็นกัลยาณมิตรหรือ “ความเป็นกันเอง” แต่พอประมาณ พอสมควรระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนนั้นเป็นความสำคัญและจำเป็น เพื่อไม่ให้เครียดหรือเป็นทางการเกินไป

จะเห็นได้ว่า งานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตรเถระนั้นยังมีอีกมากมาย เพราะท่านเป็นผู้ที่ทุ่มเทให้กับพระพุทธศาสนา ตลอด ๔๔ พรรษาของท่าน แม้ในวาระสุดท้ายท่านก็ยังพาหมู่ภิกษุสงฆ์เดินทางกลับบ้านเดิมของท่าน เพื่อแสดงธรรมแก่มารดาให้บรรลุธรรม และยอมรับนับถือพระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุนี้ การบริหารคณะสงฆ์จึงขึ้นอยู่กับพระเถระานุเถระ ผู้มีความสามารถด้านการบริหาร ดังนั้น การบริหารงานในคณะสงฆ์หรือแม้แต่ในวัด การบริหารงานคณะสงฆ์จึงเป็นไปตามพุทธานุญาตที่จะพิจารณาให้มีระบบระเบียบ เพื่อความมั่นคงต่อไป การแต่งตั้งหรือเลื่อนตำแหน่งพระเถระก็เป็นไปตามพระบัญชา โดยค้นหาผู้มีความสามารถอย่างแท้จริง ยังผลให้พระสงฆ์ที่มีความสามารถมีกำลังใจในการบริหารงานต่อไป

^{๑๔} อัง.สตุตถก. ๒๓/๓๓/๓๔.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตรนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำ, ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร เพื่อจะได้มีการประยุกต์ใช้ภาวะผู้นำของพระสารีบุตรในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร ผู้วิจัยสรุปผลได้ดังนี้

๕.๑.๑ ภาวะผู้นำตามทฤษฎีตะวันตก

ผู้นำ คือ บุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย ในการทำงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ส่วน ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลในสถาบันใดก็ตามล้วนเป็นกระบวนการที่แสดงออกมาเพื่อปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างการปฏิบัติงาน หรือให้ผู้ร่วมในสถานการณ์เดียวกัน ในอันที่จะทำให้งิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ ฉะนั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบแล้ว ผู้นำหมายถึงตัวบุคคลและภาวะผู้นำเป็นเรื่องของคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของบุคคลที่ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จตามที่วางเอาไว้

คุณสมบัติต่าง ๆ ที่ผู้นำพึงมี สามารถสรุปเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะทางสติปัญญา คือ มีความรู้ความสามารถในรัฐประศาสน์ทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ มีไหวพริบสามารถวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเฉียบแหลมและทันทั่วทั้งที่

๒. ลักษณะทางอุปนิสัย คือ มีพฤติกรรมทางจริยธรรมอันดี เช่น ความซื่อสัตย์ ความอ่อนโยน ความมีสำนึก ความรับผิดชอบ และความไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น หรือยึดมั่นในรัฐนิยมอันเป็นแผนปฏิบัติของชาติ

๓. ลักษณะทางอารมณ์ คือ สามารถบังคับหรือควบคุมอารมณ์และบทบาทของการเป็นผู้นำได้ เมื่อควบคุมตัวเองเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ก็เป็นเหตุให้ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาได้ง่าย

๔. ลักษณะทางร่างกาย คือ มีบุคลิกภาพทางกายดี สุขภาพแข็งแรง มีพลังศักยภาพในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และภาวะร่างกายที่ดีย่อมแสดงออกซึ่งบุคลิกภาพของการเป็นผู้นำให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

๕.๑.๒ ภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา

ผู้นำ คือ บุคคลที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม สามารถที่จะบริหารจัดการองค์การให้ดำเนินไปได้ด้วยดี มีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มหรือคณะไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย การเป็นผู้นำที่ดี จำเป็นต้องมีการเรียนรู้และฝึกฝนซึ่งต้องอาจใช้เวลานาน แต่หากสามารถทำได้สำเร็จก็เท่ากับว่าผู้นำนั้นมีคุณแจสำคัญที่จะนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ง่ายขึ้น ส่วน ภาวะผู้นำ หมายถึง ศิลปะและความสามารถในการนำและจูงใจผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ละคนให้ทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มและขององค์การ

ในทางพระพุทธศาสนา คุณลักษณะของการเป็นผู้นำนั้น จะต้องเป็นผู้มีปัญญา มีประสบการณ์ เข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี ผู้นำจะต้องมีการพัฒนากายวาจาและใจ ตามระบบของ ไตรสิกขาอันเป็นการพัฒนาตัวเองให้ดำเนินชีวิตได้ตั้งมถูกต้อง ผู้นำในองค์การพระพุทธศาสนาต้องมีคุณธรรมจริยธรรมที่ทุกฝ่ายให้การยอมรับ ยึดมั่นในหลักพรหมวิหารธรรม และสัปปริยธรรม เพื่อสะท้อนลักษณะของภาวะผู้นำให้ออกมาในลักษณะที่ดีงาม

๕.๑.๓ ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเถระเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีภาวะผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เห็นเป็นที่แพร่หลาย ได้รับยกย่องให้เป็นพระธรรมเสนาบดีคู่พระบารมีของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระธรรมราชา เป็นพระเถระที่มีผลงานมาก เป็นผู้มปัญญาหลักแหลม เฉลียวฉลาดทั้งในธรรมและมีไช้ธรรม ได้รับคำชมเชยจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดมารูปหนึ่งในสมัยพุทธกาลอันนำไปสู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระสารีบุตรเถระสามารถแสดงพระธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร และอริยสัจ ๔ ได้เหมือนพระพุทธองค์ เป็นพระสาวกที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่น คือ เป็นผู้มปัญญา เฉลียวฉลาด นำเลื่อมใส เป็นผู้มีความอดทน มีกัลยาณมิตร มีความกตัญญูกตเวที มีปฏิภาณในการแสดงธรรม ช่างสังเกต สุภาพอ่อนโยน เป็นผู้ไม่โกรธ มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาภ และอนุเคราะห์ภิกษุด้วยกัน พระสารีบุตรเถระได้ปฏิบัติอยู่เป็นประจำคือ เป็นผู้รู้จักผล รู้จักเหตุ รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท ท่านได้ใช้หลักธรรมเหล่านี้ในการปฏิบัติและเผยแผ่คำสอน ไปยังหมู่พุทธบริษัททั้งหลาย ให้เคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นพระเถระที่มีบทบาทในการประกาศพระธรรม ให้เจริญรุ่งเรืองรูปหนึ่ง และมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ นับแต่พระพุทธเจ้า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา บุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาท่านก็มีจิตเมตตาอนุเคราะห์คนทั้งหลายเหล่านั้นให้ได้รับการพึงธรรม เป็นพระเถระที่หม่ภิกษุสงฆ์ให้การเคารพนับถือเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง เป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตัว ถึงแม้พระพุทธเจ้ายกย่องท่านว่ามีปัญญาเทียบเท่าพระองค์ ก็ไม่ลืมนตน เพราะข้อวัตรปฏิบัติ และ

ความรู้ ความสามารถของท่าน หากที่พระสงฆ์ทั้งหลายจะเทียบได้ คุณธรรมเหล่านี้จึงสมควรที่คนทั้งหลายจะยึดถือปฏิบัติตาม เพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างที่ดี

๕.๑.๔ คุณค่าภาวะผู้นำของพระสารีบุตร

๑. คุณค่าด้านการปกครอง พระสารีบุตรมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำสงฆ์ ท่านได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะนำพาคณะสงฆ์ในปกครองไปสู่ทางที่ค้ำจาม สามารถปกครองคณะสงฆ์แทนพระองค์ได้ ยามเมื่อใดที่พระองค์ไม่อยู่ จนพระศาสดายกย่องให้เป็นถึงพระธรรมเสนาบดี ท่านได้ทำการปกครองบรรลุตามเจตนารมณ์ที่สังคัมภีร์วางไว้ วิธีการปกครองจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการปกครอง เพราะวิธีการในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของการปกครององค์กรคณะสงฆ์ จะสื่อถึงเนื้อหาอันเป็นจุดมุ่งหมายของการปกครองในด้านวิธีการปกครองต่าง ๆ

๒. คุณค่าด้านการศึกษา พระสารีบุตรก่อนเข้ามาบวชได้ศึกษาเล่าเรียน ทรงจำนรรู้จบไตรเพท (คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของพราหมณ์) เรียนจบทั้ง ๑๘ ศาสตร์ เป็นผู้ใหญ่ในสำนัก มีบริวารมากมาย ถือว่าท่านเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่คณะศิษย์ทั้งหลาย เมื่อบวชแล้วก็เป็นผู้มีความรู้มาก (ปัญญา) คิดวิเคราะห์ในเหตุต่าง ๆ จนแตกฉาน ส่วนงานด้านการศึกษาของพระสารีบุตรเถระที่โดดเด่นคือท่านได้กราบทูลเสนอพระพุทธเจ้าให้ทำสังคายนาคือรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยอมรับและตรัสให้ท่านทำให้อุเป็นตัวอย่าง พระสารีบุตรเถระท่านมีบทบาทสำคัญในการวางรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ท่านยังให้การอบรม สั่งสอนแก่คณะศิษย์ แก่หมู่ภิกษุสงฆ์ตามพุทธาณุญาต และในสำนักของท่าน ไม่ว่าท่านจะอยู่ไหน เมื่อมีโอกาสดี ท่านก็จะแสดงธรรม อบรม สั่งสอน แก่หมู่ภิกษุทั้งหลาย ให้ได้รู้ ได้ฟัง หรือถามตอบปัญหาข้อข้องใจแก่หมู่พุทธบริษัททั้งหลายด้วยความเต็มใจ

๓. คุณค่าด้านการเผยแผ่ พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระธรรมเสนาบดี จึงต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในทุกทิศ ท่านได้เป็นอุปัชฌาย์บวชให้แก่สามเณรอีกหลายรูปด้วยกัน อาทิ สามเณรสุขะ สามเณรสังกัจจะ สามเณรทัฬหะ ต่อมายังได้โน้มน้าวใจให้น้องชาย คือพระจุนทะ พระอุปเสนะ พระเรวตะ และน้องสาว คือ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ออกบวชในพระพุทธศาสนา แม้แต่ในวาระสุดท้ายก็ยังแสดงธรรมแก่มารดาให้บรรลุนิพพานตามประสงค์ นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้เสนอแนะให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทเพื่อช่วยรักษาพระพุทธศาสนาและได้รับหน้าที่จากพระพุทธเจ้าให้พาหมู่ภิกษุ ๕๐๐ รูป กลับมาจากสำนักพระเวทหัต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ควรมีการศึกษาภาวะผู้นำในเชิงลึก ทั้งมีการจัดพิมพ์เผยแพร่ออกสู่สาธารณชนในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนถึงสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีจัดการอบรมสัมมนาให้ความรู้แก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของพระอัครสาวก ผู้มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล

๒. ภาครัฐและมหาเถรสมาคมควรให้การส่งเสริมสนับสนุนให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งสนับสนุนให้ทุนการศึกษาในการวิจัย

๓. หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ควรมีการนำหลักภาวะผู้นำทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการบริหารงานในองค์กรอย่างจริงจัง และยึดมั่นในหลักคุณธรรมจริยธรรม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระสารีบุตร ดังนั้นในการวิจัยครั้งต่อไป ควรทำดังนี้

๑. ควรศึกษาเกี่ยวกับบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอัครสาวกรูปอื่น ๆ

๒. ควรศึกษาเกี่ยวกับบทบาทการจัดฝึกอบรมภิกษุสงฆ์ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓. ควรศึกษาการนำหลักภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้กับองค์กรต่าง ๆ

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑, ๔, ๗, ๘, ๑๑, ๑๓, ๑๔, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๕, ๒๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. พระไตรปิฎกบาลีและอรรถกถาแปล ๘๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กวี วงศ์พูน. ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาชีพ, ๒๕๓๘.

กิติ ดยัคคานนท์. เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : เศรษฐการพิมพ์, ๒๕๓๐.

เกิด ธนชาติ. คลังปริยัติธรรม เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๔๓.

จรรยา คุณมี. การบริหารจัดการ. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

เดโช สวานานนท์. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘.

ถวิล ชาราโกชน์. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

ทวิช เปล่งวิทยา. จิตวิทยาผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาสน์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

นิตย์ สัมมาพันธ์. ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อินโนกราฟฟิกส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

บรรจบ บรรณรุจิ. อสตีมหาสาวก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____. อสตีมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ปริญญา ต้นสกุล. ศาสด์แห่งผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จิตจักรวาล, ๒๕๔๓.

พระเทพคิลก (ระแบบ จิตวา โณ). พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แปดสิบเจ็ด, ๒๕๔๕.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วินดาต้าโปรดักส์, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ทศวรรษธรรมทัศน์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

..... ผู้นำ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔.

..... ภาวะผู้นำ : ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : ชรร่มสภา, ๒๕๔๕.

..... พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ชุมจิตโต). พระไตรปิฎกปริทัศน์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

..... คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๕.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคลโต). หลักธรรมมาภิบาลและประมุขศิลป์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มงคลชัยพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๘.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญา โณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง กรู๊ป, ๒๕๓๐

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). ชุดพุทธศาสนาประยุกต์ สงฆ์ผู้นำสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ขงยุท เกษสาคร. ภาวะผู้นำและการจูงใจ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๑.

รังสรรค์ ประเสริฐศรี, รองศาสตราจารย์ ดร.. ภาวะผู้นำ (Leadership). กรุงเทพมหานคร : บ้านเสรีรัตน์, ๒๕๔๔.

..... ภาวะผู้นำ. (กรุงเทพมหานคร : ธนรัชการพิมพ์, ๒๕๔๔.

รัศมี ภิบาลแทน. คุณลักษณะของความเป็นผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

วิเชียร วิทยาอุดม. พฤติกรรมองค์การ. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๒.

..... ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีระฟิล์ม และไซเท็กซ์, ๒๕๔๘.

ศิริพร พงศ์ศรีโรจน์. องค์การและการจัดการ. กรุงเทพมหานคร : เทคนิค ๑๕, ๒๕๔๐.

สงวน นิตยารัมภ์พงศ์. ภาวะผู้นำ เพื่อการบริหารคุณภาพสู่ความเป็นเลิศ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔.

สลิต วงศ์สุวรรณ. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น วังบูรพา, ๒๕๒๕.

สมัย จิตต์หมวด. พฤติกรรมผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗.

ศิริจันทร์วิจิตร, พระครู (บุญจันทร์ เขมกาโม). ภาวะผู้นำเชิงพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิติ
 ธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๕.

เสถียร โปธินันท์. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสถียร เหลืองอร่าม. หลักมนุษยสัมพันธ์ต่อการบริหารงานในองค์การ. กรุงเทพมหานคร : แพร์พิทยา,
 ๒๕๑๕.

๒) บทความจากวารสาร

อมร รักษาสัตย์. “สองนักวิชาการพื้นธงซึ่งรัฐบาลชวน ๔”. เนชั่นสุดสัปดาห์. ปีที่ ๓. สิงหาคม
 ๒๕๓๗ : ๑๒-๑๓.

๓) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/รายงานการวิจัย

กิตติศักดิ์ โสทรโร, พระ. “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”,
 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

จิตติภัทร อาจลธมฺ โม, พระมหา. “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”.
 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์. “จริยธรรมกับภาวะผู้นำ : ศึกษาทัศนะของนักวิชาการรัฐศาสตร์ใน
 มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
 บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

รุ่งโรจน์ รมมภูษเมธี, พระมหา (ศิริพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา
 เถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	พระครูปลัดกมลภูริณัฐ จนทสุวณฺโณ (ชูชาติ)
วัน เดือน ปี เกิด	๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
สถานที่เกิด	๒๔/๓ หมู่ ๖ ตำบลกะทู้ อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต ๘๓๑๒๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดเกาะเจริญสุขขาราม ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ๗๑๑๕๐
การศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๓๕	นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดปากน้ำละแม อำเภอละแม จังหวัดชุมพร
พ.ศ. ๒๕๕๓	พุทธศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๕๖
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	เจ้าอาวาสวัดเกาะเจริญสุขขาราม ครูสอนปริยัติธรรมประจำสำนักศาสนศึกษาวัดเกาะเจริญสุขขาราม ครูสอนธรรมศึกษาประจำโรงเรียนไทรโยคน้อยวิทยา ครูสอนศีลธรรมประจำสังกัดวัดเกาะเจริญสุขขาราม